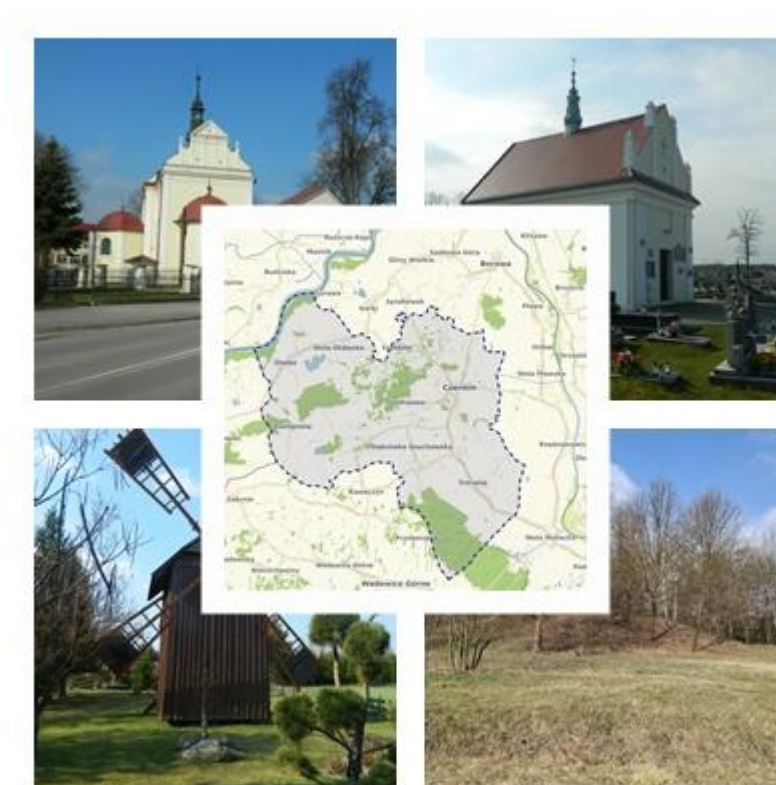

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI

GMINY CZERMIN

na lata 2025 - 2028

Opracował:
mgr Dominik Komada

TARNOBRZEG, kwiecień 2025 r.

SPIS TREŚCI

1. Wprowadzenie	s. 4
1.1. Podstawa prawna opracowania.	s. 5
1.2. Uwarunkowania formalno – prawne oraz podział kompetencji w zakresie ochrony zabytków.	s. 9
1.3. Zabytki i ich ochrona w dokumentach programowych gminy.	s. 17
1.4. Zabytki i ich ochrona w krajowych i wojewódzkich dokumentach o charakterze pomocniczym.	s. 27
2. Cele programu w świetle ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.	s. 36
3. Zasoby dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Gminy Czermin.	s. 37
3.1. Zabytki nieruchome z wyszczególnieniem obiektów o najwyższym znaczeniu dla Gminy Czermin.	s. 37
3.1.1. Zabytki nieruchome objęte prawnymi formami ochrony.	s. 38
3.1.2. Zabytki nieruchome Gminy Czermin w Gminnej Ewidencji Zabytków.	s. 40
3.1.3. Ogólna charakterystyka zasobu.	s. 40
3.2. Zabytki ruchome.	s. 63
3.3. Zabytki archeologiczne.	s. 64
3.4. Krajobraz kulturowy.	s. 68
4. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego. Analiza szans i zagrożeń.	s. 68
5. Zadania.	s. 71
5.1. Ochrona dziedzictwa kulturowego i układów ruralistycznych na obszarach wiejskich.	s. 72
5.2. Opieka nad zabytkami nieruchomymi ze szczególnym uwzględnieniem obiektów i zespołów obiektów charakterystycznych dla gminy i obszaru kulturowego, na którym zlokalizowana jest gmina.	
5.3. Opieka nad zabytkami ruchomymi.	s. 72
5.4. Opieka nad zabytkami archeologicznymi.	s. 74
5.5. Opieka wartości niematerialnych	s. 75
5.6. Praktyczne wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego.	s. 76
5.6.1. Rozwój turystyki i działania promocyjne.	s. 76
5.6.2. Działania edukacyjne.	s. 76
6. Instrumentarium realizacji Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Czermin.	s. 77

- 7. Zasady oceny realizacji Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Czermin. s. 77
- 8. Źródła finansowania Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Czermin. s. 78
 - 8.1. Źródła krajowe s. 79
 - 8.2. Źródła zagraniczne s. 98

Załącznik Nr 1

Wykaz zabytków architektury i budownictwa z terenu gminy Czermin, figurujących w Gminnej Ewidencji Zabytków s. 103

Załącznik Nr 2

Wykaz zabytków ruchomych z kościoła paraf. p.w. Św. Klemensa PM w Czerminie, wpisanych do rejestru zabytków województwa podkarpackiego. s. 106

Załącznik Nr 3

Spis stanowisk archeologicznych na terenie Gminy Czermin, będących w rejestrze zabytków i ewidencji konserwatorskiej. s. 107

1. WPROWADZENIE

Program opieki nad zabytkami jest dokumentem o charakterze uzupełniającym w stosunku do innych akt w planowania gminnego (powinien posłużyć do opracowania planu ogólnego gminy Czermin – pkt. Środowisko kulturowe).

Przedmiotem programu jest gmina Czermin, jako region administracyjny oraz miejsce lokalizacji zabytków objętych programem.

Głównym celem jest określenie zadań, jakie powinny być realizowane w zakresie będącym przedmiotem programu. Zadania te określone są dla wszystkich obiektów zabytkowych i całości problematyki nad zabytkami dla obszaru całej gminy. Program ma określić pewien stan idealny, do którego należy dążyć w zakresie opieki nad zabytkami – wskazywać zadania konieczne do wykonania, ale też sugerować sposoby ich realizacji.

Głównym założeniem programu jest dążenie do osiągnięcia odczuwalnej i akceptowanej społecznie poprawy w zakresie stanu zachowania i utrzymania obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie gminy.

Program opieki nad zabytkami już z samej definicji w Ustawie jest dokumentem wymagającym cyklicznej aktualizacji, przy czym ten pierwszy opracowany na cztery lata (2015-2018) wydaje się kluczowym dla dalszych programów w tym zakresie, opierając się na szerokim rozpoznaniu złożonej problematyki konserwatorskiej. Wyznacza priorytetowe kierunki działań. Modyfikacja programu w przyszłości uwzględniac będzie nowe uwarunkowania prawne i administracyjne, zmieniające się warunki gospodarcze, społeczne i kulturowe, nowe kryteria oceny czy też aktualny stan zachowania zasobu oraz prowadzone okresowo oceny efektów wdrażania obowiązującego programu.

Niniejszy program stanowi kontynuację Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Czermin na lata 2015 - 2018, przyjętego Uchwałą nr XIX/94/2016 Rady Gminy Czermin z dnia 16 września 2016 roku i opublikowanego w Dzienniku Urzędowym Województwa Podkarpackiego z dnia 28 września 2016 roku poz. 3147.

1.1 Podstawa prawna opracowania.

Podstawą prawną niniejszego opracowania jest art. 21 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tj. Dz.U. z 2024 r. poz. 1292 z późn. zm.), w którym wprowadzony został obowiązek sporządzania programów opieki nad zabytkami przez samorządy wojewódzkie, powiatowe i gminne w oparciu o ewidencję oraz wytyczne Narodowego Instytutu Dziedzictwa.

W przypadku programów na poziomie gminnym podstawą jest Gminna Ewidencja Zabytków. Na podstawie art. 87 ust. 1 ww. ustawy prezydent, burmistrz, wójt gminy sporządza na okres 4 lat gminny program opieki nad zabytkami.

Zasadnicze cele sporządzenia programu ujęte zostały w art. 87 ust 2 ww. Ustawy:

- 1) włączenie programów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- 2) uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Na podstawie art. 87 ust. 3-5 ww. ustawy Gminny Program Opieki nad Zabytkami przyjmuje rada gminy po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, po czym program ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Z realizacji programu prezydent, burmistrz, wójt gminy co 2 lata sporządza sprawozdanie, które jest zobligowany przedstawić Radzie Gminy w Czerminie.

Jednocześnie ustalenia gminnego Programu Opieki nad Zabytkami uwzględnione zostają w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego (od 2026 r. w planie ogólnym) oraz w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego (art. 19 ust. 2 ww. ustawy)

Przy sporządzaniu programu wzięto pod uwagę następujące akty prawne:

- Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 1997 r. nr 78, poz. 483 z późn. zm.),
- ustawę z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. z 2024 r., poz. 1292 z późn. zm.),
- ustawę z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym (t. j. Dz. U. z 2024 r. poz. 609 z późn. zm.),
- ustawę z dnia 27 kwietnia 2001 roku – Prawo ochrony środowiska (t. j. Dz. U. z 2024 r. poz. 54 z późn. zm.),
- ustawę z dnia 16 października 1991 roku o ochronie przyrody (t. j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1478 z późn. zm.),
- ustawę z dnia 21 sierpnia 1997 o gospodarce nieruchomościami (t. j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1145 z późn. zm.),
- ustawę z dnia 27 marca 2003 roku o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t. j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1130 z późn. zm.),
- ustawę z dnia 7 lipca 1994 roku Prawo budowlane (t. j. Dz. U. z 2024 r. poz. 725 z późn. zm.),
- ustawę z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (t. j. Dz. U. z 2024 r. poz. 87),
- ustawę z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (t. j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1491 z późn. zm.),
- ustawę z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (t. j. Dz. U. z 2022 r. poz. 385),
- ustawę z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t. j. Dz. U. z 2022 r. poz. 2393),
- ustawę z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. z 2020 r. poz. 164),
- ustawę z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych (t. j. Dz. U. z 2023 r. poz. 70 z późn. zm.),
- ustawę z dnia 7 maja 1999 r. o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady (Dz. U. z 2015 r. poz. 2120).

Ostatni element to akty wykonawcze do ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Są to:

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 roku (t. j. Dz. U. z 2020 r. poz. 56) w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem,
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 22 czerwca 2017 roku w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac

restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (t. j. Dz.U. z 2021, poz. 81),

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (t. j. Dz. U. 2023 r. poz. 2425),
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 28 kwietnia 2017 r. w sprawie Listy Skarbów Dziedzictwa (Dz. U. 2017 r., poz. 928),
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne (Dz. U. 2014 r., poz.110),
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. 2004 r., poz. 259),
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 roku w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. 2004 r., poz. 2153),
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 roku w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz. U. 2011 r., poz. 510).

■ dokumenty programowe gminy:

- Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Czermin, przyjęte przez Gminę uchwałą Nr XXIX/154/2001 Rady Gminy Czermin z dnia 31 sierpnia 2001 roku,
- Strategia rozwoju Gminy Czermin 2022-2030 przyjęta Uchwałą Rady Gminy Czermin Nr XLIII/309/2022 z dnia 4 listopada 2022 roku.

oraz pozycje o charakterze pomocniczym:

- Koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju 2030, przyjęta przez Radę Ministrów dnia 13 grudnia 2011 roku,
- Krajowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026,
- Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030,

- Koncepcja Zagospodarowania Przestrzennego Kraju 2030,
- Strategia rozwoju województwa - Podkarpacie 2030, Rzeszów 2020 r.,
- Plan zagospodarowania przestrzennego województwa podkarpackiego - Perspektywa 2030, stanowiący załącznik do uchwały Nr LIX/930/19 Sejmiku Województwa Podkarpackiego z dnia 27 sierpnia 2018 r.,
- Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w Województwie Podkarpackim na lata 2022 - 2025 (załącznik do Uchwały LVI/972/22 Sejmiku Województwa Podkarpackiego z dnia 28 grudnia 2022 roku).

Przepisy i konwencje międzynarodowe.

Problematyka ochrony zabytków jako ważne zagadnienie dziedzictwa kulturowego znalazła swoje odbicie w międzynarodowych konwencjach. Przepisy i konwencje międzynarodowe stanowią zbiór dokumentów traktowany przez środowisko konserwatorskie , jako doktrynalna podstawa ochrony dziedzictwa kulturowego. Część tych dokumentów została ratyfikowana przez Polskę. Pozostałe, pomimo braku formalnego przyjęcia do stosowania w Polsce, współtworzą obowiązujący zbiór przepisów. Są to:

- II Protokół do Konwencji Haskiej,
- Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, Paryż 1972 (ratyfikowana przez Polskę w 1976 r.),
- Europejska Konwencja o Ochronie Dziedzictwa Architektonicznego, Grenada 1985 (ratyfikowana w 2011 r.),
- Międzynarodowa Karta Ochrony Miast Historycznych ICOMOS, Toledo-Waszyngton 1987,
- Europejska Konwencja o Ochronie Dziedzictwa Archeologicznego, La Valetta 1992 (ratyfikowana w 1996 r.),
- Europejska Konwencja Krajobrazowa. Florencja 2000 (ratyfikowana w 2004 r.),
- Konwencja w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego, Paryż 2005 (ratyfikowana w 2007 r.),
- Dokument The Valletta Principles for the Safeguarding and Management of Historic Cities, Towns and Urban Areas – przyjęty przez Zgromadzenie Generalne ICOMOS w 2011 r.,
- Nowa Karta Ateńska 2003 – Wizja miast XXI wieku, Lizbona 2003 r.,
- Zalecenie UNESCO w sprawie historycznego krajobrazu miejskiego, przyjęta na 35 sesji Konferencji Generalnej UNESCO w 2011 r.

1. 2. Uwarunkowania formalno – prawne oraz podział kompetencji w zakresie ochrony zabytków.

Ochrona zabytków i opieka nad zabytkami zadeklarowana została jako obowiązek państwa i każdego obywatela w **Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej** z dnia 2 kwietnia 1997 roku (Dz. U. 1997 r., Nr 78, poz. 483 z późn. zm.).

W rozdziale I w art. 5 czytamy:

Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju.

oraz w art. 6:

1. Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju.
2. Rzeczpospolita Polska udziela pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym.

Natomiast w rozdziale II Konstytucji RP określającej wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela w art. 86 czytamy:

Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa.

Głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami jest **ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** z dnia 23 lipca 2003 roku (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292 z późn. zm.)

W świetle **ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** opieka nad zabytkiem sprawowana jest przez właściciela lub posiadacza i polega w szczególności na zapewnieniu warunków:

1. naukowego badania i dokumentowania zabytku,
2. prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku,
3. zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie,
4. korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości,
5. popularyzowania i upowszechniania wiedzy zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Ponadto ustawa definiuje m. in. podstawowe pojęcia z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami oraz przedmiot, zakres, formy i sposób ich ochrony. Bez względu na stan zachowania ochronie i opiece podlegają:

1. Zabytki nieruchome będące w szczególności:
 - a/ krajobrazami kulturowymi,
 - b/ układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
 - c/ dziełami architektury i budownictwa,
 - d/ dziełami budownictwa obronnego,
 - e/ obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
 - f/ cmentarzami,
 - g/ parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
 - h/ miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji,
2. Zabytki ruchome, będące w szczególności:
 - a/ dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
 - b/ kolekcjami, stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
 - c/ numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
 - d/ wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i urządzeniami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
 - e/ materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 roku o bibliotekach (Dz. U. z 2019 r. poz. 1479),
 - f/ instrumentami muzycznymi,
 - g/ wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
 - h/ przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.
3. Zabytki archeologiczne będące w szczególności:
 - a/ pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
 - b/ cmentarzyskami,
 - c/ kurhanami
 - d/ reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej (art. 6. 1).

Ponadto ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej (art. 6.2).

Ustawa określa także sposób i formy ochrony zabytków. Są nimi:

 1. wpis do rejestru zabytków,
 2. uznanie za Pomnik Historii,
 3. utworzenie parku kulturowego,

4. ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzenne -
go.

Zgodnie z art. 16 ustawy:

1. Rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi, charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.
2. Uchwała określa nazwę parku kulturowego, jego granice, sposób ochrony, a także zakazy i ograniczenia, o których mowa w art. 17 ust. 1.
3. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków sporządza plan ochrony parku kulturowego, który wymaga zatwierdzenia przez radę gminy.
4. W celu realizacji zadań związanych z ochroną parku kulturowego rada gminy może utworzyć jednostkę organizacyjną do zarządzania parkiem.
5. Park kulturowy przekraczający granice gminy może być utworzony i zarządzany na podstawie zgodnych uchwał rad gmin (związku gmin) na terenie których ten park ma być utworzony.
6. Dla obszarów, na których utworzono park kulturowy sporządza się obowiązkowo miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego.

Zgodnie z art. 18:

1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego (...).
2. W ... planach i studiach, o których mowa w ust. 1, w szczególności:
 - 1/ uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,
 - 2/ określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do najlepszego stanu,
 - 3/ ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniając opiekę nad zabytkami.

W myśl art. 19:

1. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się w szczególności ochronę:
 - 1/ zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia,
 - 2/ innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków,
 - 3/ parków kulturowych.
2. W przypadku, gdy gmina posiada program opieki nad zabytkami, ustalenia tego

programu uwzględnia się w Studium i planie, o których mowa w ust. 1.

3. W Studium i planie, o którym mowa w ust. 1 ustala się w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej, obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Art. 20 stanowi, że projekty i zmiany planu zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

W art. 21 zapisano, że ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzenia programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy.

Według art. 22 ust.4 wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy, objętych wojewódzką ewidencją zabytków.

Ustawa definiuje obowiązki oraz kompetencje samorządu terytorialnego w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Do obowiązków gminy należy m. in.:

- sporządzenie (na okres 4 lat) gminnego programu opieki nad zabytkami (art. 87),
- sporządzenie gminnego planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, opracowanego zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 roku,

Szczegółowo określone obowiązki gminy w stosunku do obiektów zabytkowych objętych ochroną, których gmina jest właścicielem lub posiadaczem zawarte są w art. 5, 25, 26, 28, 30, 31, 36, 71, 72 ww. ustawy.

Wzmiankowany wyżej art. 87 ustawy określa obowiązek gminy dotyczący sporządzenia i uchwalenia gminnego programu opieki nad zabytkami:

- program powinien być opracowany na okres 4 lat,
- program służy celom określonym w ustawie (wymienionym w rozdz. 2 niniejszego opracowania),
- program ogłoszony jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym,
- z realizacji programu wójt, burmistrz, prezydent miasta sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia radzie gminy.

Ustawa o samorządzie gminnym (t. j. Dz. U. z 2024 r., poz. 609 z późn. zm.) określa zadania własne gminy. W tym także te, które wprost lub pośrednio odnoszą się do ochrony zabytków. Należą do nich zadania obejmujące m. in. następujące kwestie:

- ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej,
- gminnych mostów, dróg, ulic, placów oraz organizacji ruchu drogowego,
- kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony

- zabytków i opieki nad zabytkami,
- kultury fizycznej i turystyki,
 - zieleni gminnej i zadrzewień,
 - cmentarzy gminnych,
 - utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych,
 - promocji gminy.

Ustawa z planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z 27 marca 2003 roku (t. j. Dz. U. z 2024 r., poz. 1130 z późn. zm.). Na mocy ustawy planowanie i zagospodarowanie przestrzenne musi uwzględnić m. in.: wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej (art. 1 ust. 2 pkt 4). Ustawa określa, iż studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego powinno w swej treści zawierać następujące elementy:

- uwzględnianie stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej (art. 10 ust.1 pkt 4),
- określenie obszarów i zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej (art. 10 ust. 2 pkt 4).

W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego będącym aktem prawa miejscowego ustawa nakazuje obecność następujących elementów:

- obowiązkowe określenie zasad ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu kulturowego (art. 15 ust. 2 pkt 3),
- obowiązkowe określenie zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej (art. 15 ust. 2 pkt 4),
- określa się w zależności od potrzeb granice pomników zagłady oraz ich stref ochronnych, a także ograniczenia dotyczące prowadzenia na ich terenie działalności gospodarczej, określone w ustawie z dnia 7 maja 1999 r. o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady (art. 15 ust. 3 pkt 6).

Wymagania koncepcji ochrony zabytków uwzględnia się również na szczeblach wojewódzkim i krajowym planowania przestrzennego (art. 39 ust. 3 pkt 2, art. 47 ust. 2 pkt 2). Projekt planu wymaga uzgodnienia z właściwym wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Ustawa - Prawo budowlane z dnia 7 lipca 1994 r. (t. j. Dz. U. z 2024 r. poz. 725 z późn. zm.) nie narusza przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego (art. 2 ust. 2 pkt 3).

W art. 5 ust. 1 pkt 7 oraz ust. 2 ustawa stwierdza, iż obiekt budowlany należy użytkować w sposób zgodny z jego przeznaczeniem i wymaganiami ochrony środowiska oraz nakazuje projektowanie i budowanie obiektów budowlanych

i związanych z nim urządzeń zapewniające ochronę obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów objętych ochroną konserwatorską.

W przypadku pozytywnej opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków w odniesieniu do obiektów budowlanych wpisanych do rejestru zabytków oraz innych obiektów budowlanych usytuowanych na obszarach objętych ochroną konserwatorską możliwe jest złożenie wniosku do właściwego ministra o zgodę na odstępnie od przepisów techniczno - budowlanych, o których mowa w art. 7 ustawy (art. 9 ust. 3 pkt 4).

Wg art. 30 ust. 2 w stosunku do prac budowlanych przy obiektach oraz obszarach niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, wymagane jest zgłoszenie do właściwego organu. W zgłoszeniu należy określić rodzaj, zakres i sposób wykonywania robót budowlanych oraz termin ich rozpoczęcia. Do zgłoszenia należy dołączyć oświadczenie, o którym mowa w art. 32 ust. 4 pkt 2, oraz, w zależności od potrzeb, odpowiednie szkice lub rysunki, a także pozwolenia,

uzgodnienia i opinie wymagane odrębnymi przepisami. W razie konieczności uzupełnienia zgłoszenia właściwy organ nakłada, w drodze postanowienia, na zgłaszającego obowiązek uzupełnienia, w określonym terminie, brakujących dokumentów, a w przypadku ich nieuzupełnienia – wnosi sprzeciw, w drodze decyzji.

Zgodnie z art. 32 ust. 1:

1. Pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego może być wydane po uprzednim:

1) przeprowadzeniu oceny oddziaływania przedsięwzięcia na środowisko albo oceny oddziaływania przedsięwzięcia na obszar Natura 2000, jeżeli jest ona wymagana przepisami ustawy z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko;

2) uzyskaniu przez inwestora, wymaganych przepisami szczególnymi, pozwoleń, uzgodnień lub opinii innych organów;

3) wyrażeniu zgody przez ministra właściwego do spraw energii – w przypadku budowy gazociągów o zasięgu krajowym.

Prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków lub na obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymaga, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę, uzyskania pozwolenia na prowadzenie tych robót, wydanego przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 39 ust. 2).

Pozwolenie na rozbiórkę obiektu budowlanego wpisanego do rejestru zabytków może być wydane po uzyskaniu decyzji Generalnego Konserwatora

Zabytków działającego w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego o skreśleniu tego obiektu z rejestru zabytków (art. 39 ust. 2).

W stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje właściwy organ administracji architektoniczno – budowlanej w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków (art. 39 ust. 3).

Katalog działań budowlanych, w stosunku do których należy uzyskać pozwolenie budowlane, a które podlegają zgłoszeniu organowi budowlanemu określają kolejno art. 29, 29a, 30, 31 ustawy Prawo budowlane. W stosunku do zamierzeń, które wymagają jedynie zgłoszenia zgodnie z art. 30 ust. 7 ustawy właściwy organ może nałożyć w drodze decyzji obowiązek uzyskania pozwolenia na wykonanie określonego obiektu lub robót budowlanych objętych obowiązkiem zgłoszenia, jeżeli ich realizacja może naruszać ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub spowodować m. in. pogorszenie stanu środowiska lub stanu zachowania zabytków.

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (t. j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1491 z późn. zm.) określa, iż wśród zadań publicznych znajdują się działania m. in. w zakresie kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego (art. 4 ust. 1 pkt. 16).

Regulacje z tym związane zawarte są w art. 19, który określa prawa i obowiązki mieszkańców w zakresie realizacji wybranych przez nich działań, zarówno w ramach inicjatyw lokalnych, jak i za pośrednictwem organizacji pozarządowych lub innych podmiotów wymienionych w art. 3 ust. 3 ustawy. Artykuł precyzuje też, iż jednostka samorządu terytorialnego zawiera na czas określony umowę o wykonanie inicjatywy lokalnej z wnioskodawcą.

Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2024 r. poz. 54 z późn. zm.)

Zgodnie z zapisami art. 71 ust. 3 tej ustawy przeznaczenie i sposób zagospodarowania terenu powinny w jak największym stopniu zapewniać zachowanie jego walorów krajobrazowych. Dotyczy to także krajobrazu kulturowego.

Art. 101 ust. 1 określa, iż ochrona powierzchni ziemi polega m. in. na zachowaniu wartości kulturowych, z uwzględnieniem zabytków archeologicznych.

Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (t. j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1478 z późn. zm.). Jednym z celów ochrony przyrody jest ochrona walorów krajobrazowych, zieleni w miastach i wsiach oraz zadrzewień (art. 2 ust. 2 pkt. 5).

Jako jedną z form ochrony przyrody w tym jej immanentnego składnika, jakim jest krajobraz ustawa ta przyjmuje w art. 6 ust. 1 pkt. 3 park krajobrazowy.

Zgodnie z art. 16, ust. 1: park krajobrazowy obejmuje obszar chroniony ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe oraz walory

krajobrazowe w celu zachowania, popularyzacji tych wartości w warunkach zrównoważonego rozwoju.

Zarówno ustanowienie parku krajobrazowego, jak i nadanie mu statutu należą do prerogatyw sejmiku wojewódzkiego (art. 16 ust. 3 ust. 5).

Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (t. j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1145 z późn. zm.). W świetle art. 6 pkt 5 jednym z celów publicznych tej ustawy jest opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Art. 13 ust. 4 jasno określa, że: sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, a także wnoszenie tych nieruchomości, jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek, wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Cenę nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków obniża się o 50% (zgodnie z art. 67). Właściwy organ może, za zgodą odpowiednio wojewody albo rady lub sejmiku, podwyższyć lub obniżyć tę bonifikatę (art. 68 ust. 3).

Identyczny zapis stosuje się w przypadku opłaty z tytułu użytkowania wieczystego, jeżeli nieruchomość gruntowa została wpisana do rejestru zabytków (art. 73 ust. 4) oraz w przypadku opłaty z tytułu trwałego zarządu (art. 84 ust. 4).

Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych (t. j. Dz. U. z 2023 r. poz. 70 z późn. zm.). Na podstawie art. 7 ust. 1 pkt. 6 ustawa zwalnia od podatku od nieruchomości: grunty i budynki wpisane indywidualnie do rejestru zabytków, pod warunkiem ich utrzymania i konserwacji, zgodnie z przepisami o ochronie zabytków, z wyjątkiem części zajętych na prowadzenie działalności gospodarczej.

Ustawa dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (t. j. Dz. U. z 2024 r. poz. 87). Według zapisów tej ustawy zarówno państwo (art. 1 ust. 2), jak i organy jednostek samorządu terytorialnego (art. 1 ust. 4) sprawują mecenat nad działalnością kulturalną polegający m.in. na wspieraniu i promocji opieki nad zabytkami.

Do powyższych ustaw należy dołączyć akty prawne, które w całej swojej treści odnoszą się do zakresu ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego. Są to:

- ustawa z dnia 21 listopada 1996 roku o muzeach (Dz. U. z 2020 r. poz. 902).
- ustawa z dnia 27 czerwca 1997 roku o bibliotekach (Dz. U. z 2019 r. poz. 1479),
- ustawa z dnia 14 lipca 1983 roku o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. z 2020 r. poz. 164),
- ustawa z dnia 7 maja 1999 r. o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady (Dz. U. z 2015 r. poz. 2120).

Ostatni element to akty wykonawcze do ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Są to:

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 roku (Dz. U. z 2011 r. nr 113, poz. 661 z późn zm.) w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem.

W oparciu o art. 24 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami rozporządzenie określa sposób prowadzenia powyższych rejestrów i wykazów.

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 22 czerwca 2017 roku w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. z 2018, poz. 1609 z późn. zm.),

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 roku w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2017 r. poz. 1674).

1. 3. Zabytki i ich ochrona w dokumentach programowych gminy.

W dniu 7 lipca 2023 roku Sejm uchwalił ustawę o zmianie ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz niektórych innych ustaw, która w dniu 24 lipca 2023 roku została podpisana przez Prezydenta RP. Ustawa została ogłoszona w Dzienniku Urzędowym w dniu 24 sierpnia 2023 roku.

Przepisy weszły w życie 24 września 2023 roku. Zmiany te uchylają przepisy w sprawie studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy. Zagadnienia strategiczne i kierunkowe, w tym kreowanie polityki przestrzennej gminy, będą przedmiotem Strategii rozwoju lokalnego lub ponadlokalnego, natomiast zasady realizacji polityki przestrzennej będą ustalane w planie ogólnym gminy – w zwięzłym dokumencie o krótkiej liście ustaleń.

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Czermin zostało uchwalone przez Radę Gminy w Czerminie, uchwałą Nr XXX/154/01 z dnia 31 sierpnia 2001 r. Określa ono politykę przestrzenną gminy i stanowi dokument w oparciu, o który koordynowane są działania związane z zagospodarowaniem terenów na obszarze gminy.

W części Studium (Uwarunkowania zewnętrzne wynikające z usytuowania gminy w obszarze administracyjnym, przyrodniczym i społeczno -

gospodarczym) określono zewnętrzne uwarunkowania wspomagające lub utrudniające osiągnięcie założonych celów rozwoju gminy.

Pośród uwarunkowań zewnętrznych wymieniono m. in.: uwarunkowania wynikające z funkcjonowania środowiska przyrodniczego i kulturowego a wśród nich m. in.:

- * konieczność respektowania zasad ochrony w otoczeniu obiektów przyrody prawnie chronionej (pomnik przyrody).
- * potrzeba ochrony lokalnych systemów biotycznych tj. terenów leśnych, ekosystemów łąkowych, zieleni śródpolnej, enklaw zieleni na terenach wiejskich w celu zachowania lokalnego systemu powiązań ekologicznych.
- * wynikające z występowania obiektów i terenów chronionych na podstawie przepisów szczególnych :
- * tereny i obiekty wpisane do rejestru zabytków – zgodnie z Ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

W części Studium określającej zasady rozwoju i kierunki polityki przestrzennej zawarto następujące zapisy dot. ochrony konserwatorskiej punkcie :

2. Polityka w zakresie ochrony środowiska kulturowego

2.1. Zakres ochrony konserwatorskiej.

2.1.1 Wnioski konserwatorskie

Na obszarze gminy Czermin zewidencjonowano 94 stanowiska archeologiczne. Obecnie z racji intensywnej uprawy roli, eksploatacji piasku, możliwości rozbudowy wsi niemal wszystkie stanowiska archeologiczne są potencjalnie narażone na zniszczenie. Jednak ze względu na stopień zagrożenia i ich wartość poznawczą należy z nimi adekwatnie postępować.

W związku z głęboką orką bądź możliwością rozbudowy należy wpisać do rejestru zabytków następujące stanowiska archeologiczne:

- * Czermin stanowisko nr 5;
- * Dąbrówka Osuchowska stanowiska nr 1 i 2;

oraz

- * Breń Osuchowski stanowiska nr 1, 2, 16, 18.

Szczególną troską należy otoczyć stanowiska wpisane do rejestru zabytków, a mianowicie:

- * Czermin stanowisko nr 1;
- * Łysaków stanowisko nr 1;
- * Otałęż stanowisko nr 1.

Wszelkie prace w zasięgu tych stanowisk wymagają zgody Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Ze względu na znaleziony interesujący materiał archeologiczny na następujących stanowiskach archeologicznych niezbędne jest przeprowadzenie badań sondażowych:

- * Ziempniów Dolny stanowisko nr 3;
- * Ziempniów Górny stanowiska nr 7, 8, 14;
- * Dąbrówka Osuchowska stanowiska nr 11, 12;
- * Breń Osuchowski stanowiska nr 7, 13, 15.

Carte de la Pologne divisée par provinces et palatinats et subdivisée par districts construite par J. A. B. Rizzi Zannoni 1772.

Dla pozostałych stanowisk archeologicznych należy przeprowadzać regularnie inspekcje terenowe. Niezależnie od doraźnych czynności urzędowych (wpis do rejestru, inspekcje konserwatorskie) wszystkie stanowiska archeologiczne wymagają stałej opieki, wykraczającej poza możliwości służby konserwatorskiej. Zadania te mogą i powinny być spełniane przez samorząd gminny i organizacje pozarządowe, we współpracy ze służbą konserwatorską.

2.1.2. Wytyczne i postulaty konserwatorskie

Ochroną konserwatorską na terenie gminy Czermin należy objąć wszystkie elementy charakterystyczne dla zespołów zabudowy wsi oraz związanych z nimi elementów krajobrazu naturalnego, a w tym:

- * zachowany zespół folwarczny i kościelny; układy ruralistyczne; krajobraz kulturowy (w tym charakter zabudowy) i elementy dopełniające go tj. kapliczki, figury przydrożne, cmentarze i zabytki techniki (np. wiatraki); stanowiska archeologiczne;

obszar chronionego krajobrazu oraz elementy krajobrazu naturalnego.

W związku z tym na obszarze gminy Czermin wyznacza się następujące rodzaje stref ochrony konserwatorskiej:

A – strefa pełnej ochrony konserwatorskiej.

B – strefa ochrony zachowanych elementów zabytkowych. E – strefa ochrony ekspozycji.

K – strefa ochrony krajobrazu.

Ochroną konserwatorską obejmuje się także obiekty wpisane do rejestru zabytków oraz ujęte w załączonym wykazie zabytków architektury i budownictwa gminy Czermin, cmentarze, zabytki techniki, tereny z punktami widokowymi, układy ruralistyczne, a także stanowiska archeologiczne. Ponadto określa się zasady postępowania wobec zabudowy dysharmonizującej z otoczeniem.

.....

W opracowaniu niniejszych wytycznych konserwatorskich uwzględniono opracowanie M. Witwickiego „Strefy ochrony konserwatorskiej” zawarte w „Wiadomościach Konserwatorskich” Nr 3/26/X/1993 r.

Strefa „A” – Pełnej Ochrony Konserwatorskiej

Strefa ta obejmuje obszary szczególnie wartościowe pod względem historycznym, o dobrze zachowanej jednorodnej strukturze układu przestrzennego i związanego z nim integralnie terenu i krajobrazu wraz z obiektami zabytkowymi.

Dominujące w nim elementy kompozycji przestrzennej obrazują czytelnie pochodzenie zespołu zarówno pod względem rozplanowania, jak i zabudowy.

W strefie tej zakłada się bezwzględny priorytet wymagań konserwatorskich, które winny zmierzać do możliwie najpełniejszej rewaloryzacji historycznego założenia. Strefa „A” na obszarze gminy Czermin ustala się dla następujących terenów:

1. A-1 – obejmuje teren zespołu kościoła parafialnego p.w. św. Klemensa w Czerminie.

Nie dopuszcza się możliwości lokalizacji nowej zabudowy na tym terenie, remonty istniejących obiektów zabytkowych muszą być uzgadniane ze służbą konserwatorską. Wymóg ten dotyczy również nowego budynku plebani. Uzgodnieniu ze służbą konserwatorską podlegają również wszelkie prace ziemne, w czasie, w czasie których należy zapewnić nadzór archeologiczny. Ochronie konserwatorskiej podlega również istniejący w zespole kościelnym starodrzew.

2. A-2 – obejmuje teren dawnego folwarku w Orlu z dworem, stodołą i stajnią.

Nie dopuszcza się możliwości lokalizacji nowej zabudowy na tym terenie.

Remonty obiektów zabytkowych muszą być uzgadniane ze służbą konserwatorską. Ochronie konserwatorskiej podlega również istniejący starodrzew. Ze stanowiska konserwatorskiego istnieje możliwość adaptacji poddasza dworu na cele użytkowe.

3. A-3 – obejmuje teren dawnego folwarku w Łysakowie.

Na terenie folwarku położone są pozostałości fortyfikacji ziemnych z czasów „potopu” o charakterze zabytkowym, wpisane do rejestru zabytków pod pozycją 458/A, prawomocną decyzją Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Rzeszowie z dnia 28 grudnia 1968 roku (obecnie pod poz. C-70 w rej. zabytków woj. podkarpackiego).

Na terenie dawnego folwarku położone jest stanowisko archeologiczne – mogiła w kształcie stożkowatego kopca. Na terenie pofolwarcznym obowiązuje zakaz lokalizacji nowej zabudowy. Ochronie konserwatorskiej podlegają umocnienia obronne, mogiła, a także konfiguracja terenu oraz istniejący staw i ciek wodny.

Uzgodnieniu ze służbą konserwatorską podlegają również wszelkie prace ziemne, w czasie których należy zapewnić nadzór archeologiczny.

Strefa „B” – Ochrony Zachowanych Elementów Zabytkowych

Strefa ta obejmuje tereny usytuowane w sąsiedztwie najcenniejszych części układu przestrzennego, o zachowanym historycznym rozplanowaniu, z zabudową o wartościach kulturowych, które częściowo uległa likwidacji lub zniekształceniu, a znajdujące się w tym terenie obiekty współczesne nadają mu zróżnicowany charakter.

W strefie tej obowiązuje wymóg zachowania istniejących elementów o wartościach kulturowych i dostosowania nowej zabudowy do historycznej kompozycji.

1. B-1 – obejmuje układ ruralistyczny wsi Czermin wraz z historyczną zabudową z czasów kolonizacji „józefińskiej” i zachowanym podziałem działek.

Ochronie konserwatorskiej podlega zachowane założenie planistyczne wsi: istniejące place, drogi, kapliczki przy drodze do Borowej, Trzciany i Łysakowa, teren cmentarza parafialnego wraz z kaplicą, cmentarz ewangelicko-augsburski, murowana zabudowa kolonistów austriackich oraz posiadająca tradycyjny charakter zabudowa drewniana, wglądy na główne dominanty miejscowości (kościół parafialny, kaplica cmentarna).

Obiekty zabytkowe oraz posiadające tradycyjny charakter inny być remontowane w uzgodnieniu ze służbą konserwatorską. Należy zachować ich skalę, bryłę charakterystyczną dla wsi (tj. wysokość obiektów i kształt dachów) oraz posiadany skromny detal architektoniczny.

Nowe obiekty mogą być lokalizowane na niezabudowanych działkach z koniecznością zachowania historycznej linii zabudowy. Wskazana jest stopniowa

wymiana pokryć dachowych na dachówkę ceramiczną lub materiał ją imitujący fakturą i kolorem. Takie pokrycie dachowe należy stosować obligatoryjnie na nowych obiektach. Uporządkowania wymaga teren dawne- go cmentarza ewangelicko-augsburskiego.

Na obszarze strefy wszelkie prace remontowo-budowlane muszą być uzgadniane ze służbą konserwatorską, a w przypadku terenu dawnego cmentarza ewangelicko-augsburskiego i stanowisk archeologicznych również prace ziemne.

Wskazana jest korekta estetyczna obiektów dysharmonizujących w czasie ich najbliższego remontu m.in. poprzez pokrycie dachami połaciowymi, symetrycznymi oraz wprowadzenie podziałów elewacji i skromnego detalu architektonicznego.

2. B-2 – obejmuje układ ruralistyczny wsi Trzciana wraz z historyczną zabudową i zachowanym podziałem działek.

Ochronie konserwatorskiej podlega założenie planistyczne wsi: istniejące drogi, kapliczki przydrożne, budynek dawnej szkoły, wiatraki oraz posiadająca tradycyjny charakter zabudowa (murowana i drewniana), wglądy na dominanty miejscowości (kościół parafialny).

Obiekty zabytkowe oraz posiadające tradycyjny charakter winny być remontowane w uzgodnieniu ze służbą konserwatorską. Należy zachować ich skalę i bryłę charakterystyczną dla wsi (tj. wysokość obiektów i kształt dachów) oraz posiadany skromny detal architektoniczny.

Nowe obiekty mogą być lokalizowane na niezabudowanych działkach z koniecznością zachowania historycznej linii zabudowy. Wskazana jest stopniowa wymiana pokryć dachowych na dachówkę ceramiczną lub materiał ją imitujący fakturą i kolorem. Takie pokrycie dachowe należy stosować obligatoryjnie na nowych obiektach.

Remontu wymaga budynek dawnej szkoły powszechnej. Ochronie konserwatorskiej podlega również istniejące ukształtowanie terenu, które należy zachować. Na terenie strefy wszelkie prace remontowo – budowlane muszą być uzgadniane ze służbą konserwatorską, a w przypadku stanowisk archeologicznych również prace ziemne.

Strefa „E” – Ochrony Ekspozycji Obiektów Zabytkowych

Strefa ta obejmuje tereny stanowiące zabezpieczenie właściwego eksponowania zespołów i obiektów zabytkowych.

Ochrona konserwatorska w tej strefie polega przede wszystkim na zakazie wznoszenia budynków kubaturowych mogących zniekształcić ekspozycję zespołów zabytkowych.

1. E-1 – obejmuje teren pomiędzy drogą z Czermina do Łysakówka, a rzeką Stary Breń, będącym naturalnym przedpołem widokowym na teren

dawnego założenia folwarcznego w Łysakowie wraz z pozostałościami dawnych umocnień obronnych.

Teren ten jest naturalnie związany z obszarem dawnego założenia folwarcznego i stanowi podstawę ekspozycji całego założenia od strony drogi. Na ten teren nie należy wprowadzać nowej zabudowy.

Strefa „K” – Ochrony Krajobrazu Kulturowego

Strefa ta obejmuje obszary bezpośrednio związane z układem historycznym, znajdujące się w jego otoczeniu, często z interesująca przyrodą.

Działalność konserwatorska w tej strefie winna zmierzać do zachowania bądź częściowego odtworzenia elementów krajobrazu urządzonego. Dla obszarów gminy wyznaczono strefy „K” obejmujące tereny krajobrazu naturalnego związanego integralnie z układem ruralistycznym.

Zabrania się lokalizacji na obszarze strefy obiektów o dużej kubaturze, funkcji szkodliwej dla środowiska i dysharmonizujących z tradycyjną zabudową i naturalnym otoczeniem. Nowa zabudowa winna być lokalizowana na historycznie zagospodarowanym terenie, zgodnie z wytycznymi dla ochrony układów ruralistycznych.

Należy zachować naturalną rzeźbę terenu, z płynącymi ciekami wodnymi, zadrzewieniem itp. Zaleca się zachowanie bez zabudowy naturalnych kompleksów łąk i terenów podmokłych.

Wyznacza się następujące tereny objęte ochroną krajobrazu kulturowego:

- 1. K-1 – obejmuje teren przysiółka Podgórze we wsi Ziempniów z zachowanym pierwotnym układem planistycznym i drewnianą zabudową oraz naturalnym zadrzewieniem od północy i ciekami wodnymi od południa.**
- 2. K-2 – krajobraz kulturowy wsi Wola Otałęska z zachowanym pierwotnym układem planistycznym, drewnianą zabudową i stawami.**

2.2. Punkty i ciągi widokowe

Ustala się następujące punkty, ciągi i osie widokowe. W ich zasięgu nie należy wprowadzać nowej zabudowy poza istniejącym zainwestowaniem oraz nasadzeń wysokimi drzewami i krzewami mogącymi przesłonić wgląd na zabytkowe obszary i obiekty.

Poza obszarem już zainwestowanym na dalszym planie widokowym dopuszcza się możliwość lokalizacji budynków parterowych, o małej kubaturze, z dachami tradycyjnymi dwu- lub czterosпадowymi, symetrycznymi, pokrytymi dachówką ceramiczną lub materiałami dachówko - podobnymi, po opracowaniu analizy widokowej terenu, która wskaże taką możliwość, zaakceptowanej przez służbę konserwatorską.

Ustala się następujące punkty i ciągi widokowe:

1. Ciąg widokowy od strony drogi z Rzędzianowic do Borowej na zabudowę kolonii „józefińskiej” w Czerminie.
2. Punkt widokowy z drogi z Rzędzianowic do Łysakowa na zespół kościoła parafialnego w Czerminie.
3. Ciąg widokowy od strony północnej na zabudowę kolonii „józefińskiej” i teren dawnego cmentarza ewangelicko-augsburskiego w Czerminie.
4. Punkt widokowy od strony drogi z Ziempiowa do Czermina na teren cmentarza parafialnego.
5. Punkt widokowy od kapliczki z figurą św. Jana Nepomucena w Łysakowie na teren dawnego założenia folwarcznego.
6. Punkt widokowy od miejscowości Grądy na teren dawnego założenia pofolwarcznego w Łysakowie.
7. Punkt widokowy od cegielni w Otałęży na teren zabytkowego folwarku w Orlu.
8. Punkt widokowy od strony pomnika Strajków Chłopskich 1937 roku w Dąbrówce Osuchowskiej na teren dawnego założenia folwarcznego wraz ze stawami w tej miejscowości.

2.3. Układy ruralistyczne wraz z zabytkową zabudową, kapliczkami, figurami i pomnikami.

1. Układy ruralistyczne obejmują historyczne układy planistyczne wsi.

Na obszarach tych nowa zabudowa może być lokalizowana z maksymalnym zachowaniem istniejących układów działek. Wytyczne do nowej zabudowy oraz remontów istniejącej mogą być wydane przez gminne służby budowlane.

Powinny one uwzględniać następujące wymogi konserwatorskie:

* nowe obiekty bryłą, wysokością, detalem i kształtem symetrycznych, wysokich dachów powinny nawiązywać do historycznych rozwiązań architektonicznych; układ zabudowy na działce powinien wynikać z historycznego układu zabudowy wiejskiej; zaleca się utrzymanie istniejącej drewnianej zabudowy, kwalifikującej się do zachowania ze względu na stan techniczny poprzez remont i adaptację dla współczesnych potrzeb, przy zachowaniu ogólnego charakteru architektury obiektu (tj. wysokości, kształtu dachu, detalu architektonicznego, niewskazane jest zastosowanie sidingu); podczas remontów obiektów dysharmonizujących z historyczną zabudową należy dokonać ich korekty estetycznej np. poprzez wprowadzenie tradycyjnej formy dachu; jako pokrycie dachu należy stosować dachówkę ceramiczną lub inny materiał imitujący ją formą i kolorem.

Zastosowanie się do wyżej wymienionych wymogów, a w szczególności zachowanie wysokich, symetrycznych dachów krytych odpowiednim materiałem o formie i barwie dachówki ceramicznej pozwoli w perspektywie kilkunastu lat zaakcentować historyczny układ planistyczny wsi oraz nada estetyczny wygląd tej zabudowie poprzez likwidację szpecącej architektury.

2. Ochroną należy objąć kapliczki, krzyże przydrożne, figury i pomniki. Niezbędna jest bieżąca kontrola władz gminy i konsultacje ze służbą konserwatorską przy każdorazowym podejmowaniu prac renowacyjnych tych obiektów. Doceniając troskę mieszkańców i ich wkład emocjonalny w tym zakresie należy zwrócić uwagę, aby poprzez niewłaściwe pod względem konserwatorskim działania nie doprowadzić do niszczenia lub uszkodzenia pierwotnej substancji zabytkowej. Stąd istnieje konieczność uzgadniania remontów tych obiektów ze służbą konserwatorską.

2. Zabytkowe obiekty architektury, budownictwa i inne obiekty nie omawiane powyżej, nie położone w strefach ochrony konserwatorskiej, a figurujące w „Spisie zabytków architektury i budownictwa gminy Czermin”...również podlegają ochronie konserwatorskiej. Stąd wszelkie prace remontowo – budowlane związane z ich ewentualną rozbudową i nadbudową, adaptacją, modernizacją i zmianą przeznaczenia winny być poprzedzone zgodą na nie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Ze stanowiska konserwatorskiego wskazana jest też ochrona tradycyjnej drewnianej zabudowy wiejskiej tak mieszkalnej jak i gospodarczej, szczególnie będącej w dobrym stanie technicznym i położonej w strefach ochrony układów ruralistycznych. Należy remontować ją zgodnie z zasadami określonymi wcześniej.

3. Obiekty dysharmonizujące z otoczeniem.

Na terenie gminy Czermin, w jej poszczególnych miejscowościach zarówno na obszarach objętych ochroną konserwatorską, jak i na pozostałych terenach powstało w ostatnich 40-tu latach wiele obiektów dysharmonizujących z dotychczasową, tradycyjną architekturą, nie wkomponowanych w otaczający krajobraz kulturowy i naturalny.

Zasady postępowania z takimi budowlami położonymi w strefach ochrony konserwatorskiej określono przy ustalaniu wytycznych konserwatorskich dla nich obowiązujących.

Architektura pozostałych obiektów winna być skorygowana w czasie najbliższego remontu, aby dostosować ją do tradycyjnych rozwiązań (m.in. poprzez przekrycie ich symetrycznymi dachami połaciowymi, zastosowanie odpowiedniego detalu architektonicznego, podziału elewacji i odpowiedniej jej kolorystyki).

W przypadku, gdy taka korekta jest niemożliwa do wykonania (istniejący, nietradycyjny dach, zbyt duża kubatura) należy zasłonić ją zielenią wysoką.

Obecne studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy - zgodnie ze znowelizowaną ustawą o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym - zostanie zastąpione przez plan ogólny gminy. Plan ogólny to nowy akt planowania przestrzennego, który ma być uchwalany obligatoryjnie dla całej gminy. Na uchwalenie planu gminy mają czas do 30 czerwca 2026 r.

Na podstawie art. 13i ust. 3 pkt. 1 ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t. j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1130), Rada Gminy w Czerminie na mocy Uchwały Nr V/28/24 z dnia 30 lipca 2024 r. przystąpiła do sporządzenia Planu Ogólnego Gminy Czermin.

Mapa szczegółna Województwa Sandomierskiego 1:225 000 K. de Perthées [sic!]

Strategia Rozwoju Gminy Czermin na lata 2022 - 2030, stanowiąca załącznik do Uchwały Nr XLIII/309/2022 Rady Gminy w Czerminie z dnia 4 listopada 2022 r. wyznacza cele strategiczne, czyli główne kierunki działania w rozwoju gminy. Ochrona zabytków uwzględniona została jako: *Cel strategiczny 1. Rozwój kreatywnego kapitału ludzkiego, promocja kultury i sportu*

Cel strategiczny 1. Estetyczna i dostępna przestrzeń publiczna

W tych obszarach wskazane zostały podstawowe cele operacyjne:

- Cel operacyjny 1.1: Poprawa estetyki, dalsza rewitalizacja przestrzeni publicznej i optymalizacja polityki przestrzennej w gminie,
- Cel operacyjny 1.3: Rozbudowa infrastruktury turystyczno- rekreacyjnej.

Nieodzownym elementem Strategii Rozwoju jest Wieloletni Plan Inwestycyjny, zawierający kluczowe i strategiczne inwestycje planowane do wykonania w celu realizacji założeń i priorytetów, wskazanych w dokumencie strategicznym. W celu ochrony zabytków wyszczególniono następujące karty zadań:

* Karta zadania nr 8 – Rewitalizacja centrum miejscowości Czermin oraz innych miejscowości Gminy,

* Karta zadania nr 10 – Remont i modernizacja zabytkowych budynków, parków na obszarze Gminy Czermin.

1.4. Zabytki i ich ochrona w krajowych i wojewódzkich dokumentach o charakterze pomocniczym.

Dokumentem pomocniczym o fundamentalnym znaczeniu kwestii ochrony zabytków w Polsce jest **Krajowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026**, zwany dalej „Programem 2023-2026”, przyjęty przez Radę Ministrów uchwałą nr 242 w dniu 8 grudnia 2023 roku (M.P. z 2023 r. poz. 1470). Jest on efektem wykonania upoważnienia ustawowego, zawartego w artykule 84 w związku z art. 86 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami i jest programem rozwoju określonym w artykule 15 ustawy z dnia 6 grudnia 2006 roku o zasadach prowadzenia polityki rozwoju.

Program 2023 - 2026 jest głównym dokumentem strategicznym określającym cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także środki służące do realizacji wyznaczonych celów.

Ochrona dziedzictwa narodowego stanowi jedno z podstawowych zadań Rzeczypospolitej Polskiej, określonych w art. 5 Konstytucji, obok ochrony niepodległości i nienaruszalności terytorialnej, zapewnienia wolności i praw człowieka i obywatela, bezpieczeństwa obywateli i ochrony środowiska. Ochrona zabytków i opieka nad zabytkami, jako jeden z najważniejszych elementów tego dziedzictwa, realizowane są przez Rząd Rzeczypospolitej Polskiej w powiązaniu z kontekstem polityki społeczno-gospodarczej, ale stanowią również cel sam w sobie, którego wartość wykracza poza kategorie czysto ekonomiczne.

Pierwszy krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014-2017 został ustanowiony uchwałą nr 125/2014 Rady Ministrów z dnia 24 czerwca 2014 roku w sprawie „Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami” (M. P. poz. 733). Kolejny tego typu program – na lata 2019-2022- został ustanowiony uchwałą Nr 82/2019 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 roku w sprawie „Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022” (M. P. poz. 998).

W Programie 2023-2026 dokonano diagnozy stanu ochrony zabytków w Polsce w trzech podstawowych obszarach:

- 1/ organizacji i zadań organów ochrony zabytków w Polsce,
- 2/ stanu zachowania zabytków w Polsce, w tym roli i znaczenia form ochrony zabytków oraz systemów informacji o zabytkach,
- 3/ komunikacji, partycypacji, porozumienia i współpracy w obszarze ochrony zabytków w Polsce.

Głównym celem Programu 2023-2026 jest zwiększenie odporności zasobu zabytkowego w Polsce. Do realizacji tego celu opracowano trzy cele szczegółowe

dotyczące:

- weryfikacji wybranego zasobu zabytków i wzmocnienia narzędzi ochrony dziedzictwa o wyjątkowej wartości,
- wzmocnienia potencjału organizacyjnego systemu ochrony zabytków,
- roli zabytków w zrównoważonym rozwoju (edukacja i partycypacja).

W ramach Programu 2023-2026 będą realizowane następujące zadania priorytetowe:

- Podnoszenie wiedzy o wybranych grupach zasobu zabytkowego kraju,
- Ochrona i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości,
- Realizacja międzynarodowych zobowiązań,
- Cyfryzacja procesów administracyjnych,
- Wzmacnianie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków,
- Reforma finansowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,
- Wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych,
- Edukacja – podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego.

Mapa szczegółna Polski 1:25 000, WIG, P47 S32 F, 1936 r.

Koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju 2030 została przyjęta przez Radę Ministrów dnia 13 grudnia 2011 r. Dokument określa zasady polityki państwa w dziedzinie przestrzennego zagospodarowania kraju w perspektywie najbliższych kilkunastu lat.

Polityka przestrzennego zagospodarowania kraju realizuje cele rozwoju kraju w odniesieniu do całości przestrzeni polskiej. Biorąc pod uwagę nowy paradygmat polityki rozwoju cel strategiczny (ponadczasowy) polityki przestrzennego zagospodarowania kraju można określić następująco: efektywne wykorzystanie

przestrzeni kraju i jej terytorialnie zróżnicowanych potencjałów rozwojowych dla osiągnięcia ogólnych celów rozwojowych – konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia, sprawności funkcjonowania państwa oraz spójności w wymiarze społecznym, gospodarczym i terytorialnym w długim okresie. Tak sformułowany cel – przy doborze odpowiednich celów częściowych oraz instrumentów wdrożeniowych – realizowany jest przez wszystkie podmioty publiczne wykonujące zadania rozwojowe w zakresie swoich kompetencji na różnych poziomach zarządzania, w różnych obszarach tematycznych i w odniesieniu do różnych terytoriów.

Drogą do zapewnienia realizacji celu strategicznego polityki przestrzennego zagospodarowania kraju jest koncentracja działań podmiotów publicznych w wybranych obszarach tematycznych i na wyodrębnionych terytoriach. W odniesieniu do diagnozy sytuacji, uwarunkowań oraz trendów rozwojowych sformułowano sześć wzajemnie powiązanych celów polityki przestrzennego zagospodarowania kraju w horyzoncie roku 2030:

- Cel 1. Podwyższenie konkurencyjności głównych ośrodków miejskich Polski w przestrzeni europejskiej poprzez ich integrację funkcjonalną przy zachowaniu policentrycznej struktury systemu osadniczego sprzyjającej spójności.
- Cel 2. Poprawa spójności wewnętrznej i terytorialne równoważenie rozwoju kraju poprzez promowanie integracji funkcjonalnej, tworzenie warunków dla rozprzestrzeniania się czynników rozwoju, wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich oraz wykorzystanie potencjału wewnętrznego wszystkich terytoriów.
- Cel 3. Poprawa dostępności terytorialnej kraju w różnych skalach przestrzennych poprzez rozwijanie infrastruktury transportowej i telekomunikacyjnej.
- Cel 4. Kształtowanie struktur przestrzennych wspierających osiągnięcie i utrzymanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego i walorów krajobrazowych Polski.
- Cel 5. Zwiększenie odporności struktury przestrzennej kraju na zagrożenia naturalne i utraty bezpieczeństwa energetycznego oraz kształtowanie struktur przestrzennych wspierających zdolności obronne państwa.
- Cel 6. Przywrócenie i utrwalenie ładu przestrzennego.

Koncepcja wskazuje, iż wzmocnienie ładu przestrzennego na poziomie zarządzania zasobem krajobrazów kulturowych i przyrodniczych będzie jednocześnie służyło wdrożeniu zapisów Konwencji Krajobrazowej Rady Europy. Podstawowymi formami ochrony krajobrazów powinny zostać formy dotychczas stosowane: parki krajobrazowe, pomniki historii, parki kulturowe oraz – dla obiektów rangi międzynarodowej – wpis na listę dziedzictwa kulturowego lub przyrodniczego UNESCO.

Stwierdzono, że promocja dziedzictwa kulturowego wpłynęła na wzrost rozpoznawalności i atrakcyjność polskiej przestrzeni. Dbłość o spuściznę kultury

dawnych mieszkańców ziem polskich i wspieranie zachowanych tradycji lokalnych, sprzyjają rozwojowi turystyki i wspomagają proces identyfikacji tożsamości kulturowej migrantów. Krajobraz ważny dla historii kultury jest chroniony na równi z krajobrazami charakterystycznymi dla regionów geograficzno – przyrodniczych w zintegrowanej z siecią przyrodniczą rozwiniętej sieci parków kulturowych i pomników historii.

Strategia rozwoju kapitału społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 została przyjęta uchwałą nr 61 Rady Ministrów w dniu 27 października 2020 roku. Jest ona aktualizacją poprzedniej Strategii uchwalonej 26 marca 2013 roku.

Głównym celem Strategii jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. Realizacja tego celu odbywa się przez wdrażanie kierunków interwencji zaplanowanych do realizacji w trzech zasadniczych obszarach, których kluczowe znaczenie znajduje również odzwierciedlenie w nowym podtytule Strategii: współdziałanie, kultura, kreatywność. Są to:

- Obszar 1: Współdziałanie – społeczeństwo obywatelskie,
- Obszar 2: Kultura – tożsamość i postawy obywatelskie,
- Obszar 3: Kreatywność – potencjał kulturowy i kreatywny.

W obszarze 2 wymieniono m.in.:

- niewystarczający poziom czytelnictwa wśród Polaków oraz niewykorzystany potencjał i ważna rola bibliotek publicznych,
- niska jakość oferty artystycznej dla najmłodszych oraz deficyty kompetencji kulturalnych,
- zły stan zabytków oraz niewykorzystany potencjał szlaków kulturowych,
- niewystarczający poziom wykorzystania potencjału rozwojowego podmiotów działających w obszarze kultury oraz szkół artystycznych,
- niewystarczający poziom ochrony zbiorów wchodzących w skład narodowego zasobu bibliotecznego,
- braki w infrastrukturze archiwów państwowych oraz ich rola w procesach zarządzania dokumentacją elektroniczną w administracji publicznej,
- brak spójnej i aktualnej krajowej koncepcji rozwoju cyfrowych zasobów kultury,
- rosnący potencjał muzeów w zakresie budowania kapitału społecznego,
- braki w obszarze budowania wyrazistego, spójnego i atrakcyjnego wizerunku Polski za granicą.

W Strategii...wskazano trzy główne cele szczegółowe, kierunki interwencji i narzędzia realizacji. W kontekście ochrony zabytków i opieki nad zabytkami wskazać można drugi z celów „Wzmocnienie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich”. Wytyczono tutaj następujące kierunki działań:

2.1. Tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmocnienia

- uczestnictwa w kulturze,
- 2.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dóbr kultury,
 - 2.3. Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury,
 - 2.4. Umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę,
 - 2.5. Wzmacnianie promocji kultury polskiej za granicą.

Mapa szczególna Polski 1:25 000, WIG, P47 S32 I, 1936 r.

Strategia rozwoju województwa – Podkarpackie 2030 przyjęta przez Sejmik Województwa Podkarpackiego Uchwałą Nr XXVII/458/20 w dniu 28 września 2020 roku w części VI *Obszary tematyczne, priorytety, kierunki działań* punkcie 2 *Kapitał ludzki i społeczny* podpunkcie 2.3 *Kultura i dziedzictwo kulturowe* stwierdzono, w zakresie:

- **Tworzenia warunków dla upowszechniania kultury, rozwijania form działalności kulturalnej i interpretacji dziedzictwa wraz ze zwiększeniem kompetencji kulturowych mieszkańców, że:**

Kultura jest bardzo ważnym aspektem życia, kreującym postawy społeczne, normy estetyczne, moralne i etyczne wartości. Priorytetowe są działania kreujące markę kulturową województwa w oparciu o potencjał instytucjonalny, wydarzenia o randze regionalnej i ponadregionalnej oraz promocji obiektów zabytkowych. Bogata baza zasobów dziedzictwa umożliwi tworzenie innowacyjnych produktów kulturowych i turystycznych, wzrost kompetencji kulturowych oraz artystycznych mieszkańców regionu, a także będzie miała wpływ

na poprawę dostępności do ofert tego obszaru. Stworzenie atrakcyjnego wizerunku naszego województwa (tak w kraju, jak i poza jego granicami) będzie opierać się na produktach, które będą innowacyjne i unikalne, a także konkurencyjne w przestrzeni publicznej, tj. Portal Muzeum Dziedzictwa Kresów Dawnej Rzeczypospolitej czy Podkarpacki Szlak Filmowy. Podejmowanie działań edukacyjnych wśród mieszkańców przyczyni się do wzrostu tożsamości regionalnej i lokalnej.

Zakładane działania:

- monitorowanie inicjatyw oraz prowadzenie badań w obszarze kultury we współpracy z przedstawicielami sektora kultury, edukacji i instytucjami naukowo - badawczymi;
- tworzenie bogatej oferty kulturalnej wraz z poprawą jej dostępności oraz inicjowanie działań na rzecz zwiększenia uczestnictwa w przedsięwzięciach kulturalnych i budowy więzi lokalnych;
- stwarzanie warunków sprzyjających wzrostowi kompetencji kulturowych oraz artystycznych mieszkańców regionu, m.in. poprzez rozwój edukacji kulturowej;
- wsparcie twórców oraz stymulowanie rozwoju kultury poprzez programy stypendialne, konkursy tematyczne i nagrody;
- promocja regionu oraz popularyzacja jego kultury poprzez rozwój turystyki kulturowej;
- popularyzacja kultury i dziedzictwa kulturowego, w tym dziedzictwa przemysłowego i technicznego oraz niematerialnego, jako elementu umacniania tożsamości regionalnej oraz pomnażania kapitału ludzkiego i społecznego;
- rozwój działań i form instytucjonalnej oraz pozainstytucjonalnej ochrony i popularyzacji dziedzictwa Kresów, w tym Portalu Muzeum Dziedzictwa Kresów Dawnej Rzeczypospolitej;
- stworzenie Podkarpackiego Szlaku Filmowego wychodzącego naprzeciw potrzebie opracowania i upowszechniania filmowego dziedzictwa kulturowego regionu oraz przygotowanie oferty profesjonalnych wydarzeń filmowych.

W zakresie:

- * Wzmacniania współpracy i partnerstwa na rzecz wykorzystania regionalnych zasobów dziedzictwa i kultury współczesnej jako potencjału rozwojowego.

Innowacyjne wykorzystanie dóbr kulturowych generuje impulsy do rozwoju gospodarczego regionu. Oddziaływanie tego obszaru na procesy rozwojowe będzie zależne od jakości i rangi oferty kulturowej, a przede wszystkim jej atrakcyjności dla odbiorców.

Tworzenie aktywizującej oferty kulturowej będzie realizowane poprzez projekty o randze ponadregionalnej i międzynarodowej, integrację dziedzin z zakresu kultury, sieciowanie podmiotów związanych z kulturą i dziedzictwem oraz utrzymanie cykliczności wydarzeń tj. Indeks Kultury, Światowy Festiwal Polonijnych Zespołów Folklorystycznych,

Festiwal Dziedzictwa Kresów. Wzrost dostępności i jakości zasobów kulturowych wzmocni promocję regionu oraz tożsamość regionalną.

Zakładane działania:

- realizacja projektów kulturowych o randze ponadregionalnej i międzynarodowej;
- integracja działań z przedsięwzięciami w obszarze przemysłów kultury, w szczególności przemysłu filmowego;
- inicjowanie i wspieranie procesów na rzecz tworzenie silnych marek kulturowych o znaczeniu ogólnopolskim i międzynarodowym;
- sieciowanie podmiotów zaangażowanych w tworzenie, ochronę, udostępnianie, popularyzację kultury oraz dziedzictwa kulturowego w celu integracji działań w obszarze kultury, w tym Indeksu Kultury jako cyklicznej konferencji i wydarzeń towarzyszących;
- promowanie i wspieranie waloryzacji dziedzictwa kulturowego oraz zwiększenie gospodarczego i społecznego ich wykorzystania poprzez tworzenie partnerstw między sektorem publicznym i prywatnym;
- wykorzystanie kulturotwórczej roli uczelni i szkół.

W zakresie:

- **Infrastruktura kultury i zwiększenie atrakcyjności dziedzictwa kulturowego**

Województwo podkarpackie wyróżnia bogate dziedzictwo kulturowe regionu, które należy objąć należyłą ochroną i racjonalnie wykorzystywać zasoby dla rozwoju województwa i budowania kapitału społecznego. Konieczne jest podejmowanie przedsięwzięć z zakresu ochrony obiektów zabytkowych i miejsc cennych kulturowo, nowych inwestycji infrastrukturalnych (tj. Podkarpacka Galeria Słowa i Obrazu, Podkarpackie Centrum Nauki) i modernizacji istniejących. Należy również podejmować adaptacje obiektów w celu tworzenia nowoczesnych produktów kulturowych i turystycznych z wykorzystaniem form cyfrowych i wirtualnych. Ważę ochrony zabytków oraz opieki nad zabytkami i ujęcia tych aspektów w strategii regionalnej wskazuje ustawa kierunkowa.

Zakładane działania:

- ochrona obiektów zabytkowych i miejsc cennych kulturowo, jako element działań prorozwojowych i prospołecznych;
- restauracja i adaptacja obiektów dziedzictwa kulturowego, w tym przemysłowego, w celu tworzenia innowacyjnych produktów kulturowych i turystycznych;
- poprawa jakości, poszerzanie i budowa nowej infrastruktury kultury, m.in. poprzez realizację projektów adaptacyjnych, modernizacyjnych i technologicznych w instytucjach kultury;
- realizacja projektów digitalizacyjnych oraz informatycznych mających na celu ułatwienie i poszerzenie dostępu do kultury;
- realizacja programów (m.in. "Pociąg do kultury") mających na celu tworzenia ułatwień w dostępie i promocji zasobów kulturowych regionu;

- budowa Podkarpackiej Galerii Słowa i Obrazu (nowej siedziby biblioteki wojewódzkiej w Rzeszowie) w celu podniesienia efektywności edukacji kulturowej i poziomu kształcenia ustawicznego oraz zwiększenia potencjału funkcjonalnego samorządowych instytucji kultury, a także artystycznego i architektonicznego potencjału regionu;
- utworzenie Podkarpackiego Centrum Nauki, jako przestrzeni kooperacji nauki z kulturą i dziedzictwem oraz wiodącego ośrodka budowy kapitału ludzkiego i społecznego;
- ochrona i promowanie pomników historii, jako elementu dziedzictwa kulturowego regionu m.in. zespół staromiejski w Przemyśle i Twierdza Przemyśl.

Problematykę ochrony dziedzictwa kulturowego porusza przyjęty Uchwałą Nr LVI/972/22 Sejmiku Województwa Podkarpackiego 28 grudnia 2022 r.

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w Województwie Podkarpackim na lata 2022-2025.

Głównymi celami i zadaniami w/w Programu są następujące priorytety :

PRIORYTET I : Rozwijanie i upowszechnianie wiedzy o dziedzictwie kulturowym, w tym o zabytkach oraz o roli dziedzictwa regionalnego w kształtowaniu bogactwa kulturowego kraju - budowanie więzi społecznych oraz świadomości znaczenia i celów ochrony dziedzictwa kulturowego /działania badawcze, edukacyjne, promocyjne/

PRIORYTET II: Ochrona i zarządzanie dziedzictwem kulturowym, w szczególności zabytkami jako czynnik rozwoju społeczno - gospodarczego województwa. /działania w sferze materialnej ochrony oraz użytkowania zasobu zabytkowego/

PRIORYTET III: Budowanie współpracy z organami państwowymi, samorządowymi, organizacjami pozarządowymi, środowiskiem kościelnym i osobami fizycznymi na rzecz intensyfikacji działań służących efektywnej ochronie i opiece nad zabytkami oraz niematerialnym dziedzictwem kulturowym województwa podkarpackiego /działania organizacyjne i zarządcze, koordynacja i współpraca, dążenie do efektu synergii działań/.

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego - Perspektywa 2030 przyjęty został przez Zarząd Województwa Podkarpackiego uchwałą Nr 290/5800/15 z dnia 4 kwietnia 2017 roku. Zawarta w nim koncepcja ochrony dziedzictwa kulturowego była wstępnie zaopiniowana przez Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Autorzy w/w/ Planu stwierdzają w nim, iż województwo podkarpackie posiada liczne, zróżnicowane pod względem pochodzenia, form funkcjonalnych i architektonicznych zespoły i obiekty zabytkowe.

Kultura, turystyka i ochrona środowiska stanowią trzecią oś w „Planie...”.

Znajduje się tam priorytet: *Rozwój kultury i ochrona walorów przyrodniczych i krajobrazowych regionu jako warunek podniesienia konkurencyjności produktu turystycznego.*

Jednym z trzech przyjętych celów strategicznych jest tu rozwój kultury i ochrona walorów przyrodniczych i krajobrazowych regionu jako warunek podniesienia konkurencyjności produktu turystycznego, natomiast jako jeden ze sposobów jego realizacji przyjęto rewaloryzację dziedzictwa kulturowego, wartości krajobrazowych i przyrodniczych oraz rozwój działalności kulturowej jako podstawy tworzenia produktu turystycznego.

W „Planie(...) przyjęto zasady ochrony dziedzictwa kulturowego:

- * ochrona zasobów kultury materialnej i niematerialnej oraz utrzymanie ładu przestrzennego w obrębie dawnych układów urbanistycznych i obszarów proponowanych do ochrony krajobrazu kulturowego;
- * przeznaczenie obszarów predystynowanych do ochrony przyrodniczej i krajobrazowej oraz obiektów stanowiących dziedzictwo kulturowe o różnym reżimie ochronnym, oparte o dokładne rozpoznanie zasobów, waloryzację terenu i określenie odporności środowiska na antropopresję;
- * promocja obszarów koncentracji walorów turystycznych, zespołów i obiektów zabytkowych w celu ich gospodarczego wykorzystania;
- * zasada maksymalnej integracji działań na rzecz ochrony środowiska, w szczególności walorów krajobrazowych, przyrody, ochrony bioróżnorodności przyrody i krajobrazu kulturowego w sferze badawczej, społeczno – gospodarczej i ekonomicznej oraz w wojewódzkich programach sektorowych, na obszarach transgranicznych i na obszarach stykowych z sąsiednimi województwami;
- * ograniczenie negatywnych skutków działalności urządzeń infrastruktury technicznej, społecznej i gospodarczej oraz różnych form aktywności społecznej i gospodarczej na środowisko naturalne i kulturowe.

Ustalenia w zakresie ochrony, kształtowania i racjonalnego wykorzystania krajobrazu kulturowego, zawarte w „Planie (..) określono i wymieniono. Są to m.in.:

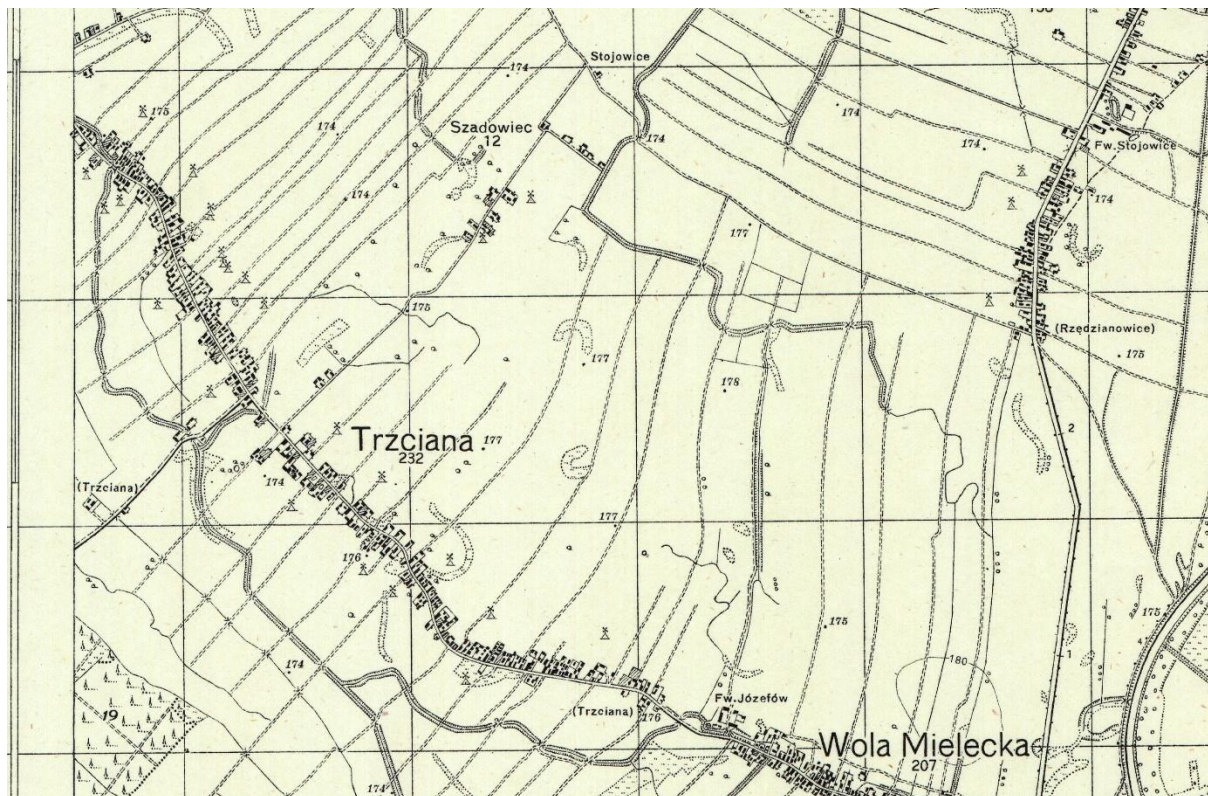
Obszary szczególnej ochrony krajobrazu kulturowego, obszary rezerwatów kulturowych, obiekty zabytkowe i zespoły obiektów zabytkowych, historyczne układy urbanistyczne przewidziane do szczególnej ochrony i wykorzystania turystycznego (m.in. jako Pomniki Historii).

W dokumencie tym sformułowano także podstawowe cele i zasady realizacji oraz wyznaczono ogólnie obszar „Programu ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego terenów przygranicznych w zakresie unikatowej architektury drewnianej”.

W Analizie SWOT również uwzględniono problematykę zachowania dziedzictwa kulturowego.

„Plan (...)” wskazuje też na potrzebę określenia stref koncentracji walorów turystycznych, ochrony zabytkowej architektury drewnianej terenów pogranicza, projektowanych parków i rezerwatów kulturowych, projektowanych szlaków kulturowych, stref uzdrowiskowych. Zostało to określone jako zadanie województwa.

„Plan (...)” określa jako konieczne sporządzenie przez inne jednostki samorządowe miejscowych planów rewitalizacji, rewitalizacji i zagospodarowania przestrzennego wybranych zabytkowych centrów miast historycznych oraz miejscowych planów zagospodarowania dla obszarów proponowanych Pomników Historii.

Mapa szczególna Polski 1:25 000, WIG, P47 S33 G, 1938 r.

2. Cele programu w świetle Ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ma na celu:

1. Włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju.
2. Uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
3. Zahamowanie procesów degradacji zabytków doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,

4. Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
5. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
6. Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystywaniem tych zabytków,
7. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Zasoby dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy Czermin.

Scharakteryzowanie zasobu zabytków ma na celu określenie, co (przede wszystkim) należy chronić i czym należy się opiekować, a tym samym pomóc we właściwym rozłożeniu akcentów w programie opieki nad zabytkami.

3.1. Zabytki nieruchome z wyszczególnieniem obiektów o najwyższym znaczeniu dla gminy Czermin.

Omówienie zabytków nieruchomych gminy Czermin podzielono na trzy zasadnicze części. W części pierwszej omówiono zabytki nieruchome objęte prawnymi formami ochrony określonymi w Ustawie z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, do jakich należą: uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego i ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

W drugiej części omówiono zagadnienie ewidencji zabytków, do prowadzenia, której na mocy ustawy zobligowane są samorządy gminne. W ostatniej, trzeciej części, omówiono całość zasobu zabytków nieruchomych z terenu gminy Czermin.

Należy również podkreślić, iż te obiekty zabytkowe, które uwzględnione są w ewidencji zabytków, a nie figurują w rejestrze zabytków lub nie bierze ich pod uwagę miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego, nie są prawnie chronione.

Uwzględnienie ich wyłącznie w ewidencji ma charakter informacyjny, pomocny przy określaniu i ocenianiu zasobu obiektów zabytkowych na określonym terytorium oraz przy opracowywaniu programów opieki nad zabytkami.

Przed przystąpieniem do omówienia podstawowych form ochrony obiektów zabytkowych należy także zaznaczyć, iż na terenie gminy Czermin nie występują obiekty wpisane na Listę Światowego

Dziedzictwa Kulturalnego UNESCO, nie ma też zabytków, które byłyby uznane za pomnik historii.

3.1.1. Zabytki nieruchome objęte prawnymi formami ochrony.

Park kulturowy.

Park kulturowy to nowa forma ochrony zabytków, wprowadzona na mocy Ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Park Kulturowy powołuje mocą uchwały, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, rada gminy (lub rady gmin, jeśli obszar parku znajduje się na terenie kilku gmin).

Utworzenie parku kulturowego ma na celu ochronę krajobrazu kulturowego oraz zachowanie wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi, charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.

Do chwili obecnej na terenie gminy Czermin nie został utworzony żaden park kulturowy.

Rejestr zabytków.

Rejestr zabytków prowadzi wojewódzki konserwator zabytków. Dla województwa podkarpackiego jest nim Podkarpacki Wojewódzki Konserwator Zabytków, mający swą siedzibę w Przemyśle, dysponujący delegaturami w Krośnie, Rzeszowie i Tarnobrzegu. Wpis do rejestru zabytków odbywa się na mocy decyzji wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydanej z urzędu lub na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub posiadacza wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. W tym samym trybie do rejestru może być wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru oraz nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku.

Wedle stanu obecnego na terenie gminy Czermin znajdują się następujące nieruchome obiekty i zespoły obiektów wpisane do rejestru zabytków:

- . **Czermin – zespół kościoła paraf. p.w. Św. Klemensa**, obejmujący: kościół parafialny i dzwonnice, nr rejestru woj. podkarpackiego **A – 221** z dnia 17. 07. 2007 roku,
- . **Czermin - kaplica cmentarna**, zlokalizowana na cmentarzu parafialnym, nr rejestru woj. podkarpackiego **A-220** z 17. 07. 2007 roku,

. **Dąbrówka Osuchowska – wiatrak „koźlak”**, przeniesiony z Trzciany, usytuowany na dz. nr 433, nr rejestru woj. podkarpackiego A-410 z 17. 03. 2010 roku.

Ochrona ustalona w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wraz z aktami wykonawczymi określa przedmiot, formy i zasady ochrony zabytków i opieki nad nimi. Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym wraz z aktami prawnymi określa procedurę sporządzania i zakres merytoryczny miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Obie te ustawy wraz z ww. aktami dają narzędzie ochrony zabytków. Ustawy te stanowią także podstawę uczestnictwa wojewódzkiego konserwatora zabytków w procedurze sporządzania miejscowych planów.

Ochrona dziedzictwa kulturowego i zabytków w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego dotyczy nie tylko konkretnych obiektów i obszarów zabytkowych, lecz także wszelkich aspektów zagospodarowania przestrzennego ustalonego w planie dla całego obszaru opracowania.

Zgodnie z treścią art. 18 i art. 19 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się m.in. przy sporządzaniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. W planach w szczególności:

- uwzględnia się ustalenia krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,
- określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu,
- ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami,
- uwzględnia się ochronę:
 - ◊ zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia,
 - ◊ innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków,
 - ◊ parków kulturowych,
- uwzględnia się ustalenia gminnego programu opieki nad zabytkami,
- w zależności od potrzeb, ustala się strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Według obecnego stanu gmina Czermin nie posiada ani jednego opracowanego i obowiązującego miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

3.1.2. Zabytki nieruchome gminy Czermin w gminnej ewidencji zabytków.

Prowadzenie gminnej ewidencji zabytków należy do obowiązków gminy. Ewidencję tę prowadzi się w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy, objętych wojewódzką ewidencją zabytków (Art. 22 p. 4 Ustawy o ochronie zabytków ...). Od 2012 roku w gminnej ewidencji zabytków, opracowanej zgodnie z instrukcją Narodowego Instytutu Dziedzictwa w Warszawie znajduje się 44 obiektów. Wykaz obiektów do objętych gminną ewidencją zabytków na terenie gminy Czermin został dołączony do niniejszego opracowania w formie załącznika (zał. Nr 1).

3.1.3. Ogólna charakterystyka zasobu.

Tereny należące do współczesnej gminy Czermin od IX – X wieku wchodziły w skład plemiennego terytorium Wiślan. W 2 połowie X wieku znajdowały się pod krótkotrwałym panowaniem Czechów, by pod koniec tegoż stulecia wraz z całą Małopolską znaleźć się pod panowaniem Piastów. Do początku XIV wieku, terytorium to wchodziło w skład dzielnicy sandomierskiej, które po zjednoczeniu Polski na początku XIV wieku, przekształciło się w ziemię sandomierską (późniejsze województwo).

W świetle najstarszych zachowanych rejestrów podatkowych ziemi sandomierskiej z lat 1505 – 1510 omawiany teren wchodził z początkiem XVI wieku w skład powiatów skarbowych sandomierskiego i wiślickiego.

W latach 1578 – 1581 do powiatu skarbowego wiślickiego należały dwie wsie: Breń (ob. Breń Osuchowski) i Mylonin (ob. Mioninek, przysiółek Brenia Osuchowskiego). Taka przynależność utrzymała się do roku 1772, tj. pierwszego rozbioru Polski, kiedy to obszar ten wszedł w skład monarchii austriackiej. Region mielecki do 1853 roku wchodził w skład cyrkułu tarnowskiego. W 1853 roku w związku z likwidacją cyrkułów i utworzeniem powiatów obszar gminy Czermin znalazł się w powiecie mieleckim. Przynależność ta utrzymała się do chwili obecnej (z przerwą latami 1975-1998) mimo zmiany przynależności wojewódzkiej (w okresie międzywojennym – województwo krakowskie, po II wojnie światowej – rzeszowskie, a od 1999 roku - podkarpackie).

Pod względem przynależności kościelnej Czermin, Łysaków, Ziempińów, Miłonin i Breń Osuchowski wchodziły w skład parafii Gawłuszowickiej, natomiast Otałęż i Wola Otałęska do parafii połanieckiej. Trzciana przynależała do 1460 roku do parafii w Książnicach.

W 1460 roku po zakończeniu sporu pomiędzy plebanami z Mielca i Książnic o przynależność parafialną wsi: Trzciana, Rzędzianowice, Dutów i Długa Wola, trzy pierwsze przypadły parafii w Mielcu, ostatnia parafii w Książnicach. W latach 1470/1480 do parafii w Czerminie przynależały wsie: Czermin, Górki, Bystramowice, Łysaków, Wola Łysakowska (ob. Łysakówek), Otałęż, Wola Otałęska, Molonin, Poreń, Ziempińów, Ziempińówek (ob. Ziempińów Dolny). Około 1530 roku jako przynależna do parafii w Czerminie pojawia się wieś Wrzoski. Tak ukształtowana sieć parafialna przetrwała bez większych zmian do XX wieku. W 1930 roku biskup tarnowski Leon Wałęga erygował parafię w Górkach, odłączając ją z parafii Czermin wraz z okolicznymi wioskami: Otałęż, Wola Otałęska i Surowa. Dnia 5 czerwca 1959 roku biskup tarnowski Jan Piotr Stepa erygował parafię w Trzcianie, wyłączając ją z parafii św. Mateusza w Mielcu. Kolejną parafię w Ziempińowie erygował 10 lipca 1976 roku biskup tarnowski Jerzy Karol Ablewicz. Parafia powstała poprzez wydzielenie jej z parafii Czermin następujących miejscowości: Ziempińów i część wsi Breń Osuchowski. Obecnie parafia w Czerminie obejmuje następujące miejscowości: część wsi Breń Osuchowski, Czermin, Dąbrówka Osuchowska, Kawęczyn, Łysaków, Łysakówek i Szafranów. Podobna do podziału kościelnego była przynależność poszczególnych wsi do właścicieli ziemskich, średniowieczu rycerzy bądź zgromadzeń zakonnych.

Do zakonu Sióstr Norbertanek z Buska należała od 1190 roku wieś Wisłoka, wstępująca pod rokiem 1211 wśród dóbr klasztornych pod obecną nazwą Czermin, później jednak, prawdopodobnie od 1238 roku stanowiła własność rycerską. Przed rokiem 1523 Czermin znalazł się w rękach Wapowskich, którzy w tymże roku sprzedali ją Janowi Amor Tarnowskiemu, kasztelanowi wojnickiemu, wojewodzie ruskiemu i hetmanowi wielkiemu koronnemu. W 1603 roku stanowiła własność Hieronima Gostomskiego herbu Nałęcz, wojewody poznańskiego i staro-sty sandomierskiego. W XIV-XVI wieku Łysaków stanowił własność Łysakowskich herbu Leliwa.

W 1405 roku Paszko Trestka h. Gryf dokonuje podziału dóbr w wyniku czego klucz mielecki obejmujący: Mielec, Wolę Mielecką, Trzcianę, Borzyszowice, Rzędzianowice otrzymał Jan z Mielca, protoplasta rodu Mieleckich. W rękach Mieleckich pozostawały do początku XVIII wieku kiedy to dostały się w ręce Morsztynów herbu Leliwa Chorzelowa.

W ciągu XVI-XVIII wieku Łysaków, Wola Łysakowska (ob. Łysakówek), Ziempińów, Ziempińówek, Wrzoski znajdowały się w posiadaniu Ligęzów, po czym stan ten ulegał ciągłej zmianie. W 1526 r. wieś kupił od Mikołaja Dłuskiego

i jego synów Jana, Andrzeja i Stanisława – Jan Tarnowski kasztelan sądecki i starosta pilzneński. Od 1581 roku wieś była własnością Marcina Tarnowskiego h. Leliwa. Otrzymał on wówczas drogą działów majątku wsie: Podleszany, Goleiszów, Rydzów, Książnice, Łysaków, Wolę Łysakowską, Gliny, Ziempińów, Ziempińówek, Wrzoski, Glińską Wólkę. W ciągu XVI-XVII w. wieś Łysaków znajdowała się w zastawie u Sebastiana Ligęzy h. Półkozic, podstolego sandomierskiego. W latach 60-tych XVII wieku dziedzicem Łysakowa był Stanisław z Mrowina Mrowiński, miecznik ziemi przemyskiej. Od XVIII wieku klucz łysakowski stanowi własność hr. Potockich, właścicieli dóbr staszowskich.

Szkoła w Czerminie, lata 1900 -1910, fot. archiwalna, źródło: fotopolska. eu

W XVI wieku Wola Otałęska, Otałęż i folwark Orle należał do dóbr staszowskich należących do Łaskich, Tęczyńskich, Sieniawskich, Czartoryskich, Lubomirskich, a następnie Potockich.

W latach 1470-1480 wsie Breń Osuchowski, Otałęż i Wola Otałęska płaciły dziesięcinę do klasztoru paulinów w Beszowej, będąc własnością Jana z Rytwian herbu Jastrzębiec, marszałka koronnego. Breń Osuchowski w latach 1578-1581 stanowił własność Stanisława Mieleckiego, kasztelana zawichojskiego.

Z początkiem XVIII wieku przeszła na własność Morsztynów h. Leliwa z Chorzelowa. Otałęż i Wola Otałęska od XVI wieku wchodziły w skład klucza łubnickiego dóbr staszowskich, stanowiących kolejno własność Łaskich, Zborowskich, Tęczyńskich, Opalińskich, Lubomirskich, Sieniawskich, Czartoryskich oraz Potockich.

Zróżnicowanie rozwoju osadnictwa na obszarze gminy do połowy XVII wieku zależało w dużym stopniu od przebiegu stosunkowo ważnego szlaku biegnącego doliną Wisłoki i łączącego Sandomierz przez Wiślicę z Węgrami, jak też ukształtowania się lokalnej sieci komunikacyjnej, wiążącej centralne części obszaru z Puszczą Sandomierską na wschodzie, a Dąbrową Tarnowską i Tarnowem na zachodzie. Główny trakt drogowy, zwany gościńcem sandomierskim prowadził z Węgier przez Pilzno, wzdłuż prawego brzegu Wisłoki przez Tuszymę, Mielec, Jaślany, Padew do przewozu na Wiśle w Przykocie lub innym wariantem z Padwi do Baranowa i stąd do przeprawy przez Wisłę we wsi Przewóz.

Również lewym brzegiem Wisłoki przebiegała trasa łącząca położone w dolinie rzecznej osady, raczej jednak o mniejszym znaczeniu. Trasa ta wiodła zapewne z Przecławia dalej na północ do Kiełkowa, gdzie w roku 1536 funkcjonował przewóz (do Rzochowa) lub też według stanu z końca XVIII wieku lewym brzegiem Wisłoki przez Goleiszów, Podleszany, Książnice, Wolę Mieleską (tu przez przewóz do Mielca), Trzcianę, Wolę Pławską do Czermina a stąd przez Łysaków do Otałęż i przewozu na Wiśle.

Rozmieszczenie znalezisk wczesnośredniowiecznych oraz wczesna geneza osad (Czermin, Książnice, Rzędzianowice, Złotniki, Gawłuszowice) wskazują na wczesne rozwinięcie się szlaku wzdłuż doliny Wisłoki.

Za pierwszych Piastów podstawą organizacji państwa były grody, na których opierał się cały system administracji i obrony kraju. Umacnianie grodu i ubezpieczenie silną załogą wymagało zaopatrzenia go w stałą obsługę, która przygotowywała żywność, odzież, broń i miała pieczę nad końmi załogi i nad bydłem, które z danin nakładanych na ludność przez księcia, pobierane było raz do roku – a przez cały rok musiało być hodowane dla żywienia załogi. Tak więc w pobliżu grodu powstawały osady służebne, w których osadzano ludność niewolną, zdobytą na wojnie. Tak powstały osady: Kuchary, Szczytniki, Grotniki, Szewce, Sokolniki, Piekary, Rybaki, Złotniki itd..

Oprócz połączeń lądowych wykorzystywano również drogi wodne (Wisła, Wisłoka). Ze wzmianki z 1525 roku zamieszczonej w *Matricularum Regni Poloniae Summaria* dowiadujemy się, że mieszkańcy wsi Padew mieli obowiązek spławiania drewna Wisłą do zamku w Sandomierzu. Natomiast w Przykocie nad Wisłą istniały spichlerze zbożowe, służące dobrom chorzelowskim. Pełniły on swoją funkcję przez długie lata, a kiedy uległy zniszczeniu Lubomirscy planowali wznieść w tym regionie nowe.

Osadnictwo średniowieczne rozwijało się na omawianym obszarze stopniowo, przy czym można tu wydzielić trzy fazy rozwoju: 1 – od początku XII wieku do około 1320 roku; 2 – od około 1320 do 1385 roku; 3 – obejmuje lata 1386 do około 1536 roku. Najstarszą pisaną metrykę posiada **Czermin**. Najstarszą pisaną

wzmiankę o istnieniu wsi znajdujemy w dokumencie z 1190 roku z którego dowiadujemy się że w wyniku zapisu testamentowego sporządzonego przez Dzierżka h. Janina wieś stała się własnością zakonu norbertanek z Buska. Drugi okres osadnictwa od 1320 do 1385 roku charakteryzuje się intensywnym rozwojem kolonizacji na prawie niemieckim (czynszowym) prowadzącym do zakładania nowych wsi lub przenoszenia na nowe prawo istniejących już wcześniej osad. Na omawianym terenie stwierdzono dwie osady powstałe w tym okresie, a mianowicie Otałęż i Łysaków. Wprawdzie pierwszą wzmiankę o istnieniu Otałęży znajdujemy w 1386 roku, jednak z tekstu przekazu wynika, że osada istniała znacznie wcześniej, gdyż już od 12 lat (przed 1386 r.) dziesięcinę snopową tej wsi pobierał bezprawnie jej właściciel Marek, dziedzic Niekrasowa i Turska; przedtem należała ona do kościoła paulińskiego w Beszowej. Wskazuje to niedwuznacznie na istnienie Otałęży w pierwszej połowie XIV wieku, lub może nawet wcześniej. Podobnie przedstawia się sprawa z Łysakowem, poświadczonym także w 1386 roku. Trzeci okres osadnictwa średniowiecznego na omawianym terenie od 1386 do 1536, wyznacza moment objęcia tronu przez Władysława Jagiełłę, otwierający nową kartę w dziejach Polski. W 1389 roku poświadczane jest istnienie Woli Otałęskiej (Wula). Z początku XV wieku tj. z roku 1405 pochodzi wzmianka o Trzcianie. W kolejności chronologicznej w roku 1465, źródła poświadczają istnienie wsi Milonin, dzisiaj Mioninek (Mionin) część Brnia Osuchowskiego. Dużo informacji o osadach regionu przynosi *Liber Beneficiorum* Jana Długosza, napisany w latach 1470 - 1480. Pośród szeregu innych osad wymienia Breń (ob. Breń Osuchowski), Łysakówek, Ziempniów i Ziempniówek. Łysakówek występuje w ciągu XV-XVIII wieku prawie wyłącznie pod nazwą Wola Łysakowska (dopiero w 1674 roku po raz pierwszy jako Łysakówek). Ziempniówek występuje jeszcze w 1721 roku pod tą nazwą; później znika. Być może ta niewielka osada weszła w skład Ziempniowa.

Z 1494 roku pochodzi wzmianka o Wrzoscach, obecnie części Łysakowa. Rejestr poborowy z 1510 roku wymienia w parafii Czermin Wolę koło Czermina (*Volia eiusdem*), która zapewne weszła w skład tej wsi. W latach 1523 - 1531 toczył się spór graniczny między rodziną Sierakowskich, dziedzicami Brnia, Ziempniowa, Ziempniówka, Mionina i Wrzosek o granice z wsią Trzciana, należącą do Mieleckich. W 1524 roku Tarnowscy przystąpili do oznaczania posiadłości przy pomocy kopców ziemnych i ciosań na starych drzewach. Kopce takie usypano m.in. w Łysakowie, Podleszanach i Kiełkowie.

Osadnictwo nowożytnie od około 1536 do 1660 roku łączyło się prawie wyłącznie z dalszą likwidacją powierzchni lasów, zajmowania terenów łęgowych oraz powstawania mniejszych osad na pierwotnych obszarach starszych wsi. Na początku XVI wieku nastąpiło na pewien czas spowolnienie tempa powstawania i zakładania nowych osad. Pierwsze przejawy ożywienia

spotykamy dopiero od lat 60-tych XVI wieku. Większość osad wskazanych przez źródła historyczne z lat 1660- 1674 powstało w 1 poł. XVI wieku.

Czermin w 1909 r., fot. archiwalna, źródło:

<https://m.facebook.com/groups/697060217734193/permalink/745823146191233/>

Wizytacja biskupia z 1608 roku przynosi informacje o istnieniu Szafranowa i Woli Brnicznej (później, jak i współcześnie części Szafranowa zwanej Brnik). Ostatnie przekrojowe źródło, wykorzystane dla kontroli powstałych w regionie miejscowości tj. rejestr pogłównego z 1674 roku wymienia jeszcze jedną osadę tj. Dąbrówkę (ob. Dąbrówka Osuchowska).

Po I rozbiorze Polski miała miejsce akcja osadnicza w dobrach królewskich przeprowadzona w oparciu o wydany przez cesarza austriackiego Józefa II Habsburga patent z 17 września 1781 r. o kolonizacji rolnej i 10 listopada 1781 r. patent tolerancyjny dla całej monarchii (dotyczył głównie przybywania protestantów). W latach 1782 – 1784 na terenie obecnej gminy Czermin powstała kolonia niemiecka o nazwie Hochenbach (Czermin - Kolonia).

Początkowo większość terenów w międzyrzeczu Wisły i Sanu stanowiła własność królewską (książęcą). Zarząd dóbr znajdował się początkowo w Przyszowie, następnie został przeniesiony do Niska. Z czasem coraz więcej terenów, przede wszystkim wzdłuż rzek, zaczęła przechodzić w ręce prywatne. Wnętrze Puszczy Sandomierskiej pozostało domeną panującego. Głównymi posiadaczami tych ziem w ciągu XIV i XV wieku stały się rody Tarnowskich, Ligęzów i Mieleckich.

W XIII wieku najazdy tatarskie pustoszyły Ziemię Sandomierską. Spora część ludności chroniła się w niedostępnych ostępach Puszczy, po czym stopniowo się tam osiedlała, zakładając osady.

W XIII wieku najazdy tatarskie pustoszyły Ziemię Sandomierską. Spora część ludności chroniła się w niedostępnych ostępach Puszczy, po czym stopniowo się tam osiedlała, zakładając osady.

Najazd Rusinów i Litwinów w 1376 roku wyludnił wsie położone w widłach Wisły i Sanu. Po odbudowywaniu przenoszono je na prawo niemieckie, co w zasadniczy sposób zmieniło ich wygląd. Wprowadzono trójpółówkę, grunty dzielono przeznaczając na zabudowę i uprawy.

Wsie przybrały wygląd ulicówek (Dąbrówka Osuchowska, Trzciana), owalnicy (Otałęż) czy też wielodroźnicy (Breń Osuchowski, Czermin, Łysaków, Wola Otałęska, Ziempiów) zachowany i możliwy do odczytania współcześnie w ich zabudowie.

Nie oszczędziły tych ziem wydarzenia z czasów szwedzkiego „potopu”, gdy około 25 marca 1656 roku w okolicy Krzeszowa i Kopek przechodził główny nurt wycofujących się spod Niska przez Przyszów, Ostrowy Tuszowskie, Niwiska, Przecław, Szczucin ku Wiśle wojsk króla szwedzkiego Karola X Gustawa. Napierani przez wojska Stefana Czarnieckiego, Pawła Sapiehy i Gabriela Woyniłłowicza, zdążającego od Szczucina w kierunku Radomyśla i Mielca, zawrócili w kierunku Sandomierza przez Kolbuszową, Sokołów, Nisko, Rozwadów do wsi Wrzawy u nasady wideł Wisły i Sanu. Tereny te zostały zapewne złupione także przez wojska księcia siedmiogrodzkiego Jerzego II Rakoczego w 1657 roku, stacjonujące w okolicy Rudnika nad Sanem. W latach 1709-10 ziemie te zostały splądrowane przez Moskali w trakcie trzeciej wojny północnej. Tereny te były też widownią walk w czasie konfederacji barskiej w latach 1768-1772 oraz kampanii ks. J. Poniatowskiego w 1809 roku.

W obronie przed nadmierną trzebieżą leśną zebrani w Osieku komisarze królewscy wydali 30 lipca 1765 roku szereg postanowień, w których: zabroniono strzelcom leśnym, urzędnikom gromadzkim i wszystkim innym *nie pozwalać wyrabiać porębów w żadnej kwaterze puszczy ani też budować się i wszelkich budynków stawiać w lesie lub pobliżu lasu a także bartnikom zabroniono wyrabiać barci nowych w Puszczy nigdzie nie pozwalać, oprócz na miejsce wywróconych przez wiatry i to za takowe drzewo, które będzie pozwolone do wyrobienia barci na miejsce wywróconych powinien będzie bartnik zapłacić do Skarbu JKMCi na ręce JP. Wyższego Leśniczego. Tychże bartników przestrzegać kazać pilnie ażeby Ulów nie wyrabiali na sprzedaż za granicę, ani do domu swoich nie brali próżnych Ulów. Jeżeliby który wziął z pszczołami ul do domu ni powinien za granicę sprzedawać takowych pszczoł.*

Po 1772 roku ziemie gminy Czermin zostały włączone do Cesarstwa Austriackiego. Austriacy z ziem I rozbioru utworzyli nową prowincję: Królestwo

Galicji i Lodomerii. Królestwo to miało być restauracją dawnego, średnio-wiecznego „państwa”, podlegającego niegdyś Koronie Węgierskiej. Nazwa wywodziła się od księstwa ruskiego Halicza (Galicja) i Włodzimierza (Lodomeria). Na czele Królestwa Galicji i Lodomerii stało gubernium z siedzibą we Lwowie, kierowane przez gubernatora jako przedstawiciela władzy cesarskiej. Kraj podzielony został na cyrkuły. Region padewski znalazł się w cyrkule tarnowskiego. Na czele cyrkułu stał starosta.

Szkoła w Czerminie, lata 1940 -1944, fot. archiwalna, źródło: fotopolska. eu

W 1849 roku postanowiono unowocześnić administrację i sądownictwo. Powstały nowe niewielkie jednostki – powiaty. Postanowienie wykonawcze dla Galicji wydane zostało 8 października 1850 roku. Nowe jednostki rozpoczęły prace dopiero 29 września 1855 roku. Obszar obecnej gminy Czermin wszedł w skład powiatu zasowskiego. Jedynie Trzciana wchodziła w skład powiatu mieleckiego. W 1861 roku odbyły się wybory do Galicyjskiego Sejmu Krajowego, który był bardzo aktywny w sprawie przeprowadzenia reformy niewygodnego podziału administracyjnego. W dwóch ratach zniesiono cyrkuły. Pierwsze postanowienie w tej sprawie wyszło w 1865 roku, ostateczne zaś w styczniu 1867 roku. Rząd postanowił jednocześnie utworzyć nowe, większe powiaty, służące jedynie administracji i skarbowości, pozostawiając dotychczasowe jednostki jedynie jako powiaty sądowe. Wówczas to teren gminy Czermin włączono do powiatu mieleckiego. W *Słowniku Geograficznym Królestwa Polskiego i innych*

krajów słowiańskich ukazany jest stan urbanizacji współczesnego obszaru gminy w 2 połowie XIX wieku.

Z terenu gminy autorzy dzieła wymieniają:

BREŃ OSUCHOWSKI, inaczej Schoenfeld, wieś, pow. mielecki, ma 1608 m. rozległości w tem 1105 m. roli ornej, 132 dm., 719 mk., probostwo łaciń. w Czerminie, szkoła ludowa jednoklasowa; leży na równinie piaszczystej.

CZERMIN, wieś, pow. mielecki, 1995 m. rozl., w tem. 1712 m. roli ornej, 155 dm., 881 mk., paraf. dek. radomyskiego w miejscu, liczy 5514 wiernych. Kościół par. murowany pod wezwaniem św. Klemensa i św. Anny, istniał wiele dawniej przed r. 1630, ma akta od r. 1633. Na cmentarzu kaplica murowana od roku 1864. Szkoła ludowa jednoklasowa, położenie równe, gleba piaszczysta.

KAWĘCZYN (ob. wieś w gm. Wadowice Górne) z **Dąbrówką Wisłocką** (ob. **Osuchowską**), wś w pow. mieleckim, par. rzym. kat. w Czerminie, między Wisłą a Wisłoką. K. leży na północ od Czermina, w okolicy równej, piaszczystej, pokrytej lasami sosnowymi wsi sąsiednich. Przysiółek Dąbrówka jest położony na wschód od wsi. Ta duża, ale rozrzucona wieś ma razem z Dąbrówką 1318 mieszkańców, a mianowicie wieś sama 515, a Dąbrówka 803. Na obszarze więk. pos. w Kawęczynie mk.83, w Dąbrówce 42 osób. Szkoła ludowa dwuklasowa. Pos. więk. Al. Melszyńskiego wynosi 449 m. roli, 77 m. łąk i ogrodów i 75 morg pastw.; pos. mniej. 335 m roli, 72 m. łąk i ogrodów i 115 m. pastw.

ŁYSAKÓW, wś, pow. mielecki w pasie granicznym cłowym, leży w nadwiślańskiej równinie między Breniem a Brnikiem. Od południa otaczają wieś lasy, a na północ od wsi jest zbudowany folwark wraz z zabudowaniami gospodarczymi. Ta wieś przyłączona do parafii rzym.-kat. w odległym o 2,2 kil. Czerminie, należała dawniej do Łysakowskich herbu Leliwa, później do Tarnowskich, teraz zaś do Artura hr. Potockiego; liczy 573 mk., między nimi 514 rzym.-kat. Pos. więk. ma 356 mr. roli, 14 mr łąk i ogr., 20 mr. pastw. I 236 mr lasu; pos. mniej. 551 mr. roli, 86 mr. łąk i ogr. i 282 mr. pastw.; graniczy na wschód z Borową i Czerminem, na zachód z Wolą Otałęską, na południe z Szafranowem a na północ z Łysakówkiem.

OTAŁEŻ, u Dług. Othalsz, wś, pow. mielecki, przy ujściu Jamnicy - Brenia do Wisły, w równinie (170 mt.) na praw. brzegu Wisły. Sama wś leży nieco wyżej nad pot. odprowadzającym wody z podmokłych łąk, na północy zaś, blisko wału ochronnego, nad brzegiem Wisły stoi samotny fol. Ocle (ob. Orle). Od pld. rozciąga się las obejmujący 191 mr. O. należy do par. rz.-kat. i urz. poczt. w Czerminie i ma 670 mk. rz.-kat. Na glebę składa się namuł i piasek. Pos. więk. Artura hr. Potockiego ma obszaru 248 roli, 40 łąk i ogr., 37 past. 190 mr. lasu; pos. mn. 564 roli, 53 łąk, 365 past. 1 mr. lasu. Za Długosza (II, 404 i III, 428) była własnością marszałka kor. Jana z Rytwian herbu Jastrzębiec i składała się z 5 łąków kmiecych i karczmy. Dziesięciny dawano klasztorowi w Beszowy. W registr. pobor. z 1579 wykazano

w O. 16 osadn., 5 łanów, 2 ogrodz., 2 komorników, 1 ubogiego (Pawiński, Małop., 201). Na początku bieżącego wieku był w Oclu (ob. Orlu) przykomórek celny. Jest tu szkoła ludowa 1-klas. O. graniczy na wsch. z Otałęską Wolą i Surową, na płd. z Zępniewem, a na wsch. ze Słupcem.

OTAŁĘSKA WOLA (ob. Wola Otałęska), wś, pow. mielecki, w nizinie nadwiślańskiej, 170 mt. n.p.m., na lewym brzegu Brnika, dopł. Brenia, jest otoczona niżej położonymi podmokłymi łąkami (163 mt.) i ma 504 mk. rz.-kat. należących do parafii w Czerminie (odl. 6 klm.) Pos. więk. Artura hr. Potockiego ma 113 roli, 11 łąk, 9 past. i 34 mr. lasu, łączącego się z lasem otałęskim; pos. mn. 409 roli, 36 łąk i 246 past. Za Długosza Othalyaszka Wolya (II, 404 i III, 128) była własnością Jana Rytwiańskiego, marszałka kor., i składało się z 5 łanów kmiecych, kaczmy, zagrody i obszaru szlacheckiego (praedium militare).

W registr. pobor. z 1578 r. (Pawiński, Małop., 201) Otaleska Wola ma 12 osad., 6 łan., 3 ogrodz., 1 komor., 2 ubogich. Graniczy na zach. z Otałężą, na płn. z Surową i Górkami, na wsch. z Łysakowem a na płd. z Zępniewem i Szufanowem.

SZAFRANÓW, 1802 r. Szafranówek, wś, w pow. mieleckim, w piaszczystej równinie, po lew. brzegu pot. Brenia, 107 mt. n.p.m. Część płn. zajmuje las sosnowy. Sz. ma 52 dm., 249 mk.; 236 rzym.-kat. i 13 izrael. Parafia w Czerminie. Na płd. od wsi leży wólka Breń lub Brnik (4 dm.) Pos. więk. (Andrzeja hr. Potockiego) ma 21 mr. obszaru, 8 roli, 11 mr. łąk i karczmę; pos. mn. 276 mr. roli, 47 mr. łąk i ogr. i 83 mr. past. Gleba piaszczysta, wś podlega częstym wylewom Brenia. Wieś, czy też nazwa sama jest świeżego pochodzenia, w 1802 r. pod nazwą Szafranówek była częścią dóbr Łysaków. W spisach pobor. z XVI w. niema Sz., ale za to podane w par. Czermin nie istniejące obecnie: Mylonin i Wioski (Pawiń., Małop., 255); być może iż jedna z tych nazw odnosi się do dzisiejszego Sz. Wieś graniczy na wsch. z Czerminem, na płn. z Łysakowem, na zach. z Wolą Otałęską i Ziempniewem a na płd. z Breniem Osuchowskim.

TRZCIANA, wś, pow. mielecki, par. rz.-kat. w Czerminie. Wś leży na równinie nadwiślańskiej (wzn. 174 mt. n.p.m.), przy gościńcu biegnącym z Przecławia lewym brz. Wisłoki aż do jej ujścia do Wisły. Wś zajmuje równinę bezdrzewną; należący do niej las sosnowy (o kilka klm. na wsch.) ciągnie się wąskim pasem, długim kilkanaście klm. ku płd. aż po Nagoszyn. W różnych częściach ma różne nazwy. Wś, wzdłuż gościńca zabudowana, liczy 187 dm.; należą do niej trzy wólki: Wychylówka (9 dm.), Podlesie (3 dm.) i Wymysł (8 dm.). We wsi szkoła ludowa. Wraz z wólkami i obszarem dwors. (dwa folwarki) ma wś 219 dm., 995 mk. (492 męż., 503 kob.), 930 rz.-kat., 62 żyd. i 3 prot. Pos. więk. (ks. Jadwigi de Ligne) ma 1347 roli, 67 łąk, 3 ogr., 18 past., 789 lasu, 6 nieużytk., 7 mr. parcel budowl., ogółem 2238 mr. Pos. mn. 940 roli, 79 łąk i ogr. i 95 mr. past. Według Reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1578 we wsi T. w par. Mielec, Hieronim z Mielca płacił od 30 osad., 15 łan., 4 zagr., 4 biednych, 3 rzem. (Pawiński, Małop. 202) Później przyłączona do parafii w Czerminie. Graniczy od zach. z Kawęczynem, na płn. z Czerminem, na płd. z Piaskowicami i Wolą Mielecką.

ZEPNIÓW *al Zempniów także Żepniów (ob. Ziempniów), 1581 Zempniów, wś, w pow. mieleckim, na równinie, 171 mt. n.p.m., nad Breniem dopł. Wisły, z praw. brzegu, należy do par. rz.-kat. w Czerminie i składa się wraz z obszarem tabularnym z 123 dm., 511 mk. (260 męż. i 231 kob.), 485 rz.-kat. i 64 izrael. Pos. tabularna wynosi 661 mr., w tem 12 mr. moczarów a 40 mr. nieuż.; pos. mn. 304 mr. roli, 72 mr. łąk i ogr. i 244 mr. pastw. Według Reg. pob. pow. pilzneńskiego z r. 1581 wś Zempniów, w par. Czermin, własność Seb. Ligęzy, miała 3 osad., 3 ćwierci łąnu, 6 zagr. z rolą, 1 biednego. Druga część, Zempniówek zwana, należała do par. Książnice, miała 7 os., ½ łąnu, 4 zagr. z rolą, 1 ubog. (Pawiński, Małop., 254 i 255). Graniczy na zach. ze Słupcem, na półn. z Otałężem, na wsch. z Szafranowem a na płd. z Breniem Osuchowskim.*

W latach 1836, 1847 i 1872 w widłach Wisły i Sany występowała epidemia dżumy, tyfusu i cholery. Cmentarz epidemiczny znajdował się poza wsią Dąbrówka Osuchowska.

Największym zadaniem jakie przeprowadzono na obszarze powiatu mieleckiego w okresie zaboru austriackiego było obwałowanie rzek, regulacja potoków, osuszenie bagien i zmeliorowanie podmokłych gruntów. W pierwszej kolejności przeprowadzono meliorację północno - wschodniej części powiatu. Opracowany w 1876 roku *Projekt regulacji odpływu wód po prawej stronie drogi krajowej dębicko-tarnobrzeskiej* przewidywał przeprowadzenie prac regulacyjnych oraz obwałowanie Krzemienicy i Babulówki od Hyków do wsi Przewóz k/ Baranowa, wykonanie podobnych robót przy regulacji potoku Rów od Rzochowa do Zarównia oraz regulację potoku Trześń od lasu w Rżyskach (Wojśławu) do ujścia Wisłoki. Realizacja zadania rozpoczęła się dopiero po wejściu w życie ustawy krajowej z 10 czerwca 1888 roku, określającej program robót wodnych. Realizacji zadania podjęła się powstała w 1891 roku „Spółka Wodna dla regulacji Krzemienicy, Babulówki i Trześni” z siedzibą w Mielcu. Równocześnie z odwodnieniem dorzecza Babulówki i Krzemienicy rozpoczęto roboty wodne w zachodniej części powiatu. Powołana w 1888 roku „Spółka wodna do regulacji Brnia Nowego z dopływami” zajęła się melioracją dopływów Brnia w 12 gminach powiatu mieleckiego: Wampierzowie, Woli Wadowskiej, Jamach Surowej, Woli Otaleskiej, Otałęży, Ziempniowie, Wadowicach Dolnych, Izbiskach, Zgórsku, Brniu Osuchowskim i Wadowicach Górnych. Jednak dla mieszkańców tej części powiatu mieleckiego największe znaczenie miała budowa prawego wału Nowego Brnia i Wisły w 1899 roku. Do czasu usypania wałów ochronnych tereny te były narażone na zniszczenie przez częste wylewy Dunajca, którego wody podczas większych powodzi płynąc doliną Brniku aż do Wisłoki zatapiały znaczne obszary gruntów uprawnych. Wprawdzie już w pierwszej połowie XIX wieku przekopano kanał dla rzeki Brnia od granicy Brnia Osuchowskiego i Ziempniowa do starego łożyska Wisły na granicy Słupca i Otałęży (tzw. Nowy Breń), w celu odpływu nadmiaru wód powodziowych, ale nie zapobiegło to zalewaniu terenów.

Po odzyskaniu niepodległości tereny te znalazły się w granicach utworzonego w 1919 roku województwa krakowskiego. Pewne ożywienie, spowodowane głównie planowaną rozbudową Centralnego Okręgu Przemysłowego (budowa Wytwórni Płatowców Nr 2 w Mielcu) przerwane zostało wybuchem II wojny światowej. W okresie II wojny światowej teren lasów gminy był rejonem działań licznych oddziałów partyzanckich Armii Krajowej, Gwardii Ludowej (później Armii Ludowej) i Batalionów Chłopskich.

Po zakończeniu II wojny światowej obszar obecnej gminy Czermin wszedł w skład województwa rzeszowskiego oraz powiatu mieleckiego. W 1975 roku gmina Czermin weszła w skład województwa rzeszowskiego. Od 1999 roku znajduje się w powiecie mieleckim województwa podkarpackiego.

Ośrodkiem gminy jest miejscowość **Czermin**. W jej granicach znajduje się dawna wieś kolonistów austriackich : Hohenbach.

Historia wsi **Czermin** rozpoczęła się około roku 1190. Wówczas to pojawia się pierwsza wzmianka o istnieniu wsi Wisłoka, która w wyniku zapisu testamentowego stała się własnością zakonu SS. Norbertanek z Buska. Wieś ta jest zapewne identyczna z występującą jednorazowo w uposażeniu tego klasztoru z 1211 wsią Czermin (Cirmino), jedną posiadłością która leżała w dolinie Wisłoki. Lokacja wsi odbyła się na prawie niemieckim (magdeburskim), czyli z ustanowieniem sołectwa. W 1238 roku kanonik krakowski Michał Pacanowski uposażył parafię w Czerminie. Rejestr poborowy z 1510 roku wymienia w parafii Czermin Wolę koło Czermina (*Volia einsdem*), która zapewne weszła w skład Czermina. W latach 1513 - 1661 roku istniała we wsi szkoła parafialna. W 1522 roku wymieniany jest sołtys wsi o imieniu Piotr.

W latach 1578 - 1581 Czermin znajdował się w województwie sandomierskim, o czym zaświadczały rejestry podatkowe. W 1603 roku właścicielem wsi był Hieronim Gostomski z Leżenic, herbu Nałęcz, wojewoda poznański i starosta sandomierski, stronnik króla Zygmunta III Wazy w czasie rokoszu Zebrzydowskiego w 1607 roku, donator rozbudowy kościoła św. Piotra i fundator klasztoru jezuitów zw. Collegium Gostomianum w Sandomierzu.

W 1630 roku wzniesiono we wsi obecny murowany kościół parafialny p.w. Św. Klemensa i św. Anny, rozbudowany w 1635 roku, w miejsce pierwotnego drewnianego, wzmiankowanego w latach 1470-1480. Stanisław z Mrowina Mrowiński, miecznik ziemi przemyskiej dziedzic wsi Łysaków, Szafranów, Brnik i Wrzoski wraz z żoną Jadwigą z Kliszowa ufundowali oficjum ku czci Najświętszej Marii Panny i dwóch mansjonarzy przy kościele parafialnym w Czerminie. Fundację tą zatwierdził, zniósł tytuł plebanalny i erygował prepozyturę w dniu 14 marca 1661 roku bp krakowski Andrzej Trzebicki. W latach 1721-1900 istniał we wsi szpital. W latach 1774-1795 w ramach akcji kolonizacyjnej przeprowadzonej przez cesarżową Marię Teresę i jej syna Józefa II Habsburga na

terenach dawnych królewszczyzn (dóbr kameralnych) założona została kolonia niemiecka o nazwie Hochenbach. We wsi funkcjonowała szkoła ludowa, jednoklasowa. Właścicielem większości gruntów był hrabia L. Schönfeld. Funkcjonowała tu parafia ewangelicko - augsburska która wraz z filią w Reichsheim (Sarnowie) liczyła 965 wiernych. We wsi istniał drewniany kościół parafialny z 1834 roku w miejsce którego na przełomie XIX/XX w. wzniesiono nową murowaną świątynię, która została rozebrana w 1945 roku.

W 1909 roku powstała we wsi Spółka Oszczędnościowo-Pożyczkowa zw. Kasą Stefczyka, która funkcjonowała do 1939 roku. W 1912 roku powstała kasa pożyczkowa kolonistów niemieckich pod nazwą „Spar Und Darleheuskasse Vercin für die ewangelische Gemeinde”. Przetrwała ona do końca II wojny światowej, a jej zarząd tworzyli: Johann Rudolf, Jakob Rudolf, Filip Schon, Johan Zimmerman. W okresie międzywojennym oprócz szkoły powszechnej funkcjonowała we wsi prywatna szkoła powszechna I stopnia dla dzieci potomków kolonistów niemieckich.

W latach 1932 – 1935 wprowadzono nowy system podziału administracyjnego państwa. Wprowadzono gminy zbiorowe. W ramach nowo powstałej gminy zbiorowej Czermin znalazły się następujące miejscowości: Czermin, Breń Osuchowski, Dąbrówka, Łysaków, Łysakówek, Otałęż, Trzciana, Wola Otałęska, Ziempniów.

Na obszarze gminy znajdują się następujące cmentarze będące w kręgu zainteresowania konserwatorskiego:

*** Cmentarz przykościelny w Czerminie**

Położony w zachodniej części wsi, przy drodze prowadzącej do Łysakowa i Ziempniowa. Ogrodzony jest metalowym płotem, z bramą umieszczoną od wschodu i bocznymi bramkami od północy i południa, na terenie płaskim. Założony na planie wieloboku z kościołem parafialnym w centrum założenia oraz dzwonnica, magazynu kościelnego i d. kaplicy w ciągu ogrodzenia. Na terenie cmentarza nagrobków brak.

*** Cmentarz parafialny rzymsko-katolicki w Czerminie**

Położony przy drodze Szafranów-Rzędzianowice, otoczony ze wszystkich stron polami i łąkami. Położony na południowy zachód od kościoła parafialnego.

Założony na planie prostokąta w 1 poł. XIX wieku. Układ alejek i kwater regularny, symetryczny. Wejście główne na osi alei głównej i kaplicy. Na terenie cmentarza zachowało się kilkadziesiąt nagrobków z 2 poł. XIX w. i ponad 300 z 1 poł. XX wieku.

*** Cmentarz ewangelicko-augsburski w Czerminie**

Położony w centrum wsi, na północny – wschód od kościoła parafialnego, przy drodze polnej od północy. Od południa otoczony zabudowaniami gospodarczymi, z pozostałych stron polami. Założony został w końcu XVIII wieku, na planie trapezu.

Układ cmentarza nieczytelny. Zachowały się nieliczne nagrobki i ślady dawnych pochówków. Teren cmentarza został uporządkowany w 2012 roku. Dnia 11 maja 2013 roku na terenie cmentarza odsłonięto okolicznościowy obelisk.

*** Cmentarz wojenny z 1914 - 1915 na terenie cmentarza parafialnego w Czerminie.**

Położony przy drodze z Szafranowa do Rzędzianowic, na południowy zachód od kościoła. Kwatera wojenna stanowiąca cmentarz jest miejscem wtórnego pochówku żołnierzy obu armii: austriackiej i rosyjskiej. Pochowano tu 33 poległych. Polegli pochodzili z Pułków 13, 38 Piechoty Obrony Kraju nr 13, 38, Bośniacko-Hercegowińskiego Pułku 80 Budowy Mostów Wojennych.

Jedyne mogiły, które tradycja łączy z I wojną światową znajdują się po prawej stronie kaplicy, w odległości 60 metrów, pomiędzy współczesnymi pochówkami. Jest to ziemna mogiła o wymiarach 2,80 x 6,50 m, na niej mały krzyżyk drewniany bez napisów. Od strony południowej i zachodniej stare drzewa, jakby tworzą dawną granicę kwatery.

*** Cmentarzy choleryczny (?) w Dąbrówce Osuchowskiej.**

Pochodzi prawdopodobnie z XIX wieku. Położony jest na obrzeżach miejscowości, pośród pól, na północ od drogi z Dąbrówki Osuchowskiej do Kawęczyna, u zbiegu dwóch rowów melioracyjnych. Rozplanowanie cmentarza jest zupełnie zatarte. Teren porasta młody zagajnik z drzew liściastych.

Ponadto na terenie gminy znajdują się niezabytkowe cmentarze:

- cmentarz parafialny w Trzcianie
- cmentarz parafialny w Ziempiowie

* * * * *

Układ planistyczny wsi założonej na prawie polskim na obszarze gminy reprezentuje wieś Czermin. Wszystkie pozostałe wsie powstały „na surowym korzeniu” i były lokowane na prawie niemieckim. Nowe prawo zmieniało zasadniczo zewnętrzny wygląd wcześniejszych wiosek. Wprowadzało gospodarkę uporządkowaną, trójpółową wraz z nowym podziałem gruntów pod zabudowę i uprawę rolną. W miejsce dotychczasowej chaotycznej zabudowy i pojedynczo uprawianych polan leśnych wytyczono główną ulicę, a przylegającą do niej ziemię dzielono na sadyby i ogrody. W ten sposób wieś otrzymała wygląd

taki, jaki w głównych zarysach zachował się do dzisiaj. Pomimo zniszczeń spowodowanych przez obie wojny światowe miejscowości gminy Czermin zachowały historyczny układ przestrzenny.

Obfitość drewna pozyskiwanego legalnie lub nielegalnie w okolicznych lasach przyczyniło się do tego, że budownictwo na terenach w widłach Wisły i Sanu przedstawiało się dość dostatnio. Chałupy budowane były z grubego drzewa, węglowane „na obłap”, z wystającymi na rogach ostatkami, były dość obszerne. Zwykle część mieszkalna składała się z przechodniej sieni umieszczonej pomiędzy izbą a komorą. Zamożniejsi gospodarze posiadali oddzielnie postawione budynki gospodarcze (stodołę i stajnie), średniozamożni i ubożsi budowali stajnie i chlewy pod jednym dachem z częścią mieszkalną. Domy kryte były z reguły wysokim dachem czterospadowym poszytym słomą w schodki, dolna krawędź dachu podbita niekiedy dranicami. Wysokość widocznej części zrębu do wysokości dachu miała się w starszym budownictwie lasowiackim, jak 1 : 1, 5 a nawet 1 : 2.

Budynki mieszkalne usytuowane były na początku działki zagrodowej, w bezpośrednim sąsiedztwie drogi. Wejścia do domów znajdują się w dłuższej ścianie frontowej, od strony podwórza. Chałupy zwrócone były szczytem do drogi. Pomiedzy drogą wiejską a szczytem chałupy znajdował się ogródek.

Poszczególne zagrody od siebie we wsiach o zwartej zabudowie były oddzielone od siebie różnego rodzaju ogrodzeniami. W 3 ćw. XIX wieku –jak pisał Jan Słomka – *podwórza ogrodzone były płotami z chrustu wierzbowego albo tzw. dronkami, tj. materiałem dartym czyli łupanym z drewna sosnowego lub świerkowego, albo wreszcie w dwie lub cztery poziome żerdzie*. Najstarsze formy ogrodzeń zachowały się jeszcze po II wojnie światowej w północnej części obszaru wideł Wisły i Sanu.

Po dokonaniu opisu chałup, pora przedstawić charakterystykę budynków gospodarczych wchodzących w skład zagród lasowiackich. Budynki gospodarcze zagrody lasowiackiej to: stodoła, stajnia, chlew oraz spichlerz zwany często komorą.

Budowane z XIX wieku zagrody składały się z chałupy, stajni i stodoły. Niektóre stajnie łączyły pod jednym dachem oddzielne pomieszczenia dla świń i kur. W XIX wieku budowano kilka typów stajni różniących się ilością pomieszczeń o odmiennych funkcjach. Najprostszą formę reprezentują budynki składające się z jednego pomieszczenia o niewielkiej powierzchni użytkowej. W tym też czasie budowane były stajnie, składające się z dwóch pomieszczeń, każde z oddzielnym wejściem. Występowały także stajnie, których układ był kombinacją dwóch w/w typów: oddzielnych pomieszczeń dla krów, koni, świń oraz kur.

Drugim podstawowym budynkiem gospodarczym w zagrodzie była stodoła. W małych gospodarstwach budowane były stodoły składające się

z dwóch pomieszczeń: sásieka i boiska. Najczęściej jednak stodoły podzielone były na trzy pomieszczenia: centralnie umieszczonego boiska i dwa sásieki po obu jego bokach. Budowano także stodoły, w których po jednej stronie boiska znajdował się sásiek, a po drugiej komora. Niektóre ze stodół, obok boiska i dwóch sásieków, posiadały wydzielone oddzielne pomieszczenie użytkowe bądź, jako wozownia bądź też plewnia.

Spichlerz, obok stodoły i stajni, był dodatkowym budynkiem gospodarczym niektórych zagród. Najpierwotniejszą formą spichlerza był niewielki budynek o jednym wnętrzu z wejściem umieszczonym w ścianie szczytowej. Bardziej rozbudowany układ miały spichlerze posiadające dwa pomieszczenia, z których mniejsze pełniło funkcję przedsionka. Bywały też spichlerze połączone z wozownią bądź stajnią.

Istotnym elementem wyposażenia zagrody były piwnice. Zachowały się prymitywne formy pomieszczeń ukrytych w ziemi w postaci tzw. grub oraz kopców. Gruba jest pomieszczeniem stałym, o konstrukcji drzewno - ziemnej, częściowo ukrytej pod ziemią. Służyła do przechowywania w zimie ziemniaków, buraków, kapusty w główkach itp.. Kopiec jest pomieszczeniem prowizorycznym, wykopany w ziemi na okres zimy. Składa się tam ziemniaki i buraki. Po wybraniu ziemniaków kopiec jest likwidowany.

Charakteryzując zabytkowe obiekty trudno nie wspomnieć o następujących zabytkach nieruchomych:

1. Kościół parafialny p.w. Św. Klemensa w Czerminie, zlokalizowany jest na terenie płaskim, w zachodniej części wsi, przy drodze prowadzącej do Łysakowa i Ziempiowa. Ogrodzony jest metalowym płotem, z bramą umieszczoną od wschodu i bocznymi bramkami od północy i południa .

Parafia została uposażona w 1238 roku przez kanonika krakowskiego Michała Pacanowskiego. Pierwotny drewniany kościół wzmiankowany jest w latach 1470 – 1480.

Obecny budynek kościoła wzniesiony został w 1630 roku. W 1653 roku został rozbudowany. Wówczas prezbiterium zamknięto absydą, a nawę kościoła nakryto sklepieniem kolebkowym z gurtami, w miejsce belkowego stropu. W 1721 roku dobudowano kaplice boczne, zaś około poł. XIX wieku przedsionki. W 1934 roku wykonano postmodernistyczną polichromię kościoła pędzla krakowskiego malarza Jerzego Baranowskiego – „Ładomira z Krakowa”, członka grupy artystycznej „Szczep Rogate Serce”, założonej w 1929 roku przez Stanisława Szukalskiego – „Stacha z Warty”.

Orientowany, jednonawowy, na planie wydłużonego prostokąta o nawie niewiele wyższej od prezbiterium, z dwoma kaplicami założonymi na rzucie sześcioboku przy pierwszym przęśle nawy głównej. Prezbiterium dwuprzęsłowe,

zamknięte znacznie węższą i niższą półkolistą absydą. Murowany z cegły pełnej, na zaprawie wapiennej, obustronnie tynkowany. Wieżba dachowa drewniana, konstrukcji krokwiowo – stolcowej. Dach nad prezbiterium, korpusem głównym i zachodnią kruchtą dwuspadowy. Kaplice nakryte spłaszczonymi kopułami, natomiast znajdująca się przy ścianie północnej zakrystia i kruchta posiadają dach pulpitowy. Pokrycie dachowe i obróbki z blachy ocynkowanej. Na kalenicy dachu nad pierwszym przesłem nawy głównej sygnaturka pokryta blachą miedzianą. Okna metalowe, wielopolowe. Drzwi główne, dwuskrzydłowe, płycinowe, z nadświetlem. Schody wewnętrzne drewniane, jednobiegowe, w grubości zachodniego muru nawy. Wnętrze nakryte w prezbiterium i zakrystii sklepieniem kolebkowym z lunetami, w nawie głównej sklepieniem kolebkowym z gurtami, a w kaplicach sklepieniem kopulastym. Sklepienie w zakrystii pokryte dekoracją sztukatorską o motywach geometrycznych (koła, elipsy, romby). Chór muzyczny murowany, wsparty na trzech filarowych arkadach, z parapetem podzielonym płycinami. Portal z prezbiterium do zakrystii prostokątny, oprofilowany, z nadprożem.

Czermin - kościół paraf. p.w. Św. Klemensa PM, fot D. Komada, 2025 r.

Bryła kościoła rozczłonkowana. Dominuje wysoki prostopadłościan nawy głównej. Nawa pokryta wysokim dwuspadowym dachem. Na styku nawy głównej i prezbiterium umieszczona wieża na sygnaturkę, zwieńczona barokowym hełmem z krzyżem. Prezbiterium nieco węższe i niższe, zamknięte

półkolistą absydą. Do ścian nawy głównej przylegają sześcioboczne kaplice św. Anny Samotrzeć i MB Różańcowej.

Elewacje na cokole, rozczłonkowane pilastrami z mocno wyładowanym gzymsem gierowanym nad pilastrami. Na osi przyziemia główne wejście zamknięte półkoliście. Elewacje wschodnia i zachodnia zwieńczone szczytami. Wschodni ujęty parą filarków i oprofilowany wolutami, podzielony czterema pilastrami wspierającymi belkowanie i trójkątny przyczółek z okulesem. Zachodni załamanych krawędziach z lizenami wspierającymi trójkątny przyczółek. Na elewacji południowej stary zegar słoneczny. Naroża kaplic opilastrowane.

Wnętrze kościoła typu halowego, przeszła nawy i prezbiterium wydzielone szerokimi tokańskimi pilastrami na attyckich bazach. Arkada łuku tęczowego półkolista wsparta na przyściennych filarach. Pilastry dźwigają kierowane nad podporami belkowanie, złożone z architrawu, gładkiego fryzu i mocno wyładowanego gzymsu.

Wypośażenie kościoła barokowe i neobarokowe. Ołtarz główny, neobarokowy, z XIX wieku z obrazem Matki Boskiej z Dzieciątkiem i św. Klemensa z 1946 r. oraz św. Janem Ewangelistą i Św. Kazimierzem Królewiczem po bokach. Ołtarze boczne przy łuku tęczowym, wczesnobarokowe z ok. 1630 roku p.w. MB Różańcowej i Ukrzyżowania Chrystusa. W kaplicach neobarokowe ołtarze z obrazem św. Józefa i rzeźbą Św. Anny Samotrzeć. Wypośażenie kościoła dopełnia klasycystyczna chrzcielnica z 1 poł. XIX w., barokowa kropielnica z XVII w., oraz druga barokowa kropielnica umieszczona w zakrystii z 2 poł. XVII wieku.

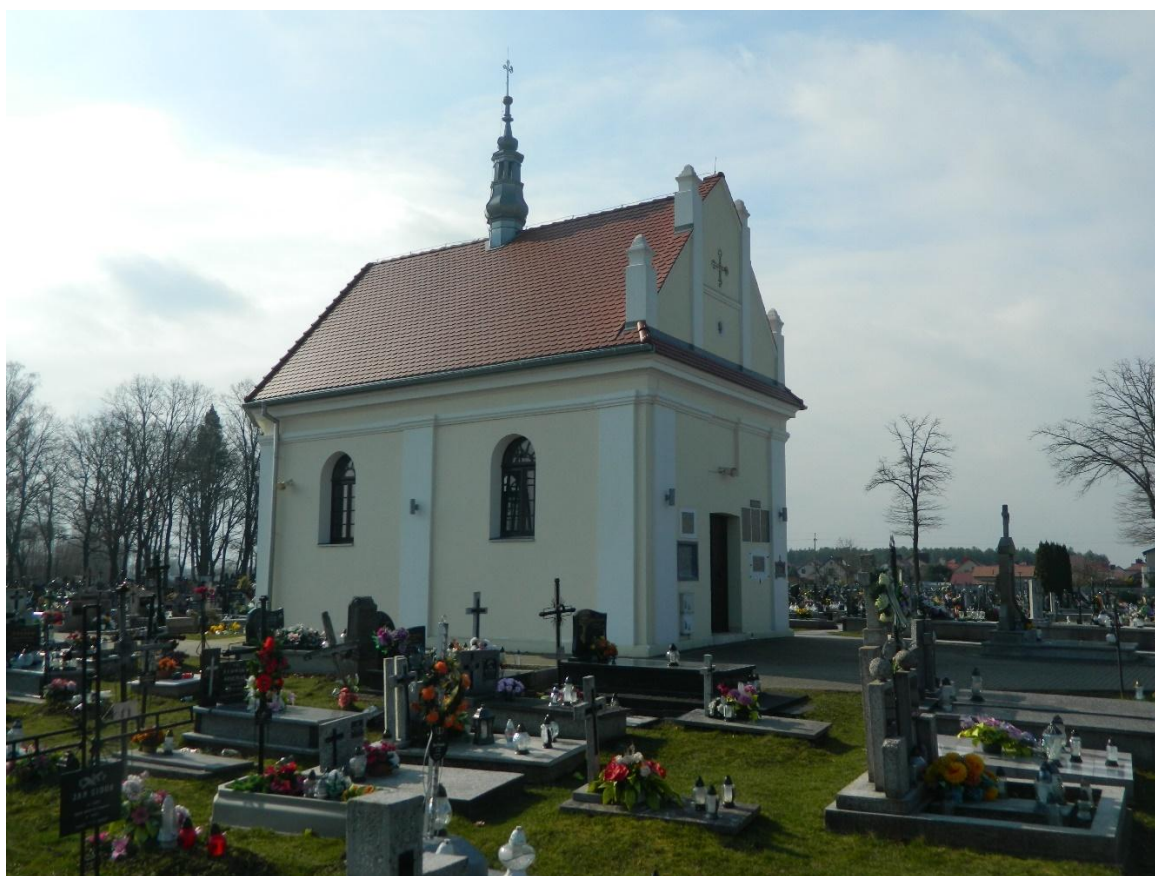
Kościół parafialny w Czerminie wykazuje analogie do kościoła parafialnego w Uchaniach koło Zamościa, dzieła Jana Jaroszewicza i Jana Wolffa z około 1625 roku. W szczególności rzut poziomy, z przylegającymi do nawy sześciobocznymi kaplicami, ozdobiony na zewnątrz, narożnymi załamującymi się pilastrami, a także dekoracje architektoniczne sklepienia zakrystii, narożników ścian nawy zdwojonymi pilastrami i usytuowanie klatki schodowej w grubości muru świadczą o bliskiej zależności planu do kościoła w Uchaniach.

Budowli w Czerminie brak jest jednak tej subtelności i finezji, jaką wykazuje kościół uchański, a w szczególności kaplice robią wrażenie nieukończonych. Być może stanęła temu na przeszkodzie śmierć Jana Wolffa w 1653 roku, wykonawcy projektów Jaroszewicza, o ile tenże istotnie wykonywał prace w Czerminie.

2. Dzwonnica przy kościele parafialnym p.w. Św. Klemensa w Czerminie, zlokalizowana jest w zachodniej części wsi, przy drodze prowadzącej do Łysakowa i Ziempniowa, w ciągu ogrodu otaczającego cmentarz przykościelny.

Wzniesiona została prawdopodobnie w XVIII wieku. Reprezentuje typ dzwonnicy parawanowej. Murowana z cegły pełnej na zaprawie wapiennej, obustronnie tynkowana, trójjarkadowa. Zawieszenie dzwonów żelazne. Daszek okapowy z blachy ocynkowanej. Ustawiona na cokole. Ściany podzielone profilowanym gzymsem między kondygnacyjnym oraz listwą wydzielającą partię fryzu. Całość wieńczy trójkątny, ogzymśowany szczyt. W dzwonnicy zawieszony jest m.in. dzwon „Michał” z 1525 r.

3. Kaplica grobowa na cmentarzu parafialnym w Czerminie, zlokalizowana jest na południowy zachód od kościoła parafialnego, przy drodze z Szafranowa do Rzędzianowic. Kaplica ustawiona szczytem do drogi, w północno-wschodniej części cmentarza. Wzniesiona została w 1837 roku za probostwa ks. Szymona Mężowicza.

Czermin – Kaplica cmentarna, fot. D. Komada, 2025 r.

Budynek kaplicy wzniesiony został z cegły pełnej, na zaprawie wapiennej, obustronnie tynkowany. Sklepiona kolebkowo. Posadzka z płyt kamiennych. Wieżba dachowa drewniana, konstrukcji krokwiowej ze stolcami. Dach kryty dachówką ceramiczną zakładkową. Stolarka okienna i drzwiowa, drewniana, futrynowa. Drzwi dwuskrzydłowe w układzie romboidalnym, nabijane

ćwiekami. Okna pojedyncze, dwuskrzydłowe, z półkolistym zwieńczeniem, wielokwaterowe.

Założona na planie prostokąta z trójbocznie zamkniętym prezbiterium. Bryła prosta, prostopadłościenna, zwarta. Budynek parterowy z wysokim dachem dwuspadowym, w części wschodniej trójpółaciowym.

Elewacje na cokole, artykułowane pilastrami, w górnej partii gładki pas fryzu i bogato profilowany gzyms wieńczący. Elewacja frontowa jednoosiowa, symetryczna, flankowana pilastrami. Na osi główne wejście o prostokątnym wykroju. Zwieńczona trójkątnym pilastrowanym szczytem. Pilastry dźwigają sterczyny. W szczycie dwa otwory doświetlające strych: jedno w formie krzyża greckiego, drugie koliste. Elewacje boczne dwuosiowe, symetryczne, z parami smukłych, półkolistych okien, bez obramień, rozczłonkowane pilastrami. Elewacje tylne, gładkie, bez dekoracji. Wnętrze jednoprzestrzenne, tynkowane, bielone. W elewacji frontowej, po bokach umieszczonego centralnie wejścia do kaplicy znajdują się wmurowane w ścianę tablice epitafijne:

* ks. Franciszek Szurmiak * 1836 † 1932, kanonik, prałat i dziekan proboszcz w Czerminie;

* ks. Klemens Sulima – Popiel * 1815 † 20. IV. 1878, kanonik tytularny, dziekan radomyski, proboszcz czermiński;

* Stefania z Marynowskich – Rydlowa † 22. IV. 1891;

* Władysław Rydel † 29. IV. 1899 – właściciel dóbr ziemskich;

* Tablica ku czci 170 osób pomordowanych na terenie gminy w czasie I wojny światowej.

4. Fortyfikacje ziemne zwane Wałami Szwedzkimi w Łysakowie. Wzniesione na rzucie nieregularnego wieloboku, do którego przylega od północy teren ujęty dodatkową linią wałów.

Łysaków - Fortyfikacje ziemne, fot. D. Komada, 2025 r.

Umocnienia wzniesiono w podmokłym terenie, wykorzystując bagna i mokradła wytworzone przez Stary Breń. Najlepiej zachował się wał południowy o długości około 120 metrów oraz wewnętrzny nasyp ziemny sięgający 8 metrów wysokości, który stanowił zapewne punkt obserwacyjny – strategiczny. Nieregularny i przypadkowy narys umocnień spowodowany został warunkami terenowymi oraz zapewne pośpiesznym wykonaniem.

Brak przekazów źródłowych związanych z powstaniem umocnień, spotykany przy badaniach tego typu szaców polowych, zdaje się wskazywać, że są to pozostałości tymczasowego obozu wojskowego założonego w czasie przemarszu Gabriela Wojniłłowicza zdążającego od Szczucina w kierunku Radomyśla i Mielca w 1655 r. podczas wojny polsko – szwedzkiej zwanej „potopem”.

5. Wiatrak „koźlak” w Dąbrówce Osuchowskiej. Położony jest w południowej części wsi, w niedalekiej odległości od drogi gminnej prowadzącej w kierunku Wadowic Górnych. Wybudowany został na planie prostokąta o wymiarach 400x520 i wysokości do kalenicy 852 cm w miejscowości Trzciana w 1889 roku, co potwierdza data umieszczona na mącznicy.

Dąbrówka Osuchowska – Wiatrak, fot. D. Komada, 2025 r.

W 2009 roku przeniesiony został z Trzciany do Dąbrówki Osuchowskiej. W całości zbudowany jest z drewna. Na zewnątrz oszalowany pionowo deskami sięgającymi niemal do ziemi. Wiatrak posiada trzy kondygnacje. Dolna zajęta przez stabilizującą konstrukcję kozła. Kozioł składa się z pięciu luźno położonych prostokątnych płyt betonowych, stanowiących podwaliny, na których wsparty jest pionowy słup (sztember) po bokach wzmocniony ośmioma zastrzałami. Dwie wyższe kondygnacje przeznaczone są na pomieszczenie młyńskich urządzeń. Wnętrze wiatraka dostępne jest z zewnątrz po drewnianych schodach prowadzących na drugą kondygnację. Komunikacja między drugą a trzecią kondygnacją odbywa się wewnętrznymi drewnianymi schodami, prostymi. We wnętrzu zachowały się oryginalne urządzenia młyńskie.

Wiatrak nakryty jest dachem dwuspadowym, od strony skrzydeł z naczółkiem, krytym gontem. Nad wejściem i schodami dach jednospadowy, przymocowany do tylnej elewacji. Elewacja tylna jednoosiowa z drzwiami wejściowymi na wysokości drugiej kondygnacji i oknem w trzeciej kondygnacji. Elewacja boczna jednoosiowa z oknem na wysokości drugiej kondygnacji. Na elewacji frontowej napęd wietrzny czteroskrzydłowy.

Ponadto na obszarze gminy znajdują się następujące obiekty zainteresowania konserwatorskiego:

1. Zabudowa mieszkalna kolonistów austriackich w Czerminie – Kolonii (Hochenbach), wzniesiona na pocz. XX wieku.

Czermin – zabudowa mieszkalna kolonistów austriackich, fot. D. Komada, 2025 r.

Usytuowana jest wzdłuż drogi prowadzącej z centrum wsi do Borowej i Rzędzianowic. Są to obiekty murowane z cegły pełnej, na zaprawie wapiennej, obustronnie tynkowane, z tynkowanym detalem architektonicznym, zwrócone szczytem do drogi. Wieżba drewniana, krokwiowo-wieszarowa. Dachy kryte dachówką ceramiczną, blachą ocynkowaną, blachą dachówko podobną. Drzwi zewnętrzne drewniane, płycinowe, górą przeszklone.

Założone na planie prostokąta, parterowe, częściowo podpiwniczone. Układy wnętrza dwutraktowe z sienią i kuchnią na osi. Zewnątrz podziały ramowe. Gzyms wieńczący profilowany.

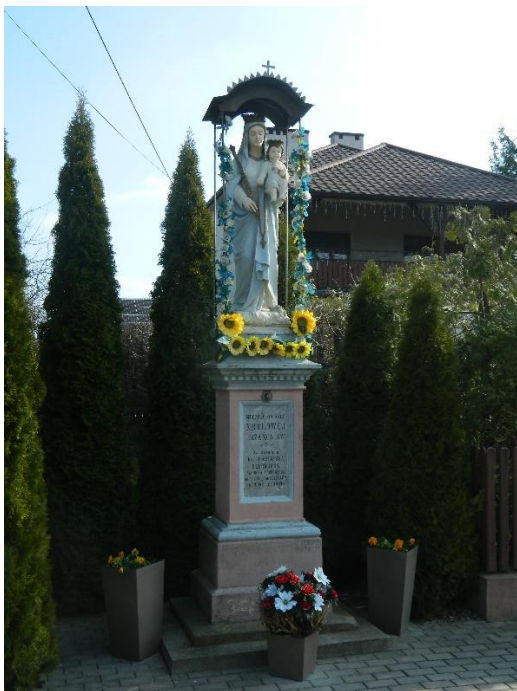
Kapliczki, krzyże przydrożne i figury świętych wrosły w nasz krajobraz i są nieodłącznym jego elementem. Można je spotkać przy drogach, na rozstajach, na leśnych duktach, wśród pól, na rynkach miasteczek czy w przydomowych ogródkach. Tradycja ich wznoszenia sięga początków chrześcijaństwa, kiedy w miejsce pogańskich świątyń, kamienia i innych symboli stawiano krzyż, jako znak zwycięstwa wiary chrześcijańskiej. Spotykane na obszarze gminy kapliczki i figury przydrożne oraz krzyże wzniesione przez wiejskich cieśli, wykute przez ludowych lub na pól ludowych kamieniarzy, są najczęściej bardzo skromne, grubo i nieudolnie wykonane. Wyraża ich rodzimość oraz dodatnie funkcje w krajobrazie budzą żywe zainteresowanie tymi zabytkami i podkreślają ich znaczenie dla kultury regionu.

Teren gminy Czermin charakteryzuje do dziś bardzo duża liczba istniejących od dawna przydrożnych krzyży i kapliczek.

Stawiano je w miejscach uznanych przez miejscową ludność za szczególnie ważne – przy granicy wsi, na rozstajach dróg itp. Były sposobem prześlągania za winy, uproszenia łask, obroną przez różnymi klęskami żywiołowymi czy epidemiami a czasem miały również upamiętnić jakieś ważne wydarzenie dla mieszkańców jak np. możliwość powrotu do katolicyzmu w 1905 roku. Były też, w latach zaborów stawiane dla potwierdzenia katolickiego (rozumianego jako polskiego) charakteru tych ziem. Przyczyną stawiania kapliczek była też mała liczba kościołów, a tym samym zbyt duże odległości, aby codziennie udawać się na nabożeństwo np. tzw. majówki.

Pierwszą grupę stanowią kapliczki w formie figur Matki Boskiej bądź świętych ustawionych na kamiennym cokole. Figury świętych spotkać możemy w Brniu Osuchowskim, Czerminie, Dąbrówce Osuchowskiej, Łysakowie i Trzcianie.

Oprócz różnego typu kapliczek na terenie gminy wznoszono także krzyże przydrożne. Wykonywane one były z drewna. Przykładami drewnianych krzyży przydrożnych są krzyże w Trzcianie i Dąbrówce Osuchowskiej.

Czermin- Figura MB Królowej,
fot. D. Komada, 2025 r.

Trzciana – Krzyż przydrożny,
fot. D. Komada, 2025 r.

Ponadto na terenie gminy znajduje się kopiec poświęcony poległym w wojnie polsko - szwedzkiej 1655 - 1660 w Łysakowie i pomnik strajków chłopskich z 1937 r. w Dąbrówce Osuchowskiej.

3.2. Zabytki ruchome.

a/ wpisane do rejestru zabytków.

Rejestr zabytków ruchomych prowadzony jest (podobnie jak rejestr zabytków nieruchomych) przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Do rejestru wpisuje się zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela tego zabytku.

Wojewódzki Konserwator Zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru zabytków w przypadku uzasadnionej obawy nielegalnego zniszczenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę. Do rejestru zabytków nie wpisuje się zabytku wpisanego do inwentarza muzealnego lub wchodzącego w skład narodowego zasobu bibliotecznego.

Według stanu obecnego na terenie gminy Czermin do rejestru zabytków województwa podkarpackiego wpisane zostały zabytki ruchome, stanowiące wyposażenie kościoła parafialnego p.w. Św. Klemensa w Czerminie, pod pozycją B – 214, z dnia 17. 07. 2007 roku (23 obiekty, według załączonego do decyzji spisu, stanowiącego integralną część decyzji) - patrz zał. nr 2.

b/ w zbiorach muzealnych

Na terenie Gminy Czermin nie funkcjonuje instytucja muzealna, która gromadziłaby zabytki dotyczące historii i kultury regionu.

3.3. Zabytki archeologiczne.

Gmina Czermin położona jest w północno - zachodniej części województwa podkarpackiego, pod względem fizjograficznym obejmuje Dolinę Dolnej Wisłoki oraz Nizinę Nadwiślańską, jednostek wchodzących w skład makroregionu Kotliny Sandomierskiej.

Dolina Dolnej Wisłoki leżąca w środkowej części Kotliny Sandomierskiej rozdziela płaskowyż Kolbuszowski i Tarnowski. Powierzchnia tego regionu wynosi 320 km², przy długości ok. 40 km i szerokości od 3 do 10 km, i przechodzi w rozległy stożek napływowy, zaliczany do Niziny Nadwiślańskiej. Obszar ten charakteryzuje się występowaniem dwóch stopni tarasowych: wyższego, piaszczystego z wydrami o wysokości od 13 do 25 m oraz niższego, zalewowego, z licznymi starorzeczami.

Nizina Nadwiślańska to szeroka dolina Wisły biegnąca wzdłuż zachodniej granicy Kotliny Sandomierskiej od Krakowa po Zawichost długości około 175 km, szerokości 8-12 km i powierzchni około 1880 km², przy czym Wisła wskutek krętego biegu ma na tym odcinku 210 km długości, obniżając średni poziom zwierciadła wody od 199 do 138 m n.p.m., czyli ze spadkiem 0,3‰. Dolinę wypełniają czwartorzędowe osady rzeczne o miąższości kilkunastu metrów. Wyróżnia się obok tarasu zalewowego wyższy taras piaszczysty (częściowo z wydrami) i taras przykryty lessem. Pod piaskami i maczami osadzonymi przez rzeki zalegają osady morskie miocenu, zawierające bogate złoża siarki, eksploatowane do niedawna odkrywkowo i metodą podziemnego wytapiania w okolicach Tarnobrzega.

Głównym ciekim w obrębie gminy jest rzeka Wisła, która meandruje szeroką doliną z wyraźnymi poziomami tarasowymi i starorzeczami. Z prawej strony Wisły wpada do niej rzeka Breń i drobne ciek wodne (Brnik, Wiśnia, Breń Stary). Duża ilość cieków wodnych powoduje, że na obszarze gminy Czermin znajduje się duża ilość stanowisk archeologicznych. Znane są one z badań stacjonarnych i powierzchniowych wykonanych metodą Archeologicznego Zdjęcia Polski. Stanowiska posiadają różną wartość poznawczą.

Analizując stan osadnictwa prehistorycznego i średniowiecznego na obszarze gminy należałoby sobie zdawać sprawę z odmiennych niż obecnie warunków

naturalnych. Podstawowymi czynnikami determinującymi życie społeczeństw pierwotnych był: klimat, gleby, rzeźba terenu oraz szata roślinna.

Najstarsze ślady osadnictwa na obszarze gminy pochodzą z okresu **paleolitu** (ok. 9000-8300 lat p.n.e.) i są pozostałością sezonowych obozowisk zakładanych przez wyspecjalizowanych myśliwych. Zamieszkiwane były one przez niewielkie kilkunastoosobowe grupy łowców, używających do wyrobu narzędzi głównie krzemienia, a także rogu, kości i drewna. Ślady osadnictwa tego okresu występują w Dąbrówce Osuchowskiej (st.11).

Po ustąpieniu lądolodu i ociepleniu się klimatu formacje tundrowe stopniowo zastępowane były leśnymi. Okres ten datowany na przełom plejstocenu i holocenu, czyli około 8000 lat p. n. e. nazywany jest **mezolitem**. W tym czasie następuje migracja części wyspecjalizowanych myśliwych na północ i wschodnie obrzeże Bałtyku. Społeczności, które nie migrowały, zdołały przejść proces adaptacji, wytwarzając nowy model gospodarczy i kulturowy, uwidoczniły poprzez miniaturyzację i geometryzację narzędzi krzemiennych. Materiał archeologiczny datowany na okres mezolitu (epoka kamienia) na terenie gminy reprezentują stanowiska: Breń Osuchowski stan. 13,18, Czermin stan. 6, 11,13, Dąbrówka Osuchowska stan. 1, 11.

Pomimo zarysowanych wyżej różnic kulturowych, model ekonomiczny tych społeczności był podobny i stanowił udoskonalenie gospodarki łowiecko – zbierackiej znanej ze schyłkowego paleolitu. Rozprzestrzenienie się lasów zmieniło warunki polowań. Powszechnie używany był łuk. Duże ilości zbrojowników krzemiennych znajdujących się na stanowiskach świadczą o znaczeniu łowiectwa, jako podstawowej formy gospodarczej. Ostrza wykorzystywane były pojedynczo, jako groty strzał lub były składnikami dużych narzędzi kombinowanych typu harpunów. Szczególną odmianę łowiectwa stanowiło rybołówstwo, a o jego znaczeniu świadczy fakt koncentracji osadnictwa w strefie doliny Wisły i Brnia.

Epoka neolitu (5800 – 2300 lat p. n. e.) wprowadzając gospodarkę wytwórczą związaną z zajęciami rolniczymi (uprawa roli, hodowla zwierząt) doprowadziła do zmiany systemu osadnictwa. Powstały stałe osady, w których jednym z ważniejszych zajęć była produkcja naczyń glinianych.

Z tego okresu pochodzą liczne stanowiska , które z uwagi na mało charakterystyczny materiał trudno zaliczyć do określonej kultury: Breń Osuchowski stan. 1, 12, Czermin stan. 1, 2, 3, 5, 9, 12, 16, 18, Dąbrówka Osuchowska stan. 2, 11, Łysaków stan. 4, 7,8, Otałęż stan. 5, Ziempniów Dolny stan. 3.

Kulturą neolityczną reprezentowaną na obszarze gminy jest **kultura ceramiki sznurowej**. Nazwa pochodzi od zdobień ceramiki odciskami sznura. Kulturę tę tworzyły plemiona pochodzące zapewne z terenów zaodrzańskich. Zajęła ona przede wszystkim teren Niżu oraz części Śląska i Małopolski. Ludność tego okresu

trudniła się głównie hodowlą zwierząt. Dodatkowym zajęciem było rybołówstwo i zbieractwo. Śladem osadnictwa tejże kultury jest Ziempniów Dolny stan.1.

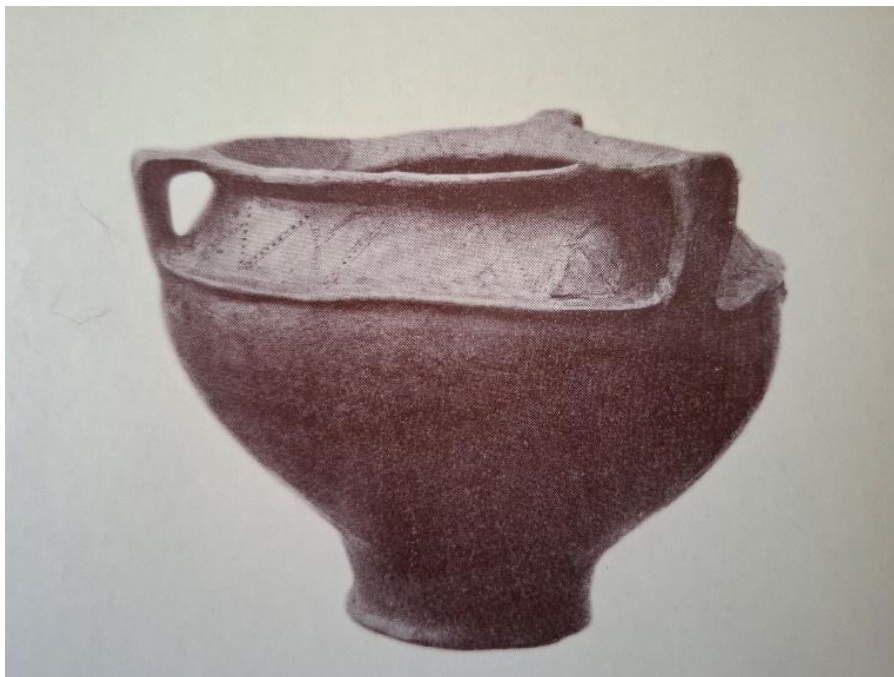
W starszym okresie epoki brązu, ok. 1700 roku p.n.e. tereny środkowej i wschodniej Polski oraz zachodniej Ukrainy objęte zostają osadnictwem **kultury trzcinieckiej lub mierzanowickiej**. W międzyrzeczu Wisły i Sanu podstawowe znaczenie miała gospodarka hodowlana i łowiecko-zbieracka, co wynikało przede wszystkim z warunków środowiska naturalnego. Na większości obszaru zajmowanego przez tę kulturę, zwłaszcza poza wyżynami lessowymi, przeważają niewielkie osady z domami konstrukcji słupowej, ze ścianami z plecionki lub półziemiankami oraz krótkotrwałe obozowiska z zabudową typu szałasowego. Na obszarze gminy osadnictwo tej kultury reprezentowane jest przez stanowiska: Breń Osuchowski stan. 3, 5, 7, 9, 16, Czermin stan.1, Dąbrówka Osuchowska stan. 1, 7, 11, 13, Łysaków stan. 3, Ziempniów Dolny stan. 2, Ziempniów Górny stan, 7, 12.

W ciągu środkowego (III), młodszego (IV) i późnego (V) okresu epoki brązu ukształtowała się i funkcjonowała tzw. grupa tarnobrzeska **kultury łużyckiej**. Wchodzi ona w skład wielkiego kompleksu tzw. kultur popielnicowych, obejmującego znaczne partie Europy zachodniej, środkowej i południowej, których wspólnym elementem był ciałopalny obrządek pogrzebowy i dominacja pochówków popielnicowych. Z obszaru gminy znanych są stanowiska zlokalizowane w miejscowościach: Breń Osuchowski stan. 7, 12, Czermin stan. 6, 7, 10, 11, Dąbrówka Osuchowska stan. 11, Trzciana stan. 1, 5.

Pierwszy okres epoki żelaza to tak zwany **okres halsztacki**, który trwał od drugiej połowy VIII w. p.n.e. do około 400 r. p.n.e.. Cechą tego okresu były intensywne kontakty z dominującym w protohistorycznej Europie wschodnio - europejskim ośrodkiem produkcji metalurgicznej i kopalnictwa soli, określanym jako halsztacki (od miejscowości Hallstadt w Austrii). Okres ten reprezentują stanowiska archeologiczne: Breń Osuchowski stan. 12, Dąbrówka Osuchowska stan. 11, Trzciana stan. 1, 5.

Pierwsze wieki naszej ery to okres wpływów rzymskich epoki żelaza, kiedy to stwierdza się silne oddziaływanie kultury prowincjonalno – rzymskiej, a nawet dochodziło do kontaktów handlowych z Cesarstwem Rzymskim. Rzymianie udawali się tutaj w poszukiwaniu cenionego u nich bursztynu, przywożąc w zamian broń, ekskluzywne wyroby lub płacąc pieniędzmi, które są dość częstym znaleziskiem.

W tym też okresie rozwijała się na naszym terenie tzw. **kultura przeworska**. Na terenie gminy reprezentują ten okres następujące stanowiska: Breń Osuchowski stan. 1, 4, 6, 15, 16, 18, Czermin stan. 3, Dąbrówka Osuchowska stan. 1, 2, 5, 12, 13, 14, Łysaków stan. 5, 7, Otałęż stan. 1, 2, Wola Otałęska stan. 1, Szafranów stan. 4, Ziempniów Górny stan. 8, 9, 14.

Popielnica kultury przeworskiej wczesnego okresu
wpływow rzymskich, fot. M. Florek, w: M. Florek,
Pradzieje i wczesne średniowiecze Mielca i regionu, Mielec 2004

W wyniku olbrzymich przemieszczeń ludności, jakie miały miejsce pod koniec IV i w V wieku n.e. na ten teren napływała także ludność słowiańska zamieszkująca pierwotnie tereny położone znacznie dalej na Wschodzie. Był to czas, kiedy rozpoczynał się okres zwany **wczesnym średniowieczem**, trwający aż do połowy XIII w. Od tego czasu możemy mówić o ciągłości osadniczo – kulturowej, a także stosując metodę retrospekcyjną wykorzystać późniejsze przekazy piśmienne. Cały ten okres wczesnego średniowiecza jest mocno zróżnicowany. Na początku mamy do czynienia z jednolitą kulturą na znacznych przestrzeniach i nie zróżnicowanym społeczeństwem. Od przełomu VII i VIII wieku powstawały pierwsze ugrupowania plemienne, a w X wieku pierwsze organizmy państwowe. Z omawianego okresu pochodzą stanowiska archeologiczne: Breń Osuchowski stan. 13, Czermin stan. 5, Dąbrówka Osuchowska stan. 8, Trzciana stan. 4, 5, 6, 7, 8, Ziempińów Dolny stan. 7.

Z okresu **późnego średniowiecza** pochodzą stanowiska: Breń Osuchowski stan. 2, 14, Dąbrówka Osuchowska stan. 1, Łysaków stan. 2, 4, 7, 8, Otałęż stan. 4, Wola Otałęska stan. 2, Ziempińów Dolny stan. 1, 3.

Ponadto na obszarze gminy występują stanowiska z okresu nowożytnego: Łysaków 1, 3, 4, 6, 7, Otałęż stan. 3, 5, Wola Otałęska stan. 2.

Wykaz stanowisk archeologicznych gminy Czermin, będących w ewidencji stanowi załącznik nr 3 niniejszego opracowania.

3.4. Krajobraz kulturowy.

Obszar gminy Czermin pod względem ukształtowania powierzchni jest dość słabo zróżnicowany krajobrazowo. W jego krajobrazie występują płaskodenne doliny rzeczne i wynoszące się ponad ich poziom terasy wydymowe. Rolniczy charakter gminy znajduje odzwierciedlenie krajobrazie, w którym dominują lasy, pola uprawne, przeplatane łąkami i pastwiskami. Wśród pól pojawiają się kępy zadrzewień i zakrzewień oraz niewielkie laski. Krajobraz urozmaicają rzeki (Wisła, Breń, Brnik, Wiśnia, Rybnica, Stary Breń), śródpolne oczka wodne, bagna, torfowiska śródleśne, stawy czy starorzecza (okolice Łysakowa, Otałęży). Niewątpliwie bogactwem naturalnym gminy są rozległe i zwarte kompleksy leśne o wybitnych właściwościach przyrodniczych i krajobrazowych, zajmujące środkową część gminy (okolice Łysakowa, Szafranowa, Ziempniowa).

Trzeba zaznaczyć, że tereny rolne, łąkowe i leśne przecinają liczne ciekі wodne, w części uregulowane.

Nieodłącznym składnikiem krajobrazu jest zabudowa skupiona we wsiach. Głównymi dominantami krajobrazowymi wyróżniają się wsie: Czermin, Trzciana Ziempniów, w których zlokalizowane są kościoły parafialne.

Osadnictwo gminy Czermin wykazuje ścisły związek z formami krajobrazu naturalnego. Charakterystyczne jest lokalizowanie zabudowy w jednym rzędzie wzdłuż drogi przebiegającej równolegle do starego koryta rzeki. Najstarsza osady (Czermin) o charakterze przedlokacyjnym reprezentują układ wielodrożnicy. Wzdłuż krzyżujących się dróg zlokalizowane są obiekty użyteczności publicznej oraz zabudowa mieszkaniowa. Formy osadnictwa lokacyjnego (Trzciana) reprezentuje ulicówkę (okres średniowieczny). Układ owalniczy reprezentuje wieś Otałęż, zaś wielodrożnicowy – Breń Osuchowski, Czermin, Łysaków, Wola Otałęska. Osadnictwo okresu nowożytnego reprezentowane jest przez dawne wsie: Dąbrówka Osuchowska, Szafranów i Kolonia Czermin (Hochenbach). Wsie posiadają typ zabudowy: ulicówki i łańcuchówki.

4. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego. Analiza szans i zagrożeń.

Słabe strony:

- niezadowalający stan zachowania wielu zabytków i historycznej przestrzeni,
- degradacja elementów historycznych układów przestrzennych poprzez lokalizację nowej zabudowy,
- niepełna wiedza społeczeństwa o wartościach dziedzictwa kulturowego,

- brak miejscowych planów zagospodarowania wsi,
- brak tablic informacyjnych w pobliżu najcenniejszych obiektów z terenu gminny,
- niewykorzystanie specyfiki dziedzictwa kulturowego i krajobrazowego gminy w procesie jej promocji, edukacji, integracji jej mieszkańców i aktywizacji ruchu turystycznego na jej terenie.

Trzciana – Wiatrak, fot . D. Komada, 2025 r.

Mocne strony:

- przeznaczenie części budżetu na restaurację zabytków,
- korzystna lokalizacja gminy na styku dwóch województw, sprzyjająca rozwojowi gospodarki,
- możliwość wykorzystania zasobu dziedzictwa kulturowego i niektórych obiektów zabytkowych dla potrzeb kultury, oświaty i obsługi ruchu turystycznego,
- sukcesywna rewitalizacja najważniejszych przestrzeni publicznych, takich jak otoczenie najcenniejszych obiektów zabytkowych, cmentarzy żołnierskich z czasów I wojny światowej i innych,
- propagowanie wiedzy o przeszłości poszczególnych wsi gminy i o zabytkach

- poprzez publikacje prasowe, wydawnictwa książkowe, prelekcje i internet,
- sukcesywne przygotowywanie zasad zarządzania przestrzeniami zabytkowymi dla poszczególnych obszarów, miejscowości i zespołów,
 - zaangażowanie organizacji społecznych do promocji zabytków oraz do opieki nad nimi i ich ochrony,
 - wdrożenie systemu konsultacji społecznych poprzedzających decyzje władz gminy w sprawach odnoszących się do zespołów i poszczególnych obiektów zabytkowych.
 - zaangażowanie w ochronę i promocję zabytków władz gminy

Szanse:

- walory harmonijnego krajobrazu kulturowego gminy,
- przestrzeganie zapisów miejscowych planów zagospodarowania w zakresie ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego,
- interesująca historia Czermina oraz pozostałych wsi z terenu gminy,
- możliwość przystosowania i wykorzystania wielu obiektów dla obsługi ruchu turystycznego,
- możliwość pozyskania finansowania ochrony zabytków ze środków zewnętrznych,
- współpraca i koordynacja działań konserwatorskich z Podkarpackim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków – Delegatura w Tarnobrzegu

Zagrożenia:

- brak dbałości o wiele obiektów zabytkowych ze strony ich właścicieli i użytkowników,
- podejmowanie decyzji w sprawie losu zabytków bez uwzględniania ich wartości historycznych i artystycznych,
- niespójność przepisów prawnych odnoszących się m.in. do zabytków powodująca, że znaczna część zidentyfikowanych zasobów dziedzictwa kulturowego pozbawiona jest jakiegokolwiek ochrony,
- presja na realizację różnych przedsięwzięć inwestycyjnych i prac wymuszających rozwiązania dla nich niekorzystne,
- nieuregulowane stany własnościowe obiektów i zespołów zabytkowych uniemożliwiające ich ochronę, zabezpieczenie lub przekazanie ich innym użytkownikom,
- szczupłość własnych środków finansowych gminy uniemożliwiająca właściwe utrzymanie pozostających w ich gestii obiektów zabytkowych,
- dekapitalizacja obiektów zabytkowych w wyniku ich porzucenia przez właścicieli, a także w wyniku przeprowadzanych w sposób niewłaściwy prac remontowych i adaptacyjnych,

- wysokie koszty renowacji i konserwacji obiektów zabytkowych,
- zdarzenia losowe.

5. Zadania.

Koordinacja form i metod ochrony dziedzictwa kulturowego jest warunkiem podstawowym i niezbędnym do realizacji zadań wytyczonych w Programie opieki nad zabytkami.

Można to osiągnąć poprzez:

- uwzględnienie warunków ochrony zabytków (w tym krajobrazu kulturowego) i dziedzictwa archeologicznego łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody, równowagi ekologicznej w planach rozwoju gminy,
- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań priorytetowych, wynikających z koncepcji zagospodarowania przestrzennego gminy,
- uwzględnianie w Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy i planach zagospodarowania przestrzennego ochrony krajobrazu naturalnego, związanego z założeniami ruralistycznymi (od 2026 r.- w Planie Ogólnym Gminy),
- ochrony krajobrazu naturalnego, związanego z założeniami ruralistycznymi,
- wykorzystanie nowej formy prawnej ochrony zabytków jaką stanowi park kulturowy,
- przeciwdziałanie tendencjom rozpraszania zabudowy wsi,
- uwzględnianie w Studiach uwarunkowań i planach zagospodarowania przestrzennego problematyki form zabudowy tradycyjnej oraz egzekwowanie nawiązywania w nowych budynkach do lokalnych form i materiałów (od 2026 r.- w Planie Ogólnym Gminy).
- przestrzeganie podstawowych wymogów estetyki w stosunku do zabytkowych obiektów i zespołu obiektów ze szczególnym uwzględnieniem zasad konserwatorskich dotyczących umieszczania reklam, kolorystyki elewacji oraz poprzez działania niskonakładowe jak: bieżąca konserwacja, uporządkowanie obejścia, urządzenie zieleni, wymiana nieestetycznych współczesnych ogrodzeń,
- wspieranie zamierzeń dążących do realizacji ratowniczych badań wykopaliskowych w obrębie stanowisk archeologicznych szczególnie

- narażonych na zniszczenie,
- coroczne przeznaczanie środków z budżetu gminy na dotacje na renowację zabytków wpisanych do rejestru i figurujących w gminnej ewidencji zabytków,
- zapoznanie właścicieli i dysponentów obiektów zabytkowych z możliwościami korzystania z programowych funduszy Wspólnoty Europejskiej,

5.1. Ochrona dziedzictwa kulturowego i układów ruralistycznych na obszarach wiejskich.

- ▶ Staranne planowanie przestrzenne wsi, respektujące wartości układu ruralistycznego,
- ▶ Nawiązanie w nowej architekturze do lokalnych wzorów i materiałów (regionalizm) i konsekwentnego egzekwowania praw w tym zakresie,
- ▶ Opracowanie katalogu form budownictwa regionalnego i jego praktyczne wykorzystanie przy realizacji nowych inwestycji przede wszystkim w zakresie budownictwa mieszkalnego, zwłaszcza na obszarach stref ochrony konserwatorskiej i historyczne ukształtowanych i czytelnych do dziś układów przestrzennych,
- ▶ Ochrona najcenniejszych obiektów „in situ”,
- ▶ Wspieranie rozwoju gospodarstw agroturystycznych zabytkowych obiektach budownictwa drewnianego, oferujących wypoczynek i rozrywkę (regionalne potrawy, zwyczaje, itp.)
- ▶ Wspieranie folkloru oraz zanikających zawodów.

5.2. Opieka nad zabytkami nieruchomymi ze szczególnym uwzględnieniem obiektów i zespołów obiektów, charakterystycznych dla gminy i obszaru kulturowego, na którym zlokalizowana jest gmina.

Podjęcie działań zmierzających do objęcia ochroną prawną poprzez wpis do rejestru zabytków obiektów zabytkowych o znaczących dla regionu wartościach historycznych, artystycznych i naukowych.

Proponuje się uwzględnienie w w/w działaniach następujących obiektów:

* Układ przestrzenny wraz z zabudową kolonii józefińskiej w Czerminie,

Prowadzenie prac remontowych w obiektach zabytkowych, stanowiących własność władz samorządowych, zgodnie z zaleceniami konserwatorskimi.

W pierwszej kolejności należy wykonać prace remontowe i konserwatorskie przy obiektach znajdujących się w złym stanie, a prezentujących wartości

zabytkowe lub historyczne i walory architektoniczne,

- * Działania zmierzające do kompleksowej rewaloryzacji kaplicy cmentarnej w Czerminie

- * Starania o zachowanie i ochronę drewnianego budownictwa w gminie; zachowanie nielicznych już „enklaw” tego budownictwa „in situ”.

- * Wspieranie rozwoju gospodarstw agroturystycznych organizowanych w zabytkowych budynkach jako jedna z możliwych form ratowania niedoinwestowanych, niszczących i ginących z krajobrazu obiektów drewnianych.

- * Zapewnienie respektowania wymogów ochrony konserwatorskiej w stosunku do obiektów i zespołów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków oraz znajdujących się w strefach ochrony konserwatorskiej.

- * Prowadzenie w pierwszej kolejności prac zabezpieczających i powstrzymujących proces destrukcji, remontowanie zgodnie z wymogami konserwatorskimi, preferowanie działań zabezpieczających autentyczną substancję zabytkową.

- * Eliminowanie prac adaptacyjnych i remontowych przeprowadzanych ze szkodą dla substancji zabytkowej obiektu.

- * Reagowanie samorządu na brak należytej dbałości właścicieli o bieżące utrzymanie zabytków, w konsekwencji prowadzące do uszkodzeń i zniszczeń.

- * Przy sprzedaży przez gminę obiektów zabytkowych preferowanie inwestorów zobowiązujących się do właściwego zagospodarowania obiektów nieużytkowanych.

- * Wdrożenie systemu wsparcia finansowego dla właścicieli i użytkowników zabytkowych obiektów (wpisanych do rejestru i do gminnej ewidencji zabytków) przeznaczonego na wykonanie remontów i konserwacji budynków (ulgi podatkowe, finansowanie prac inwentaryzacyjnych i dokumentacyjnych, współfinansowanie remontów).

- * Przestrzeganie podstawowych wymogów estetyki w stosunku do zabytkowych obiektów i zespołów, ze szczególnym uwzględnieniem zasad konserwatorskich dotyczących umieszczania reklam, kolorystyki elewacji oraz poprzez działania niskonakładowe jak: bieżąca konserwacja, uporządkowanie obejścia, urządzenie zieleni, wymiana nieestetycznych współczesnych ogrodzeń.

- * Zwracanie uwagi w trakcie wykonywania remontów zabytkowych kapliczek na zachowanie lub przywracanie ich pierwotnej, tradycyjnej bryły, formy, stylu, materiałów, pokrycia dachowego, wystroju i detalu architektonicznego itp.

- * Podjęcie działań mających na celu monitoring dotyczący stanu zachowania obiektów zabytkowych, prowadzonych prac remontowych i konserwatorskich oraz bieżące wprowadzanie danych do komputerowej bazy ewidencji gminnej.

- * Wypracowanie zasad wymiany informacji i aktualizacji danych dotyczących obiektów zabytkowych, objętych gminną ewidencją zabytków pomiędzy

Urzędem Ochrony Zabytków – Delegatura w Tarnobrzegu a Urzędem Gminy w Czerminie.

* Opracowanie katalogu form budownictwa regionalnego i jego praktyczne wykorzystanie przy realizacji nowych inwestycji, przede wszystkim w zakresie budownictwa mieszkalnego, zwłaszcza na obszarach historycznie ukształtowanych i czytelnych do dziś układów przestrzennych.

* Przeprowadzenie prac konserwatorskich zabytkowych nagrobków znajdujących się na cmentarzu parafialnym w Czerminie,

Na terenie cmentarza parafialnego w Czerminie należy wydzielić specjalny teren i urządzić tam lapidarium, w którym godne miejsce znalazłyby pomniki usuwane z miejsc wtórnych pochówków, a które ze względów historycznych i artystycznych powinny być zachowane.

5.3. Opieka nad zabytkami ruchomymi.

- Wspieranie prac konserwatorskich zespołów zabytków ruchomych w kościele parafialnym w Czerminie.
- Zwracanie uwagi w trakcie wykonywania remontów zabytkowych figur i krzyży przydrożnych na zachowanie lub przywrócenie ich pierwotnej, tradycyjnej formy, stylu, materiałów, pokrycia dachowego, wystroju i detalu architektonicznego.

5. 4. Opieka nad zabytkami archeologicznymi.

Dziedzictwo archeologiczne ma zasadnicze znaczenie dla wiedzy o historii ludzkości. Skutki ostatnich wojen, industrializacja, nielegalne i nienaukowe wykopaliska sprawiły, że wśród europejskiej społeczności wzrosła świadomość w tym zakresie. W styczniu 1992 roku w La Valetta przyjęto Europejską Konwencję o ochronie dziedzictwa archeologicznego, nakładając na sygnatariuszy obowiązek objęcia przez państwo ochroną reliktyw przeszłości oraz właściwego kształtowania prawa w celu jej ochrony. Polska jest sygnatariuszem tej konwencji.

■ Dla właściwej i pełnej ochrony dziedzictwa i środowiska kulturowego ważne jest rozpoznanie i zbadanie materiału archeologicznego. Podstawowym programem badawczym, realizowanym w Polsce od połowy lat 70-tych XX wieku, którego celem jest rejestracja stanowisk archeologicznych w oparciu o badania powierzchniowe jest Archeologiczne Zdjęcie Polski (AZP). Na podstawie wyników tworzony jest wykaz stanowisk archeologicznych w obrębie terenu, stanowiącego fragment umownie podzielonego obszaru Polski (prostokąt o powierzchni ok. 35 km²). Ilość stanowisk na poszczególnych obszarach jest różnicowana, zestawienie liczbowe jest ciągle aktualizowane. Niewielki procent

wszystkich stanowisk jest dogłębnie przebadany. Dla gminy Czermin wykonano AZP na przełomie lat 80-tych i 90-tych XX wieku.

■ Stanowiska archeologiczne ze względu na położenie (w dużej masie) na polach uprawnych są zagrożone dewastacją i nie-odwracalną utratą. Wśród miejscowej ludności nie ma świadomości wieku owych zabytków. Ochrona stanowisk archeologicznych często to tylko dobra wola użytkownika pola. Trudno winić miejscową ludność za nienależytą dbałość, ale brak aktualnej wiedzy prowadzi właśnie w tym kierunku.

■ Obszar gminy Czermin charakteryzuje się występowaniem interesujących stanowisk archeologicznych. Część z nich należałoby objąć badaniami wykopaliskowymi, które umożliwiłyby ich pełniejszą charakterystykę. Rozpoznanie należałoby przeprowadzić na stanowiskach z wszystkich okresów; wydają się, że ważne byłyby stanowiska, na których stwierdzono wielofazowość zasiedlenia.

■ Wszelkie prace ziemne w obrębie zlokalizowanych stanowisk archeologicznych prowadzić w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

5.5. Ochrona wartości niematerialnych.

► Pielęgnowanie (ochrona) tożsamości kulturowej regionu, wzmacnianie procesów integracyjnych w społeczności lokalnej.

► Utrwalenie w świadomości społecznej tzw. tradycji miejsca, lokalizacji nie-istniejących obiektów o znaczeniu dla historii regionu.

► Używanie i stosowanie (także w stosunku do nowo powstających zespołów zabudowy) historycznych nazw miejscowych – przysiółków, historycznych nazw ulic itp., inicjowanie nowego nazewnictwa lub zmian w istniejącym nazewnictwie, promujących lokalną historię i lokalne tradycje.

► Utrzymanie i bieżąca konserwacja figur przydrożnych i pomników połączone z kultywowaniem, dokumentowaniem i upowszechnianiem tradycji związanej z tymi obiektami.

► Upamiętnianie i utrwalanie w pamięci mieszkańców, zwłaszcza młodego pokolenia, ważnych wydarzeń historycznych, wybitnych postaci związanych z regionem itp., poprzez działalność wydawniczą (regionalia), prowadzenie lekcji nt. przeszłości kultury regionu, organizowanie okazjonalnych wystaw i ekspozycji itp.,

► Wspieranie lokalnych inicjatyw zmierzających do udokumentowania, zachowania, kultywowania, wartości niematerialnych (pieśni, podania, legendy, tradycje związane z ważnymi wydarzeniami rodzinnymi jak śluby czy pogrzeby, tradycje związane ze świętami, potrawy regionalne, nazwy miejscowe),

- ▶ Otaczanie opieką historycznych miejsc kultu religijnego.
- ▶ Wspieranie i promowanie lokalnych inicjatyw – imprez kultywujących tradycje, regionalny strój, obrzędy.

5. 6. Praktyczne wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego.

5. 6. 1. Rozwój turystyki i działania promocyjne:

- a/ kreowanie szlaków edukacyjno – turystycznych po zasobach dziedzictwa kulturowego gminy,
- b/ wspieranie rozwoju agroturystyki z wykorzystaniem zabytkowych obiektów budownictwa drewnianego,
- c/ wykorzystanie zasobów kulturowych w promocji gminy i intensyfikacji jej rozwoju, szczególnie obszarów wiejskich np. w powiązaniu z ochroną środowiska, inwestycjami w otoczeniu rolnictwa, ochroną tradycyjnych form gospodarowania.

5. 6. 2. Działania edukacyjne:

- a/ inicjowanie i wspieranie wydawnictw obejmujących zagadnienia ochrony dóbr kultury oraz uruchomienie na stronie internetowej gminy zakładki - galerii *Warto zobaczyć*.
- b/ budowanie klimatu społecznego zrozumienia i akceptacji dla idei ochrony i dawności zabytków odczytywanych jako źródło tożsamości, wiedzy i dumy z przeszłości, tradycji, wiedzy o sposobie życia i pracy przodków.
- c/ wspieranie inicjatyw mających na celu edukowanie społeczeństwa, zwłaszcza dzieci i młodzieży na rzecz ochrony dziedzictwa, ze szczególnym uwzględnieniem tradycji lokalnych i idei małych ojczyzn.
- d/ popularyzacja opieki nad zabytkami poprzez wszelkiego rodzaju konkursy premiujące wiedzę i znanstwo dziedzictwa kulturowego.
- e/ wspieranie inicjatyw mających na celu edukowanie, zwłaszcza dzieci i młodzieży na rzecz ochrony dziedzictwa archeologicznego.
- f/ inicjowanie i wspieranie rozwoju szkolnych izb tradycji (gromadzących dawne i współczesne fotografie dokumentujące przestrzeń kulturową; przedmioty użytku codziennego przodków itp.

6. Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami gminy Czermin.

Zakłada się, że zadania określone w Programie opieki nad zabytkami gminy Czermin będą realizowane wyniku następujących działań:

a/ ścisła współpraca władz samorządowych z wojewódzkim konserwatorem zabytków oraz właścicielami i użytkownikami obiektów zabytkowych, parafiami, organizacjami pozarządowymi, stowarzyszeniami regionalnymi ośrodkami naukowymi.

b/ działania własne władz samorządowych:

- * **prawne** – sporządzenie i uchwalenie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków województwa podkarpackiego obiektów, które winny być objęte ochroną, powoływanie parków kulturowych.
- * **finansowe** – należyte utrzymywanie, wykonywanie remontów i prac konserwatorskich przy obiektach zabytkowych, będących własnością gminy oraz stosowanie systemu dotacji i ulg finansowych, nagród czy zachęt dla właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych.
- * **programowe** – realizacja projektów i programów regionalnych
- * **działania promocyjne i edukacyjne.**

c/ działania w ramach programów dofinansowywanych z funduszy Unii Europejskiej

Zgodnie z zapisami Ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami prezydent, burmistrz, wójt ma obowiązek sporządzania, co dwa lata sprawozdania z realizacji programu, które przedstawia radzie gminy.

Zaleca się, aby sprawozdania te były przekazywane do wiadomości Urzędu Ochrony Zabytków – Delegatura w Tarnobrzegu.

Kolejna edycja (aktualizacja gminnego programu opieki nad zabytkami gminy Czermin ma być opracowana po czterech latach od przyjęcia go przez Radę Gminy Czermin.

7. Zasady oceny realizacji Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Czermin.

Zgodnie z zapisami art. 87 ust. 1 i ust. 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami prezydent, burmistrz, wójt ma obowiązek sporządzania, co dwa lata sprawozdania z realizacji programu, które przedstawia

radzie gminy.

Zaleca się, aby sprawozdania te były przekazywane do wiadomości Urzędu Ochrony Zabytków – Delegatura w Tarnobrzegu.

Sprawozdanie powinno określać poziom realizacji gminnego programu oraz efektywność wykonania planowanych zadań, w tym m.in. poziom (w % bądź liczbach):

- wydatków budżetu Gminy na ochronę i opiekę nad zabytkami,* wartość finansową wykonanych/dofinansowanych prac remontowo-konserwatorskich,
- liczba obiektów poddanych tym pracom,
- poziom (w %) objęcia terenu Gminy miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego,
- liczba wniosków o wpis do rejestru zabytków obszarów, obiektów i zespołów zabytkowych,
- liczba wydanych wydawnictw, liczba szkoleń, imprez związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego itd.,
- liczba osób zatrudnionych w agroturystyce i dziedzinach związanych z ochroną zabytków,
- liczba zabytków oznakowanych znakiem błękitnej tarczy.

8. Źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami gminy Czermin.

Przygotowany program jest zbiorem celów dla gminy jako terytorium administracyjnego, a nie władz samorządowych, także źródła finansowania nie odnoszą się wyłącznie do środków, którymi dysponować może samorząd. Zakłada się zatem, że źródłem finansowania zadań będą zarówno środki, które pozostają w dyspozycji lub zasięgu władz samorządowych, jak również inne źródła (prywatne, rządowe itp.). Jest to o tyle istotne, iż duża część źródeł zewnętrznych wymaga zapewnienia wkładu własnego we współfinansowanych przez nie projektach. Regularne zabezpieczanie środków z budżetu gminy pozwoli na podjęcie powolnych, ale systematycznych kroków w kierunku ratowania kolejnych obiektów dziedzictwa kulturowego.

Podstawową zasadę finansowania zadań z zakresu opieki nad zabytkami określa Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 roku.

Zgodnie z zapisami zawartymi w rozdziale 7 w/w Ustawy, obowiązek sprawowania opieki nad zabytkami, w tym finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku spoczywa na osobie fizycznej lub jednostce organizacyjnej posiadającej tytuł prawny do zabytku. Dla jednostki

samorządu terytorialnego, posiadającej tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest jej zadaniem własnym.

Źródła zewnętrznego finansowania można podzielić następująco:

Źródła krajowe:

- 1) rządowy program odbudowy zabytków,
- 2) dotacje ministra kultury,
- 3) programy operacyjne Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- 4) promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- 5) dotacje wojewódzkiego konserwatora zabytków,
- 6) dotacje powiatowe,
- 7) dotacje gminne,
- 8) dotacje Województwa.

Źródła zagraniczne:

- 1) źródła unijne w ramach funduszy strukturalnych,
- 2) źródła poza unijne - Mechanizm Norweski i Mechanizm Finansowy EOG.

8.1 ŹRÓDŁA KRAJOWE

RZĄDOWY PROGRAM ODBUDOWY ZABYTKÓW.

Na mocy Uchwały Nr 232/2022 Rady Ministrów z 23 listopada 2022 roku został ustanowiony Rządowy Program Odbudowy Zabytków. Ma on na celu wsparcie samorządów w poprawieniu stanu, odbudowie i remontach obiektów zabytkowych, a tym samym przyczynienie się do poprawy ich stanu i uchronienia przed degradacją i niszczeniem. Program skierowany jest bezpośrednio do jednostek samorządu terytorialnego, a za ich pośrednictwem również do innych podmiotów zobowiązanych do opieki nad zabytkami. Dopuszcza on finansowanie obiektów posiadających wpis do rejestru lub ewidencji zabytków i będących w posiadaniu jednostki samorządu terytorialnego lub jednostki organizacyjnej podległej jednostce samorządu terytorialnego. Dofinansowanie przyznawane jest na realizację zadań inwestycyjnych związanych z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami. Dofinansowanie może być przeznaczone na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku prowadzone przez jednostki samorządu terytorialnego albo na udzielenie dotacji samorządowej na takie prace. Dofinansowanie z programu może wynieść maksymalnie 98 %, a minimalny wkład własny – 2 %.

DOTACJE NA DOFINANSOWANIE PRAC KONSERWATORSKICH, RESTAURATORSKICH LUB ROBÓT BUDOWLANYCH UDZIELANE PRZEZ MINISTRA WŁAŚCIWEGO DS. KULTURY ORAZ PROGRAMY OPERACYJNE MINISTERSTWA KULTURY I DZIEDZICTWA NARODOWEGO.

Ogłaszane decyzją Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego programy operacyjne stanowią podstawę ubiegania się o środki ministerialne na zadania z zakresu kultury realizowane przez jednostki samorządu terytorialnego, instytucje kultury, instytucje filmowe, szkoły i uczelnie artystyczne, organizacje pozarządowe oraz podmioty gospodarcze. Programy operacyjne określają: cele, zadania, typy projektów, alokację finansową, uprawnionych wnioskodawców, tryb naboru i wyboru wniosków, kryteria oceny, zobowiązania wnioskodawców, wskaźniki monitoringu. Przy ocenie wniosków branych jest pod uwagę wiele kryteriów, m.in.: wartość merytoryczna, zakorzenienie w tradycji, zasadność realizacji projektu, wiarygodność organizatora, efektywność wykorzystania środków. Programy są ogłaszane rokrocznie, z reguły w kilku priorytetach.

Celem **Programu „Dziedzictwo kulturowe”** jest ochrona polskiego dziedzictwa kulturowego w kraju i za granicą, wspieranie działalności muzeów oraz popularyzacja kultury ludowej.

Program „Dziedzictwo kulturowe” składa się z następujących priorytetów:

a/ Ochrona zabytków

INSTYTUCJA ZARZĄDZAJĄCA: Departament Ochrony Zabytków

Strategicznym celem priorytetu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.

Kluczowe dla realizacji celów priorytetu są zadania prowadzące do zabezpieczenia, zachowania i utrwalenia substancji zabytku. W ramach priorytetu dofinansowania nie mogą zaś uzyskać projekty zakładające adaptację, przebudowę obiektów zabytkowych lub ich znaczącą rekonstrukcję. W pierwszej kolejności wsparcie otrzymywać będą obiekty najbardziej zagrożone oraz zabytki najcenniejsze

– wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Ludzkości UNESCO, uznane za Pomniki Historii oraz te, posiadające wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Biorąc pod uwagę fakt, że priorytet ma charakter ogólnopolski, szczególny nacisk kładziony jest też na projekty uwzględniające rolę zabytków w rozwoju turystyki. Dlatego istotnym celem priorytetu jest kierowanie pomocy dla cennych obiektów położonych na terenach uboższych gospodarczo i turystycznie, czego efektem będzie zwiększenie dostępności do zabytków, podniesienie atrakcyjności

regionów i wykorzystanie przez nie potencjału związanego z posiadanym dziedzictwem kulturowym.

Mimo, że określone regulaminem zasady dopuszczają możliwość całkowitego finansowania zadania, to wsparcie takie będzie można otrzymać tylko w szczególnych przypadkach, gdy zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną i naukową, wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac lub gdy stan zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac.

Istotnym elementem branym pod uwagę przy ocenie organizatorów będzie ich doświadczenie, podejmowanie w przeszłości działań zmierzających do zabezpieczenia obiektu zabytkowego oraz umiejętność pozyskiwania innych niż ministerialne środków na realizację zadania, a także zdolność do maksymalnego wykorzystania w przyszłości potencjału dofinansowanej inwestycji. Kluczowym efektem działań realizowanych w ramach priorytetu winno być stworzenie trwałych podstaw dla harmonijnego funkcjonowania obiektów zabytkowych we współczesnym, podlegającym dynamicznym, nierzadko nieodwracalnym zmianom otoczenia. Dzięki realizacji nakreślonych wyżej celów obiekty zabytkowe, zachowując status materialnych świadectw minionych wieków, pozostaną integralną, pełnoprawną częścią czasów obecnych i przyszłych.

W ramach priorytetu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

1. Prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania.
2. Prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków).
3. W przypadku zadań określonych w ust. 1 można ubiegać się wyłącznie o dofinansowanie kosztów określonych w art. 77 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2020 roku, poz. 282).
4. Do priorytetu nie kwalifikują się zadania, które są współfinansowane ze środków europejskich.

Uprawnieni wnioskodawcy

1. O dofinansowanie w ramach priorytetu mogą ubiegać się podmioty prawa polskiego – osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie.
2. W przypadku zadań określonych w § 1 ust. 1 pk. 2 regulaminu tego priorytetu o dofinansowanie ubiegać mogą się wyłącznie wnioskodawcy, których działalność

nie jest finansowana ze środków publicznych.

3. O dofinansowanie w ramach priorytetu nie mogą ubiegać się państwowe instytucje kultury, publiczne szkoły oraz uczelnie wyższe, uczelnie artystyczne oraz inne podmioty, o których mowa w art. 72 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Tryb naboru: do 30 listopada br. i 31 marca następnego. Nabory listopadowe zazwyczaj wyczerpują alokację na dany rok.

1. Minimalna kwota wnioskowanego dofinansowania wynosi 25 000,00 zł.
2. W szczególnych przypadkach minister może przyznać dofinansowanie w kwocie niższej od minimalnej kwoty wnioskowanej.
3. Dofinansowanie, zgodnie z art. 77 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, może być udzielone w wysokości do 50% nakładów koniecznych.
4. W przypadkach określonych w art. 78 ust. 2 i ust. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, dofinansowanie może być udzielone w kwocie do 100% nakładów koniecznych.
5. Wnioskodawca ubiegający się o kwotę wyższą niż 50% nakładów koniecznych zobowiązany jest umieścić we wniosku stosowną informację na ten temat wraz z uzasadnieniem. Wniosek nie zawierający takiego uzasadnienia zostanie odrzucony jako błędny formalnie.

Na podstawie art. 77 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane może obejmować nakłady konieczne na:

- 1) sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich,
- 2) przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych,
- 3) wykonanie dokumentacji konserwatorskiej,
- 4) opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich,
- 5) wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego,
- 6) sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz,
- 7) zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku,
- 8) stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku,
- 9) odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki,
- 10) odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności,
- 11) odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych,

- 12) modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności,
- 13) wykonanie izolacji przeciwwilgociowej,
- 14) uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych,
- 15) działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu,
- 16) zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt 7-15,
- 17) zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

UWAGA !!! – * sporządzenie ekspertyz, badań, dokumentacji, programów lub projektów stanowi koszty kwalifikowane jedynie w przypadku, gdy są częścią prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, bądź wynikają z prowadzonych prac i są wykonywane po dacie podpisania umowy o dotację.

b/ Ochrona zabytków archeologicznych

INSTYTUCJA ZARZĄDZAJĄCA: Narodowy Instytut Dziedzictwa

Strategicznym celem priorytetu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących nieinwazyjne badania archeologiczne, ewidencję i inwentaryzację zabytków archeologicznych oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych. Cel ten został sformułowany w oparciu o fundamentalną dla ochrony dziedzictwa kulturowego zasadę zrównoważonego rozwoju, która dopuszcza inwazyjne metody badawcze jedynie w ostateczności, gdy stanowisko (zabytek archeologiczny) narażone jest na bezpośrednie zniszczenie spowodowane oddziaływaniem przyrodniczym, bądź działaniami człowieka.

Stąd zadaniem priorytetu jest wspieranie i promocja badań prowadzonych metodami niedestrukcyjnymi, wykorzystującymi techniki tradycyjne oraz nowoczesne osiągnięcia techniczne, a także publikacja ich wyników. Nie będą natomiast wspierane projekty, które prowadzą do niszczenia stanowisk archeologicznych (np. poprzedzające rekonstrukcje na stanowisku archeologicznym).

Ze względu na rozległość, różnorodność, a zwłaszcza nieodnawialność zasobów tworzących dziedzictwo archeologiczne oraz złożoność procesów związanych z jego badaniem i ochroną, kluczowe dla właściwej realizacji celów priorytetu jest nie tylko zachowanie wysokiej wartości naukowej i poznawczej

prowadzonych działań, lecz również przestrzeganie w trakcie ich realizacji określonych norm międzynarodowych, wskazanych w Europejskiej konwencji o ochronie dziedzictwa archeologicznego (Konwencja Maltańska) i Międzynarodowej Karcie Ochrony i Zarządzania Dziedzictwem Archeologicznym ICOMOS (Karta Lozańska). Zadania finansowane w ramach priorytetu powinny być realizowane zgodnie z tymi zasadami. Szczególnie istotne jest upowszechnianie wyników badań już zakończonych, które do tej pory nie doczekały się opracowania i publikacji, stąd projekty podejmujące takie zagadnienia będą wyżej oceniane.

Biorąc pod uwagę fakt, że istotnym czynnikiem, umożliwiającym skuteczną realizację projektów o wyżej nakreślonym profilu, jest stabilność finansowa i organizacyjna, w ramach priorytetu rozszerzony zostaje zakres finansowania zadań w trybie wieloletnim, a suma dofinansowań udzielanych w tym trybie może wynieść do 40% budżetu priorytetu.

Wsparcie finansowe udzielane będzie tym projektom, których autorzy, dysponując niezbędnym doświadczeniem oraz zapleczem organizacyjnym i naukowym, gwarantują stabilność działania oraz wysoki poziom kadry odpowiedzialnej za realizację podjętych zamierzeń merytorycznych.

Zasadniczym efektem działań finansowanych w ramach priorytetu powinno być upowszechnienie w środowisku naukowym i konserwatorskim wyników przeprowadzonych dotychczas badań, co pozwoli na wykorzystanie ich do świadomej i zrównoważonej ochrony dziedzictwa. Równolegle działania te powinny rozwijać świadomość społeczną, zarówno jeśli chodzi o wartość dziedzictwa archeologicznego, jak i potrzebę jego zachowania i ochrony, zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju.

W ramach priorytetu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań, służących ochronie dziedzictwa archeologicznego na terenie Rzeczypospolitej Polskiej:

- 1) ewidencja i inwentaryzacja zabytków archeologicznych metodą badań powierzchniowych, w tym kontynuacja badań w ramach programu Archeologiczne Zdjęcie Polski oraz weryfikacja badań dotychczasowych;
- 2) nieinwazyjne badania archeologiczne, nie związane z planowanymi bądź realizowanymi inwestycjami, wykorzystujące nowoczesne metody i sprzęt;
- 3) opracowanie, wraz z obowiązkową publikacją książkową, wyników przeprowadzonych badań archeologicznych, w tym analiza i konserwacja pozyskanych w ramach tych badań zabytków.

W przypadku wyników archeologicznych badań poprzedzających inwestycje, dofinansowane mogą być wyłącznie koszty opracowania redakcyjnego i publikacji książkowej oraz ewentualnych dodatkowych analiz, które nie zostały wykonane w ramach umowy z inwestorem.

O dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać się mogą następujące

podmioty prawa polskiego:

- 1) samorządowe instytucje kultury,
- 2) państwowe instytucje kultury,
- 3) organizacje pozarządowe,
- 4) publiczne uczelnie akademickie,
- 5) niepubliczne uczelnie akademickie,
- 6) podmioty prowadzące działalność gospodarczą.

1. Minimalna kwota wnioskowanego dofinansowania wynosi 30 000 zł.
2. W szczególnych przypadkach minister może przyznać dofinansowanie w kwocie niższej od minimalnej kwoty wnioskowanej.
3. Maksymalna kwota wnioskowanego dofinansowania wynosi 200 000 zł oraz nie może przekraczać 85% budżetu przedstawionego we wniosku.

Wnioskodawca może ubiegać się o dofinansowanie zadania na okres dwóch kolejnych lat. Zadania dwuletnie muszą spełniać następujące warunki:

- 1) wnioskodawca przedstawia w formularzu wniosku odrębne kosztorysy i harmonogramy na każdy rok realizacji zadania;
- 2) w każdym roku realizacji zadania obowiązują wymagania odnośnie minimalnej i maksymalnej kwoty dofinansowania wnioskowanego na dany rok realizacji, określone w § 14 ust. 1 i ust. 3 regulaminu priorytetu;
- 3) w każdym roku realizacji zadania obowiązują wymagania odnośnie procentowego udziału dofinansowania ministra w stosunku do rocznego budżetu zadania określone w § 14 ust. 3 regulaminu priorytetu, z zastrzeżeniem § 14 ust. 7-9 .

W przypadku pozytywnego rozpatrzenia wniosku, określona zostaje całościowa kwota dofinansowania wraz z podziałem na każdy rok realizacji.

Koszty kwalifikowane:

1. Honoraria i wynagrodzenia:
 - wykonawców badań, dokumentacji, konserwacji i analiz specjalistycznych,
 - autorów tekstów i opracowań,
 - redaktorów, tłumaczy i recenzentów tekstów do publikacji.
2. Zakup usług związanych z realizacją zadania:
 - analizy i badania specjalistyczne, np. metalograficzne, dendrologiczne,
 - wykonanie dokumentacji, także w formie cyfrowej (np. modele 3D, skany),
 - konserwacja zabytków ruchomych,
 - wykonanie zdjęć lotniczych,
 - badania nieinwazyjne, np. geomagnetyczne, elektrooporowe
3. Koszty związane z publikacją, w tym:
 - projekt, skład, łamanie, druk,
 - opracowanie fotografii i ilustracji,
 - tłoczenie płyt,
 - publikacja w internecie.

4. Organizacja realizacji zadania, w tym:

- wynajęcie sprzętu niezbędnego do wykonania badań,
- zakup map niezbędnych do realizacji zadania,
- zakup niezbędnych materiałów biurowych,
- koszty transportu i wyjazdów w teren (z wyłączeniem noclegów),
- koordynacja zadania,
- obsługa finansowo-księgowa (nie dotyczy instytucji kultury oraz uczelni).

5. Promocja zadania, w tym: ogłoszenia w mediach i internecie, ulotki i broszury reklamowe, organizacja wystaw, spotkań i konferencji (ale nie udział w konferencjach organizowanych przez inne podmioty).

Koszty promocji nie powinny przekraczać 10% budżetu zadania.

c/ Rozwój infrastruktury kultury – Infrastruktura kultury

INSTYTUCJA ZARZĄDZAJĄCA: Departament Szkolnictwa Artystycznego i Edukacji Kulturalnej

Celem Programu „Rozwój infrastruktury kultury” jest wsparcie infrastruktury i poprawa funkcjonowania podmiotów prowadzących działalność kulturalną, szkół i uczelni artystycznych oraz domów kultury.

Celem priorytetu jest stworzenie optymalnych warunków dla prowadzenia działalności kulturalnej, poprzez modernizację i rozbudowę infrastruktury instytucji kultury, a także innych podmiotów działających w tym obszarze.

Od wielu lat sytuacja podmiotów działających w sferze kultury ukazuje ogromne potrzeby wsparcia finansowego, które umożliwi ich modernizację i rozwój, a także zwiększenie dostępu i podniesienie atrakcyjności oferty kulturalnej.

Strategicznym celem priorytetu jest zatem stworzenie optymalnych warunków dla prowadzenia działalności kulturalnej, poprzez modernizację i rozbudowę infrastruktury instytucji kultury, a także innych podmiotów działających w tym obszarze. Katalog działań priorytetu, obejmujący prace budowlane, zakup wyposażenia niezbędnego dla realizacji celów statutowych, czy sporządzanie dokumentacji technicznej, daje możliwość finansowania zadań generujących istotne zmiany jakościowe, w zakresie sprawności i efektywności funkcjonowania zaplecza materialno-technicznego, podmiotów objętych priorytetem.

Ze względu na zróżnicowany stan infrastruktury w tym sektorze założenia priorytetu dopuszczają finansowanie różnorodnych zadań. Szczególnie istotne są: poprawa stanu infrastruktury kultury zwiększająca dostęp do oferty kulturalnej i podnosząca jej atrakcyjność, działania przyczyniające się do faktycznego zwiększenia potencjału instytucji kultury, dostosowanie do standardów europejskich, wzrost konkurencyjności podmiotu, wzmocnienie działalności o charakterze ponadregionalnym. Konieczne jest także wspieranie zadań o charakterze interwencyjnym, likwidujących skutki zdarzeń losowych, klęsk żywiołowych lub związanych

z prowadzeniem wieloletnich inwestycji, wdrażaniem działań zapewniających niezbędne warunki do prowadzenia działalności kulturalnej.

Biorąc pod uwagę fakt, że istotnym czynnikiem umożliwiającym skuteczną realizację projektów, o wyżej nakreślonym profilu, jest stabilność finansowa i organizacyjna, zostaje wprowadzona w ramach priorytetu możliwość finansowania zadań w trybie wieloletnim, a suma dofinansowań udzielanych w tym trybie może wynieść do 40% budżetu priorytetu w danym roku budżetowym. Wsparcie finansowe kierowane będzie do podmiotów, których zadania powstaną w oparciu o stabilne źródła finansowania, przy założeniu, że autorzy projektów gwarantują konsekwentną realizację podjętych działań, a inwestycje wpiszą się w ich kompleksowe plany rozwoju. Istotnym kryterium oceny projektów będą zarówno korzyści, wynikające z realizacji zadania na tle potrzeb podobnej grupy wnioskodawców, jak i zdolność do prowadzenia działań inwestycyjnych oraz dotychczasowa działalność kulturalna w okresie 2 ostatnich lat.

Inwestycje w zakresie poprawy infrastruktury, poprzez tworzenie przyjaznej i nowoczesnej bazy technicznej, powinny przyczynić się do zwiększenia efektywności działalności instytucji kultury oraz wzrostu uczestnictwa w kulturze.

1. W ramach priorytetu można ubiegać się o dofinansowanie następujących zadań inwestycyjnych służących prowadzeniu działalności kulturalnej:

- 1) budowa, roboty budowlane, przebudowa, remont wraz z zakupem niezbędnych urządzeń budowlanych i wyposażenia na potrzeby działalności kulturalnej,
- 2) zakup wyposażenia na potrzeby działalności kulturalnej, w tym zakup instrumentów muzycznych,
- 3) przygotowanie dokumentacji technicznej niezbędnej do prowadzenia inwestycji, w tym projektów architektonicznych, studiów wykonalności, analizy oddziaływania na środowisko,
- 4) zadania dotyczące budowy, rozbudowy i przebudowy obiektów budowlanych wraz z zakupem niezbędnych urządzeń budowlanych, współfinansowanych w ramach programów europejskich.

O dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego:

- 1) samorządowe instytucje kultury – z wyjątkiem domów kultury, centrów kultury oraz ośrodków kultury,
- 2) państwowe instytucje kultur,
- 3) jednostki samorządu terytorialnego – z wyjątkiem sytuacji, gdy występują o dofinansowanie jako organy prowadzące domy kultury, centra kultury oraz ośrodki kultury,
- 4) organizacje pozarządowe,
- 5) kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne.

1. Minimalna kwota wnioskowanego dofinansowania wynosi:
 - 1) 50 000 zł – w przypadku zadań określonych w § 1 ust. 1 pkt 2 i pkt 3 regulaminu priorytetu,
 - 2) 300 000 zł – w przypadku zadań określonych w § 1 ust. 1 pkt 1 i pkt 4 regulaminu priorytetu.
2. W szczególnych przypadkach minister może przyznać dofinansowanie w kwocie niższej od minimalnej kwoty wnioskowanej.
3. Wnioskowane dofinansowanie nie może przekraczać:
 - 1) 75% budżetu przedstawionego we wniosku w przypadku zadań o kwocie wnioskowanego dofinansowania nie wyższej niż 3 000 000 zł,
 - 2) 50% budżetu przedstawionego we wniosku w przypadku zadań o kwocie wnioskowanego dofinansowania wyższej niż 3 000 000 zł.

Koszty kwalifikowane:

Budowa, roboty budowlane, przebudowa i remont obiektu budowlanego na cele działalności kulturalnej i edukacyjnej w zakresie kultury – koszty prac wykonywanych w obiektach lub koszty adaptacji obiektów, służących poprawie warunków ich funkcjonowania, tj.

- budowa – wykonanie obiektu budowlanego w określonym miejscu, a także odbudowa, rozbudowa, nadbudowa obiektu budowlanego,
- roboty budowlane – prowadzenie prac polegających na budowie, przebudowie, montażu, remoncie lub rozbiórce obiektu budowlanego,
- przebudowa (modernizacja) – wykonanie robót budowlanych, w wyniku których następuje zmiana parametrów użytkowych lub technicznych istniejącego obiektu budowlanego,
- remont – wykonywanie w istniejącym obiekcie budowlanym robót budowlanych polegających na odtworzeniu stanu pierwotnego, przy czym możliwe jest stosowanie wyrobów budowlanych innych, niż użyto w stanie pierwotnym. Dopuszcza się prace remontowe polegające na bieżącej konserwacji i wykończeniu obiektu (malowanie ścian, cyklinowanie podłóg),
- urządzenia budowlane – wyposażenie obiektu budowlanego w urządzenia techniczne zapewniające możliwość użytkowania obiektu, jak: przyłącza, urządzenia instalacyjne, w tym służące oczyszczaniu lub gromadzeniu ścieków, a także place postojowe, ogrodzenia,
- przygotowanie dokumentacji technicznej niezbędnej do realizacji planowanych prac – koszty opracowań/projektów dokumentacji branżowej, w tym także projekty aranżacji wnętrz,
- nadzór inwestorski/autorski – kontrola obiektów i procesów budowlanych,
- koszty związane z przeprowadzeniem postępowania przetargowego,
- koszty transportu.

Zakup wyposażenia na potrzeby działalności kulturalnej, w tym zakup instrumentów muzycznych – koszty zakupu środków trwałych służących wielokrotnemu wykorzystaniu takich jak:

- instrumenty i akcesoria muzyczne,
- sprzęt komputerowy i oprogramowanie,
- urządzenia biurowe,
- meble,
- systemy zabezpieczające przed kradzieżą/włamaniem,
- sprzęt/system nagłośnieniowy, oświetleniowy, multimedialny,
- wyposażenie pracowni specjalistycznych, np. pracowni plastycznych (sztalugi, antyramy, piece ceramiczne, koła garncarskie itp.), muzycznych, baletowych, krawieckich, scenograficznych, fotograficznych (aparaty fotograficzne, obiektywy, lampy, statywy, akcesoria ciemniowe itp.), filmowych, multimedialnych (tablice interaktywne, sprzęt audio-video, komputerowy, czytniki, tablety, oprogramowanie itp.), sal wystawowych (gabloty, systemy ekspozycyjne, manekiny itp.), sal teatralnych i kinowych (fotele teatralno-kinowe, kurtyny, żaluzje, rolety, wyposażenie audio-video, rampy oświetleniowe, zaplecze techniczne itp.),
- środki transportu służące działalności kulturalnej,
- specjalistyczny sprzęt umożliwiający osobom niepełnosprawnym dostęp do oferty kulturalnej,
- montaż zakupionego sprzętu lub wyposażenia,
- transport zakupionego wyposażenia.
- przygotowanie dokumentacji technicznej niezbędnej do prowadzenia inwestycji – koszty wykonania projektów architektonicznych, studium wykonalności, analiz oddziaływań na środowisko,
- budowa, rozbudowa i przebudowa obiektów budowlanych wraz z zakupami niezbędnych urządzeń budowlanych, współfinansowanych w ramach programów europejskich – współfinansowanie kosztów niekwalifikowanych projektów budowy i przebudowy obiektów służących działalności kulturalnej ze środków europejskich, mających podpisane umowy na dofinansowanie projektu, które są kosztami objętymi niniejszym programem, jak w przypadku zadań określonych w § 1 ust. 1 pkt 1 regulaminu priorytetu.

PROMESA MINISTRA KULTURY I DZIEDZICTWA NARODOWEGO

Szczególnym rodzajem ministerialnego programu operacyjnego jest **Promesa dla Kultury Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego**. Celem programu jest zwiększenie efektywności wykorzystania środków europejskich na rzecz rozwoju

kultury, w tym ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego. Program polega na dofinansowaniu przez Ministra Kultury wkładu własnego do wybranych projektów kulturalnych, realizowanych ze środków europejskich, w tym na zadania z zakresu ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego. Uprawnionymi do pozyskania dotacji są jednostki samorządu terytorialnego oraz państwowe i samorządowe instytucje kultury i filmowe, kościoły lub związki wyznaniowe, archiwa państwowe, organizacje pozarządowe ze sfery kultury, organizacje pozarządowe i niepubliczne szkoły artystyczne I i II stopnia oraz uczelnie artystyczne. Promesa MKiDN może pokrywać maksymalnie 85 % wkładu krajowego (własnego) wnioskodawcy. W szczególnych przypadkach Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego może zdecydować o pokryciu więcej niż 85 % wkładu krajowego lub nawet odstąpić od wymogu posiadania tego wkładu.

Warto wspomnieć także o innych programach realizowanych przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, a mianowicie:

„Zabytek Zadbany” - jest corocznym konkursem ogłaszanym przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Nadzór nad konkursem sprawuje Generalny Konserwator Zabytków. Od 2011 roku podmiotem realizującym procedurę konkursową jest Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Konkurs skierowany jest do właścicieli, posiadaczy i zarządców zabytkowych obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Jego celem jest promocja opieki nad zabytkami i upowszechnianie najlepszych wzorów właściwego utrzymania i zagospodarowania obiektów. Charakter edukacyjny konkursu polega na popularyzacji wiedzy dotyczącej właściwego postępowania z zabytkami architektury podczas ich użytkowania oraz w trakcie przeprowadzanych remontów.

Ocenie Jury konkursowego podlegać będą jakość i zakres prac konserwatorskich, restauratorskich lub budowlanych, a także wykonane rewitalizacje zabytków architektury. Konkurs promuje właściwe użytkowanie zabytkowych obiektów, ochronę „substancji zabytkowej” podczas wykonywanych remontów, utrzymanie estetycznego wyglądu budowli oraz ich otoczenia, które nierzadko również wpisane jest do rejestru zabytków.

PROGRAM MINISTRA KULTURY I DZIEDZICTWA NARODOWEGO - Wspieranie działań muzealnych.

INSTYTUCJA ZARZĄDZAJĄCA: *Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów*

STRATEGICZNE CELE PROGRAMU.

Strategicznym celem programu jest wspieranie działalności w zakresie opieki

konserwatorskiej nad muzealiami, archiwaliami i księgozbiorami, a także - prezentacji zbiorów w postaci atrakcyjnych poznawczo projektów wystawienniczych i wydawniczych. Główny nacisk w ramach programu zostaje położony na projekty kompleksowe, charakteryzujące się wysoką wartością merytoryczną oraz nowatorskimi rozwiązaniami aranżacyjnymi, dopełnionymi umiejętnie wykorzystanymi elementami multimedialnymi. Finansowane w ramach programu zadania konserwatorskie powinny być realizowane w zgodzie z dobrymi praktykami w zakresie opracowywania i ewidencjonowania zbiorów, przy czym szczególnie istotne jest wspieranie działań, które prowadzić będą do zachowania lub przywrócenia stanu właściwego obiektom zagrożonym nieodwracalnym uszkodzeniem. Z kolei projekty wydawnicze, prócz wysokiej wartości prezentowanych treści, powinny wyróżniać się oryginalną i spójną koncepcją graficzną. Biorąc pod uwagę fakt, że istotnym czynnikiem umożliwiającym skuteczną realizację projektów o wyżej nakreślonym profilu jest stabilność finansowa i organizacyjna, w ramach programu przewidziana jest możliwość finansowania zadań w trybie dwuletnim, a suma tych dofinansowań może wynieść do 40% budżetu programu. Wsparcie finansowe udzielane będzie tym projektom, których autorzy i wykonawcy gwarantują realizację założonych celów merytorycznych. Istotnym elementem brany pod uwagę przy ocenie potencjału podmiotów będzie ich doświadczenie, zgodność procedur działania ze standardami rekomendowanymi przez ministerstwo, a także umiejętność nawiązywania współpracy z innymi partnerami na szczeblu lokalnym, ogólnopolskim i międzynarodowym. Zasadniczym efektem działań finansowanych w ramach programu powinno być umocnienie muzeów oraz innych podmiotów działających w tym obszarze jako ważnych centrów kultury, dzięki którym świadomość historyczna i tożsamość kulturowa obywateli staje się kluczowym elementem kształtującym współczesną przestrzeń społeczną.

PROGRAM MINISTRA KULTURY I DZIEDZICTWA NARODOWEGO

- Kultura ludowa i tradycyjna.

INSTYTUCJA ZARZĄDZAJĄCA: Departament Narodowych Instytucji Kultury
Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego

STRATEGICZNE CELE PROGRAMU.

Strategicznym celem programu jest wspieranie zjawisk związanych z kulturami tradycyjnymi funkcjonującymi na poziomie lokalnym, regionalnym i ogólnopolskim (oraz narodowym), które występują zarówno na obszarach wiejskich, jak i miejskich. Dofinansowywane będą przedsięwzięcia związane ze spuścizną kultur tradycyjnych, transformacjami (przekształceniami i przemianami) poszczególnych ich elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania, w tym odnoszących się także do

kultur mniejszości narodowych i etnicznych oraz tradycji środowiskowych (w tym zawodowych i wiekowych np. zjawisk folkloru dziecięcego i młodzieżowego). Inicjatywy te mają przyczyniać się do integracji członków społeczności, wśród których dane zjawiska funkcjonują, i w ramach, których są przekazywane (transmitowane). Zadaniem programu jest wspieranie działań związanych z materialnym oraz niematerialnym wymiarem dziedzictwa kulturowego, co wpisuje się w założenia ratyfikowanej w 2011 roku przez Rzeczpospolitą Polską Konwencji UNESCO z 2003 roku w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Szczególny nacisk w programie zostaje położony na projekty kompleksowe, integrujące zarówno nadawców – twórców depozytariuszy i nosicieli treści kultury wywodzących się ze społeczności lokalnych i regionalnych oraz profesjonalistów i znawców w swoich dziedzinach, jak i odbiorców (indywidualnych i zbiorowych). Istotne jest rejestrowanie, dokumentowanie i archiwizowanie materialnych i niematerialnych przejawów kultur tradycyjnych; tworzenie odpowiednich metod i narzędzi służących ich ochronie i upowszechnianiu; wypracowywanie i dzielenie się dobrymi praktykami oraz nawiązywanie interdyscyplinarnych i międzyśrodowiskowych kontaktów; wykorzystywanie wszelkich form i sposobów promocji podejmowanych działań, w tym tworzenie ogólnodostępnych repozytoriów związanych z zasobami kultur tradycyjnych i ich transformacjami. Biorąc pod uwagę fakt, że czynnikiem wpływającym na skuteczną realizację projektów o wyżej nakreślonym profilu jest stabilność finansowa i organizacyjna, w ramach programu wprowadza się możliwość finansowania zadań w trybie wieloletnim, a suma dofinansowań udzielanych w tym trybie może wynieść do 40% budżetu programu. Wsparcie finansowe kierowane będzie przede wszystkim do zadań konstruowanych w oparciu o różnorodne źródła finansowania, przy założeniu, że autorzy projektów gwarantują stabilność działania i realizację podjętych celów merytorycznych. Istotnym elementem brany pod uwagę przy ocenie potencjału organizatorów będzie ich doświadczenie oraz umiejętność pozyskiwania znaczących środków na realizację zadania, a także zdolność do nawiązywania współpracy z innymi partnerami na szczeblu lokalnym, regionalnym, ogólnopolskim i między-narodowym. Ze względu na specyfikę programu szczególnie ważne dla realizacji jego celów będą zadania, dla których problematyka związana z kulturami tradycyjnymi (zarówno w aspekcie historycznym, jak i współczesnym) będzie punktem wyjścia do podjęcia działań na rzecz integracji społeczności lokalnych, co przyczynić się może do wzmacniania tożsamości i budowania poczucia dumy z przejawów lokalnych i regionalnych kultur. W roku 2017 zakres programu pozostaje nadal rozszerzony o zadania, związane w sposób bezpośredni z między-pokoleniowym przekazem unikatowej wiedzy i umiejętności kulturowych, adresowane do „mistrzów tradycji”, będących depozytariuszami wiedzy lokalnej i regionalnej. Zakres podejmowanych działań jest zgodny z założeniami Konwencji UNESCO z 2003 roku. Głównym celem tego trybu

dofinansowania jest wspieranie procesu transmisji w obrębie danej wspólnoty kulturowej, przejawiającego się w bezpośrednim przekazie wiedzy, umiejętności, funkcji – ze szczególnym naciskiem na ich unikatowość, bądź zagrożenie zanikiem. Istotnym jest przy tym czynnik *in situ* – przekaz winien odbywać się pomiędzy osobami wywodzącymi się z tej samej wspólnoty i kultury lokalnej, bądź możliwie najbliższej. Sposób przekazywania powinien odbywać się w jak najbardziej naturalny sposób, z uwzględnieniem lokalnie rozwijających się technik i sposobów transmisji, będących integralną częścią tradycji. O dofinansowanie mogą ubiegać się także przedstawiciele mniejszości narodowych, etnicznych i wyznaniowych, których kultura lokalna stanowi integralną część niematerialnego dziedzictwa kulturowego Polski. Najbardziej pożądanym efektem programu ma być wypracowanie wzorców ochrony oraz twórczego inspirowania się elementami kultur tradycyjnych zarówno w wymiarze materialnym, jak i niematerialnym, z uwzględnieniem społecznego kontekstu funkcjonowania.

PROGRAM MINISTRA KULTURY I DZIEDZICTWA NARODOWEGO

- Groby i cmentarze wojenne w kraju.

INSTYTUCJA ZARZĄDZAJĄCA: Departament Dziedzictwa Kulturowego

STRATEGICZNE CELE PROGRAMU.

Strategicznym celem programu jest wspieranie opieki nad grobami i cmentarzami wojennymi na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, stanowiącymi materialne świadectwo kluczowych wydarzeń z historii Polski związanych z walką i męczeństwem. Realizacja ustawowych zadań Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego służy podtrzymywaniu i rozpowszechnianiu tradycji narodowej i państwowej. Celem programu jest otoczenie grobów i cmentarzy wojennych w kraju opieką polegającą na:

- prowadzeniu robót budowlanych, prac remontowych, konserwatorskich i restauratorskich,
- zabezpieczeniu i utrzymaniu w jak najlepszym stanie,
- prowadzeniu badań archeologicznych i prac poszukiwawczych,
- prowadzeniu prac związanych z urządzeniem grobu/kwatery/cmentarza wojennego,
- dokumentowaniu i prowadzeniu badań naukowych,
- popularyzowaniu i upowszechnianiu wiedzy.

Promowane jest:

- obejmowanie opieką obiektów, których stan zachowania wymaga podjęcia niezwłocznego działania,
- opieka nad grobami i cmentarzami wojennymi o wyjątkowej wartości historycznej,

- nadanie lub przywrócenie odpowiedniej rangi obiektom grobownictwa wojennego,
- wykorzystanie nowoczesnych metod badań, edukacji, i promocji,
- zaangażowanie w opiekę nad grobami i cmentarzami wojennymi jak największej liczby różnych podmiotów,
- stosowanie, w ramach obowiązujących przepisów prawa, rozwiązań sprzyjających lepszej ochronie prawnej grobów i cmentarzy wojennych.

Beneficjenci:

- samorządowe instytucje kultury (które nie są współprowadzone przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego),
- organizacje pozarządowe,
- jednostki samorządu terytorialnego ,
- uczelnie publiczne i uczelnie niepubliczne,
- kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne.

ŚRODKI FUNDUSZU KOŚCIELNEGO.

Fundusz, będący w dyspozycji Ministerstwa Administracji i Cyfryzacji (Departament Wyznań Religijnych oraz Mniejszości Narodowych i Etnicznych) powstał w oparciu o art. 9 ust. 1 ustawy z dnia 20 marca 1950 roku o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego (Dz. U. Nr 9 poz. 87 z późn. zm.) i § 1 Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 23 sierpnia 1990 r. w sprawie rozszerzenia celów Funduszu Kościelnego (Dz. U. Nr 61 poz. 354). Stanowi formę rekompensaty dla kościołów za przejęte przez Państwo nieruchomości ziemskie. Dotacje z Funduszu Kościelnego udzielane są wyłącznie na remonty i konserwację zabytkowych obiektów o charakterze sakralnym i to tylko na wykonywanie podstawowych prac zabezpieczających sam obiekt (w szczególności remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, odgromowej, przeciwwłamaniowej i przeciwpożarowej itp.).

Ze środków Funduszu nie finansuje się remontów i konserwacji obiektów towarzyszących takich jak np.: dzwonnice wolnostojące, krzyże, ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych oraz otoczenia świątyni, a także stałych elementów wystroju wnętrz, takich jak np.: polichromie, freski, witraże i posadzki.

DOTACJE NA DOFINANSOWANIE PRAC KONSERWATORSKICH, RESTAURATORSKICH LUB ROBÓT BUDOWLANYCH UDZIELANE PRZEZ WOJEWÓDZKIEGO KONSERWATORA ZABYTKÓW.

1. Cel rozdziału środków:

Poprawa stanu zachowania zabytków poprzez:

- a) ochronę i zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego,
 - b) konserwację i rewaloryzację zabytków,
 - c) udostępnianie zabytków na cele publiczne.
2. Rodzaje kwalifikujących się zadań: prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (projekty realizowane bez udziału środków europejskich):
- a) planowane do przeprowadzenia w roku udzielenia dotacji, niewymagające wyłonienia wykonawcy na podstawie przepisów o zamówieniach publicznych,
 - b) planowane do przeprowadzenia w roku udzielenia dotacji, wymagające wyłonienia wykonawcy na podstawie przepisów o zamówieniach publicznych,
 - c) przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (tzw. refundacja).
3. Uprawnieni wnioskodawcy:
- a) osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne posiadające tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego,
 - b) z wnioskiem o udzielenie dofinansowania, o którym mowa w pkt 2 lit. c, może wystąpić wnioskodawca, którego działalność nie jest finansowana ze środków publicznych, po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków.
- Wnioskodawcami nie mogą być: państwowe instytucje kultury nadzorowane przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego lub współprowadzone przez jednostki samorządu terytorialnego i Ministra Edukacji Narodowej, państwowe szkoły i uczelnie wyższe, a także podmioty określone w art. 72 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.
4. Koszty kwalifikujące się do dofinansowania:
- a) dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych może obejmować nakłady konieczne na prace lub roboty określone w art. 77 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2020 poz. 282),
 - b) dofinansowanie może być udzielone w wysokości do 50% nakładów koniecznych,
 - c) dofinansowanie w wysokości do 100 % może być udzielone jedynie w przypadkach gdy:
 - zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową, albo wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac lub robót,
 - stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac lub robót.

Wnioskodawca ubiegający się o kwotę wyższą niż 50% nakładów koniecznych jest zobowiązany do uzasadnienia swojego wniosku. Uzasadnienie winno być poparte dokumentem potwierdzającym spełnienie przez wnioskodawcę przesłanek, o których mowa w art. 78 ust.. 2 i 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (np. kserem karty białej, szczegółowy opis stanu zachowania obiektu sporządzony przez autora programu prac konserwatorskich, ekspertyza techniczna itp.).

DOTACJE WOJEWÓDZKIE

Przeznaczenie udzielonego wsparcia:

Z budżetu Województwa Podkarpackiego mogą być udzielane dotacje celowe na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, znajdującym się na terenie województwa podkarpackiego, posiadającym istotne znaczenie historyczne, artystyczne lub naukowe oraz znajdującym się w złym stanie technicznym, w szczególności na:

- prowadzenie prac konserwatorskich zabytkowego wyposażenia i wystroju zabytków nieruchomych posiadających najwyższą wartość historyczną, artystyczną lub naukową,
- podejmowanie prac konserwatorskich kolekcji stanowiących zbiory zabytkowych przedmiotów i dzieł zgromadzonych i uporządkowanych oraz opracowanych i udostępnianych publicznie,
- prace konserwatorskie dotyczące zabytków ruchomych, wpisanych do rejestru zabytków, w szczególności: wybitnych dzieł dawnej sztuki (np.: polichromie, rzeźby, malarstwo sztalugowe, ołtarze), rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej; kolekcji stanowiących zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych; wytworów techniki charakterystycznych dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentujących poziom nauki i rozwój cywilizacyjny,
- podejmowanie prac konserwatorskich lub restauratorskich przy substancji zabytku nieruchomego wraz z jego otoczeniem oraz w historycznych układach urbanistycznych, ruralistycznych i w historycznych zespołach budowlanych,
- przedsięwzięcia, które polegają na prowadzeniu prac konserwatorskich lub restauratorskich przy najwartościowszych i najcenniejszych z punktu widzenia wartości dziedzictwa kulturowego i wartości artystycznej, zabytkach nieruchomych, wpisanych do rejestru zabytków, będących: układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi, dziełami architektury i budownictwa sakralnego, dziełami budownictwa obronnego, obiektami dawnego przemysłu, zabytkowymi cmentarzami, miejscami upamiętniającymi wybitne osoby i wydarzenia historyczne.

W pierwszej kolejności wsparcie finansowe w postaci dotacji z budżetu województwa otrzymują prace konserwatorskiej, restauratorskie i budowlane unikatowych zabytków województwa podkarpackiego, tj. wpisanych na Listę

Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego UNESCO, uznanych za pomnik historii, włączonych do parku kulturowego oraz najcenniejszych obiektów w skali kraju i regionu spośród wpisanych do wojewódzkiego rejestru zabytków.

Uprawnieni beneficjenci środków:

O dotację może ubiegać się każdy podmiot będący właścicielem lub posiadaczem zabytku, jeżeli posiadanie to oparte jest o tytuł prawny do zabytku wynikający z użytkowania wieczystego, ograniczonego prawa rzeczowego, trwałego zarządu albo stosunku zobowiązaniowego. Pomocą finansową obejmowane są prace przy obiektach, które uznane zostały za zabytek i wpisane są do rejestru zabytków prowadzonego przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Program prac musi być uzgodnionych w WKZ i potwierdzony stosownym pozwoleniem konserwatorskim na wnioskowany zakres.

Szczegółowe kryteria oraz tryb weryfikacji i przyznawania pomocy finansowej, jak też jej realizacji określa stosowny regulamin przyjmowany w postaci uchwały Sejmiku Województwa Podkarpackiego.

Cel przekazania środków:

W ramach mecenatu samorząd Województwa Podkarpackiego udziela dotacji celowych w zakresie kultury i sztuki na następujące projekty:

- organizacja festiwali, konkursów, przeglądów, spotkań, plenerów, kursów, warsztatów, konferencji, seminariów, tournée zespołów artystycznych, wystaw artystycznych, historycznych, muzealnych i innych imprez mających istotne znaczenie dla polskiej kultury i sztuki oraz ich zagranicznej promocji, w tym fundowanie nagród,
- upowszechnianie, promocja i popularyzacja dokonań z zakresu kultury i sztuki oraz twórczości i wykonawstwa artystycznego w kraju i za granicą,
- organizacja imprez przeznaczonych dla Polonii, emigracji i Polaków za granicą,
- edukacja kulturalna dzieci i młodzieży realizowana w różnych formach,
- wspieranie amatorskiego ruchu artystycznego, twórczości ludowej oraz ochrona unikalnych i zanikających zawodów i umiejętności artystycznych i ich warsztatów,
- ochrona i propagowanie kultury mniejszości narodowych,
- wydawanie niskonakładowych książek, czasopism, periodyków ulotnych, nut, katalogów wystaw i zbiorów, opracowań naukowo-badawczych i krytycznych.

O dotacje w ramach mecenatu mogą występować:

- organizacje pozarządowe w rozumieniu ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. z 2020 r. poz. 1057),
- osoby prawne i jednostki organizacyjne działające na podstawie przepisów o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej, o stosunku Państwa do innych kościołów i związków wyznaniowych oraz o gwarancjach

wolności sumienia i wyznania, jeżeli ich cele statutowe obejmują prowadzenie działalności pożytku publicznego.

DOTACJE POWIATOWE

W myśl art. 81 ust. 1 i 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru może być udzielona przez organ stanowiący powiatu, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Dotacja, w zakresie określonym w art. 77, może być udzielona w wysokości do 100 % nakładów koniecznych na wykonanie przez wnioskodawcę prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru.

Art. 82 ust 1 precyzuje, iż łączna kwota dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, wojewódzkiego konserwatora zabytków bądź organ stanowiący gminy lub powiatu nie może przekraczać wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

DOTACJE GMINNE

Zgodnie z art. 81 ww. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz zgodnie z ustawą z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2020 r. poz. 713) finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach jest również obowiązkiem jednostki samorządu terytorialnego szczebla gminnego. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest ponadto jej zadaniem własnym.

Zasady i tryb postępowania o udzielenie dotacji z budżetu gminy na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków określa odpowiednia uchwała, podjęta przez radę gminy.

8.2. ŹRÓDŁA ZAGRANICZNE

1) Źródła unijne w ramach funduszy strukturalnych

Program operacyjny Infrastruktura i Środowisko (2021-2027)

W ramach Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko wyodrębniono:

Oś priorytetową VI: Ochrona i rozwój dziedzictwa kulturowego.

Priorytet Inwestycyjny 6.3: Ochrona, promowanie i rozwój dziedzictwa naturalnego

i kulturowego.

Jego celem jest zachowanie dziedzictwa kulturowego oraz rozwój zasobów kultury dla obecnych i przyszłych pokoleń. W związku z tym priorytetowym wsparciem objęte będą kompleksowe zadania związane z ochroną i udostępnieniem, w tym turystycznym zabytków o znaczeniu ogólnopolskim i światowym, a także projekty dotyczące rozwoju zasobów kultury jako miejsc prezentacji dziedzictwa kulturowego, w tym poprzez poprawę standardów funkcjonowania instytucji kultury pełniących rolę kulturotwórczą i rolę ośrodków życia kulturalnego wielu miastach Polski.

2) Źródła poza unijne.

MECHANIZM NORWESKI

Konserwacja i rewitalizacja dziedzictwa kulturowego

Cele i obszary wsparcia.

Celem programu jest ochrona, zachowanie i udostępnianie dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń. Program przyczyni się do osiągnięcia tego celu poprzez wsparcie nakierowane na projekty inwestycyjne z zakresu konserwacji i rewitalizacji dziedzictwa kulturowego (nieruchomego oraz ruchomego), dokumentowania historii kultury poprzez digitalizację zbiorów, jak również budowy i rozbudowy infrastruktury kultury o znacznym potencjale wpływu na rozwój społeczno-ekonomiczny.

Inwestycje w kulturę i dziedzictwo kulturowe stanowią czynnik rozwoju miast i regionów, przyczyniając się do wzrostu ich atrakcyjności turystycznej oraz inwestycyjnej. Aż 70% światowej turystyki stanowi turystyka kulturowa, inwestycje w kulturę stymulują również rozwój sektora usług (w tym przemysłów kultury i kreatywnych) i nowych miejsc pracy. Polska kultura przyczynia się do kreowania pozytywnego wizerunku kraju w Europie i na świecie stając się rozpoznawalną marką. Jednocześnie wpływa pozytywnie na rozwój współpracy międzynarodowej i tworzenie wspólnej europejskiej tożsamości. Ze względu na swój potencjał dziedzictwo kulturowe powinno być przedmiotem ochrony i finansowego wsparcia. W ramach programu współfinansowane będą następujące typy działań:

- rewitalizacja, konserwacja, renowacja i adaptacja na cele kulturalne historycznych obiektów i zespołów zabytkowych wraz z otoczeniem (zakup wyposażenia może stanowić integralną część projektu),
- budowa, rozbudowa, remonty i przebudowa instytucji, kultury (zakup wyposażenia może stanowić integralną część projektu),
- konserwacja zabytków ruchomych oraz zabytkowych księgozbiorów, zbiorów

- piśmienniczych, archiwaliów i zbiorów audiowizualnych, w tym filmowych,
- rozwój zasobów cyfrowych w dziedzinie kultury, w tym: digitalizacja zabytków ruchomych oraz zabytkowych księgozbiorów, zbiorów piśmienniczych, archiwaliów i zbiorów audio, audiowizualnych i filmowych oraz tworzenie wirtualnych instytucji kultury.

5% alokacji zostanie przeznaczone na realizację projektów z zakresu dokumentacji historii kultury, w tym mniejszości etnicznych i narodowych. W programie będą realizowane projekty wybrane w ramach otwartego naboru wniosków.

Nabór wniosków.

Przewiduje się jeden nabór wniosków w ramach programu. W przypadku niewykorzystania wszystkich środków w ramach pierwszego naboru, operator uruchomi drugi nabór wniosków.

Uprawnieni beneficjenci:

- państwowe i samorządowe instytucje kultury, instytucje filmowe,
- publiczne szkoły artystyczne i uczelnie artystyczne,
- archiwa państwowe,
- jednostki samorządu terytorialnego i ich związki,
- kościoły i związki wyznaniowe,
- organizacje pozarządowe ze sfery kultury.

Wartość i poziom dofinansowania projektu

Minimalna wartość dofinansowania projektu wynosić będzie 1 000 000 euro (maksymalna nie została określona).

Poziom dofinansowania projektu wynosi do 85% całkowitych kosztów kwalifikowanych.

Partnerstwo na poziomie projektu z instytucjami z państw-darczyńców.

Partnerstwo w projektach zgłaszanych w konkursie nie jest wymagane.

FUNDUSZ WSPÓŁPRACY DWUSTRONNEJ EOG

Operator Programu rezerwuje część kwoty z budżetu Programu (w wysokości 1,5% całkowitych kosztów kwalifikowanych Programu) na potrzeby Funduszu Współpracy Dwustronnej na poziomie Programu podczas jego wdrażania. W ramach całkowitego budżetu Funduszu Współpracy Dwustronnej:

- ok. 83% będzie przeznaczone na poszukiwanie partnerów projektów z krajów Państw – Darczyńców przed lub w trakcie przygotowania wniosku aplikacyjnego dla projektu, rozwój takich partnerstw oraz przygotowywanie wniosków aplikacyjnych dla projektów partnerskich z Darczyńcami (wskaźnik „a”),

- ok. 17% będzie przeznaczzone na tworzenie sieci, wymianę, dzielenie się i przekazywanie wiedzy, technologii, doświadczeń i najlepszych praktyk między Beneficjentami a podmiotami w Państwach - Darczyńcach (wskaźnik „b”),
- ok. 40 000 euro z całkowitej alokacji na Fundusz Współpracy Dwustronnej zostanie przeznaczone na realizację działań podejmowanych przez Operatora Programu, mających na celu osiągnięcie obydwu wskaźników („a” i „b”),
- pozostała część środków w ramach Funduszu Współpracy Dwustronnej, tj. ok. 126 000 euro z całkowitej alokacji na Fundusz Współpracy Dwustronnej, będzie przeznaczona wyłącznie dla wnioskodawców, którzy otrzymają dofinansowanie w ramach Programu, na zasadzie refundacji wydatków poniesionych zarówno przez wnioskodawcę oraz partnerów w celu nawiązania partnerstw dla realizacji projektu (wskaźnik „a”).

Jeśli wnioskodawca wnioskuje o środki z Funduszu Współpracy Dwustronnej, jest zobowiązany do wypełnienia ostatniej części wniosku aplikacyjnego dotyczącej zwrotu wydatków poniesionych przez wnioskodawcę i partnera/ów na nawiązanie partnerstwa (wnioskodawcy będą przedstawiać we wniosku aplikacyjnym przedkładanym do Operatora Programu finansowe zestawienie należycie udokumentowanych wydatków, które zgodne są z zasadami Funduszu).

W ramach Funduszu Współpracy Dwustronnej wnioskodawcy mogą ubiegać się o refundację 90% kwalifikowanych kosztów. Pozostała kwota będzie musiała zostać zapewniona przez wnioskodawcę. Wysokość refundacji będzie uzależniona od ilości dostępnych środków, nie powinna jednak przekroczyć 6 300 EUR.

W przypadku jeśli wnioskodawca jest instytucją prowadzoną i finansowaną przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, wnioskowana kwota może wynosić 100%. Wkład własny finansowy w ramach FWD może zostać zapewniony także przez partnera/ów.

Następujące kategorie wydatków są kwalifikowane w ramach Funduszu Współpracy Dwustronnej:

- opłaty i koszty podróży za udział w konferencjach, seminariach, kursach, spotkaniach i warsztatach;
- koszty podróży w ramach wizyt studyjnych (zawierające diety);
- koszty podróży i wynagrodzenia za wizyty ekspertów;
- koszty konferencji, seminariów, kursów, spotkań i warsztatów;
- działania informacyjno-promocyjne;
- opłaty za doradztwo zewnętrzne;
- zakup danych niezbędnych do przygotowania wniosku.

Wydatki ponoszone z tego Funduszu będą kwalifikowane od 9 maja 2012 r. do dnia złożenia dokumentacji aplikacyjnej u Operatora Programu.

Kryteria wyboru projektów

Ocena projektów jest dwuetapowa i składa się z oceny formalnej i merytorycznej. Wyłącznie projekty, które spełnią wszystkie kryteria formalne będą podlegały ocenie merytorycznej.

Ocena formalna jest dokonywana przez ekspertów polskich. W trakcie oceny formalnej jest przewidziany tryb uzupełnień trwający 3 dni robocze. Wykaz błędów podlegających uzupełnieniom znajduje się w Karcie oceny formalnej oraz Podręczniku Wnioskodawcy, które stanowią załącznik do ogłoszenia.

Ocena merytoryczna dokonywana jest przez ekspertów polskich i norweskich. Każdy wniosek oceniany jest przez dwóch ekspertów, a ostateczna punktacja wniosku jest średnią punktów przyznanych przez obu ekspertów.

Ostatecznej rekomendacji projektów do dofinansowania dokonuje Zespół ds. Wyboru Projektów. Decyzje o dofinansowaniu projektów podpisuje Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

System dofinansowania

Łączne dofinansowanie przekazane beneficjentowi w formie zaliczek nie może przekroczyć 80% przyznanej kwoty grantu. Każda kolejna transza zostanie wypłacona pod warunkiem stwierdzenia przez Operatora prawidłowego wydatkowania zarówno pod względem merytorycznym, jak i finansowym co najmniej 70% kwoty przekazanych wcześniej transz.

Termin, miejsce i sposób składania wniosków o dofinansowanie projektów

Nabór projektów odbywa się w określonym przez instytucję obsługującą program czasie. Termin końcowy odnosi się zarówno do dokumentacji aplikacyjnej składanej w wersji papierowej jak i elektronicznej składanej poprzez generator wniosków w systemie EBOI. Wniosek składa się z dwóch wersji językowych: polskiej i angielskiej. Wniosek musi zostać obowiązkowo złożony poprzez generator wniosków znajdujący się na stronie: www.eog.mkidn.gov.pl

Następnie, wydrukowane 2 oryginały wniosku wraz z 2 egzemplarzami załączników (wszystkie dokumenty muszą być podpisane i parafowane na każdej stronie oraz poświadczane za zgodność z oryginałem – jeśli dot.) oraz skanami wszystkich dokumentów na płycie CD/DVD muszą być dostarczone w kopercie lub paczce, drogą pocztową, przesyłką kurierską (w tych przypadkach decyduje data stempla pocztowego) lub osobiście do Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Uwaga!!! Wskazane powyżej możliwości wsparcia finansowego mają charakter informacyjny. W celu znalezienia dokładnych szczegółów oraz odpowiedniej formy dofinansowania na określone zadania należy dotrzeć do dokumentów programowych oraz kryteriów przyznawania dotacji, ponieważ co roku mogą one ulegać zmianom.

Załącznik Nr 1

**Wykaz zabytków architektury i budownictwa na terenie gminy
Czermin, figurujących w gminnej ewidencji zabytków.**

B R E Ń O S U C H O W S K I

1. Figura MB Niepokalanej, kam., 1908 r.

C Z E R M I N

1. Kościół parafialny p.w. św. Klemensa, mur. 1630, rozbud. 1653, ok. 1721 (kaplice), ok. poł. XIX w. (kruchta), remont. po. 1946-47, l. 80-te XX w, 2009-2014
2. Dzwonnica przy kościele paraf., mur. XVIII(?) w.
3. Ogrodzenie kościoła paraf. z kapliczkami, mur./żel. XIX w.
4. Kaplica na cmentarzu paraf., mur., 1837
5. Figura MB Różańcowej, kam., 1904, przy drodze do Łysakowa
6. Figura MB Niepokalane Poczętej, kam. 1914, przy drodze do Borowej
7. Figura MB Niepokalane Poczętej, kam. 1908, przy drodze do Trzciany
8. Szkoła Podstawowa, mur. 1908
9. Dom nr 10, mur., 1908
10. Dom nr 38, mur., 1910
11. Dom nr 40, mur., 1910
12. Dom nr 44, mur., 1912
13. Dom nr 45, mur., 1912
14. Dom nr 52, mur., pocz. XX
15. Dom nr 54, mur., pocz. XX
16. Dom nr 58, mur., 1906
17. Dom nr 60, mur., 1905
18. Dom nr 72, mur., po 1910
19. Dom nr 75, mur., 1930
20. Dom nr 80, mur. pocz., XX
21. Dom nr 88, mur., po 1910
22. Dom nr 466, mur., 4 ćw. XIX
23. Cmentarz parafialny, 1 poł. XIX

DĄBRÓWKA OSUCHOWSKA

1. Wiatrak „koźlak”, drewn. 1889
2. Figura MB Królowej, kam., 1907
3. Krzyż przydrożny, drewn., k. XIX
4. Cmentarz choleryczny, XIX

ŁYSAKÓW

1. Figura św. Jana Nepomucena, kam. 1715
2. Kopiec ziemny z krzyżem poległym w latach 1655-1660
3. Umocnienia bastionowe, ziemne, 2 poł. XVII

OTAŁĘŻ - ORLE

1. Zespół folwarczny:
a/ dwór, mur.
1922
b/ spichlerz,
mur. XIX/XX c/
stajnia, drewn.,
XIX/XX
2. Dom, obok dworu, mur., k. XIX

TRZCIANA

1. Krzyż przydrożny, drewn., 1869
2. Figura św. Józefa, kam. 1909
3. Dom nr 66, drewn., l. 30-te XX
4. Dom nr 131, mur., 1913
5. Kuźnia, mur., l. 20-te XX
6. Wiatrak „koźlak” Samborskich, drewn., pocz. XX

WOLA OTAŁĘSKA

1. Zagroda nr 33
a/ chałupa, drewn., k. XIX
b/ kuźnia mur./ drewn., l. 30-te XX

ZIEMPNIÓW – PODGÓRZE

1. Układ przestrzenny przysiółka, XV- pocz. XX

Wykaz zabytków ruchomych z kościoła parafialnego p.w. Św. Klemensa Papieża i Męczennika w Czerminie, wpisanych do rejestru zabytków województwa podkarpackiego.

1. Ołtarz boczny z obrazem MB Różańcowej, drewniany, polichromowany, złożony , wczesnobarokowy , 1 poł. XVII w.,
2. Ołtarz boczny z obrazem Serca Pana Jezusa, drewniany, polichromowany, złożony , wczesnobarokowy , 1 poł. XVII w.,
3. Chrzcielnica, czarny marmur, mosiądz, 1 poł. XIX w.,
4. Kropielnica, czarny marmur, 1 poł. XVII.,
5. Kropielnica, w kruchcie nawy głównej, czarny marmur 2 poł. XVII w.,
6. Kropielnica, w babińcu, czarny marmur, 1 poł. XVII w.,
7. Szafka z krucyfiksem, w zakrystii, drewno polichromowane, 2 poł. XVIII w.,
8. Krucyfiks, w kruchcie zachodniej, drewno polichromowane, 2 poł. XVIII w.,
9. Krucyfiks, drewno polichromowane, XVIII w.,
10. Kielich mszalny, stop metali niskoszlachetnych, pozłoceny, XVIII w.,
11. Kielich mszalny, stop metali niskoszlachetnych, pozłoceny, poł. XIX w.,
12. Kielich mszalny, stop metali niskoszlachetnych, pozłoceny, XIX w.,
13. Kielich mszalny, stop metali niskoprocentowy, pozłoceny, neogotycki, 1892 r.,
14. Monstrancja, stop metali niskoprocentowy, pozłoceny, 1 poł. XIX w.,
15. Monstrancja, stop metali niskoprocentowy, pozłoceny, ok. 1914 r.,
16. Żyrandol, w nawie, szkło kryształowe, mosiądz, XVIII w.,
17. Lichтары (2 szt.) mosiądz, 2 poł. XIX w.,
18. Lawaterz, w zakrystii, miedź, 1 poł. XVII w.,
19. Łódka na kadzidło, mosiądz, XVIII w.,
20. Ornat biały, tkanina jedwabna, haft złotą nicią, XVIII w.,
21. Ornat biały, tkanina jedwabna, ze srebrną nitką, haft kolorowy, boki z poł. XVIII w., kolumna z XVII w.,
22. Organy, szafa polichromowana, dekoracja snycerska złożona, pizczalki cynowe, przed 1892 r.,
23. Dzwon „Michał”, stop metali, z 1525 r.

Załącznik Nr 3

Spis stanowisk archeologicznych na terenie gminy Czermin, będących w wojewódzkiej ewidencji konserwatorskiej.

Lp	Miejscowość	Stanowisko	Nr stanowiska w miejscowości	Nr stanowiska na obszarze	Nr obszaru	Chronologia	Kultura	Nr rejestru
1	Łysaków	Umocnienia bastionowe, kopiec	1	1	96 - 69	ON,		C - 70 z 22.02.2013
2	Łysaków	śląd osadnictwa	2	7	96 - 69	?, PŚ,		
3	Łysaków	śląd osadnictwa	3	8	96 - 69	EB, ON		
4	Łysaków	śląd osadnictwa	4	9	96 - 69	EK, PŚ, ON		
5	Łysaków	śląd osadnictwa	5	10	96 - 69	OWR,		
6	Łysaków	śląd osadnictwa	6	11	96 - 69	ON,		
7	Łysaków	śląd osadnictwa	7	12	96 - 69	EK, OWR, PŚ, ON		
8	Łysaków	śląd osadnictwa	8	13	96 - 69	PŚ, ON		
9	Otałęż	osada	1	3	96 - 69	OWR	KPr	A- 692 z 22.12.1971
10	Otałęż	śląd osadnictwa	2	4	96 - 69	OWR		
11	Otałęż	śląd osadnictwa	3	16	96 - 69	ON,		
12	Otałęż	śląd osadnictwa	4	17	96 - 69	PŚ,		
13	Otałęż	śląd osadnictwa	5	18	96 - 69	OWR, ON		
14	Wola Otałęska	śląd osadnictwa	1	19	96 - 69	OWR,		
15	Wola Otałęska	śląd osadnictwa	2	20	96 - 69	PŚ, ON		
16	Czermin	obozowisko/osada	6	34	96 - 70	M, EB, EŻ	KŁ	
17	Czermin	śląd osadnictwa	7	35	96 - 70	EB, EŻ	KŁ	
18	Czermin	śląd osadnictwa	8	36	96 - 70	?,		
19	Czermin	śląd osadnictwa	9	37	96 - 70	?, EK,		
20	Czermin	śląd osadnictwa	10	38	96 - 70	EB, EŻ	KŁ	
21	Czermin	śląd osadnictwa /osada	11	39	96 - 70	M, EB, EŻ	KŁ	
22	Czermin	śląd osadnictwa	12	41	96 - 70	EK,		
23	Czermin	obozowisko	13	42	96 - 70	M,		
24	Czermin	śląd osadnictwa	14	43	96 - 70	N,		
25	Czermin	śląd osadnictwa	15	44	96 - 70	N,		
26	Czermin	śląd osadnictwa	16	45	96 - 70	EK,		
27	Czermin	śląd osadnictwa /osada	17	46	96 - 70	?, N,	KPL	
28	Czermin	śląd osadnictwa	18	47	96 - 70	?, EK,		
29	Breń Osuchowski	osada	1	17	97 - 69	N, OWR, Ś,	KPL, KPr	
30	Breń Osuchowski	śląd osadnictwa/osada	2	18	97 - 69	?, N, PŚ,		
31	Breń Osuchowski	śląd osadnictwa	3	19	97 - 69	EK, EB		
32	Breń Osuchowski	śląd osadnictwa	4	20	97 - 69	OWR, Ś,	KPr,	
33	Breń Osuchowski	śląd osadnictwa	5	21	97 - 69	EK, EB		

34	Breń Osuchowski	śląd osadnictwa	6	22	97 - 69	EK, OWR,	KPr,	
35	Breń Osuchowski	śląd osadnictwa/ osada	7	23	97 - 69	EK, EB,		
36	Breń Osuchowski	śląd osadnictwa	8	24	97 - 69	EK,		
37	Breń Osuchowski	śląd osadnictwa	9	25	97 - 69	EK, EB		
38	Breń Osuchowski	śląd osadnictwa	10	26	97 - 69	EK,		
39	Breń Osuchowski	śląd osadnictwa	11	27	97 - 69	?, Ś,		
40	Breń Osuchowski	osada	12	31	97 - 69	N, EB, Ś,	KPL, KŁ	
41	Breń Osuchowski	śląd osadnictwa/ osada	13	32	97 - 69	M, WŚ,		
42	Breń Osuchowski	osada	14	33	97 - 69	PŚ,		
43	Breń Osuchowski	osada	15	34	97 - 69	N, OWR,	KPr,	
44	Breń Osuchowski	śląd osadnictwa/ osada	16	35	97 - 69	EK, EB, OWR, Ś,	KPr,	
45	Breń Osuchowski	osada	17	36	97 - 69	?		
46	Breń Osuchowski	śląd osadnictwa/ osada	18	42	97 - 69	M, OWR, Ś,	KPr,	
47	Czermin	śląd osadnictwa	19	37	97 - 69	EK		
48	Dąbrówka Osuchowska	śląd osadnictwa/ osada	1	2	97 - 69	?, M, OWR,	KPr,	
49	Dąbrówka Osuchowska	osada/ śląd osadnic- twa	2	3	97 - 69	N, EB, OWR	KPL, KM KPr,	
50	Dąbrówka Osuchowska	śląd osadnictwa	3	6	97 - 69	Ś,		
51	Dąbrówka Osuchowska	śląd osadnictwa	4	7	97 - 69	?,		
52	Dąbrówka Osuchowska	śląd osadnictwa	5	8	97 - 69	EK, OWR	KPr,	
53	Dąbrówka Osuchowska	śląd osadnictwa	6	9	97 - 69	EK, Ś,		
54	Dąbrówka Osuchowska	śląd osadnictwa	7	10	97 - 69	EK, EB,		
55	Dąbrówka Osuchowska	śląd osadnictwa	8	11	97 - 69	?, EK, WŚ,		
56	Dąbrówka Osuchowska	śląd osadnictwa	9	12	97 - 69	EK,		
57	Dąbrówka Osuchowska	śląd osadnictwa	10	13	97 - 69	?, EK,		
58	Dąbrówka Osuchowska	obozowisko/osada/ śląd osadnictwa	11	14	97 - 69	?, P, M, N, EK, EB, Ś,	KPL, KM, KŁ,	
59	Dąbrówka Osuchowska	śląd osadnictwa	12	15	97 - 69	EK, OWR	KPr,	
60	Dąbrówka Osuchowska	śląd osadnictwa	13	16	97 - 69	EB, OWR,	KM, KPr	
61	Dąbrówka Osuchowska	śląd osadnictwa	14	28	97 - 69	OWR,	KPr,	
62	Łysaków	śląd osadnictwa	9	47	97 - 69	?,		
63	Szafranów	śląd osadnictwa	1	29	97 - 69	Ś,		
64	Szafranów	śląd osadnictwa	2	30	97 - 69	?,		
65	Szafranów	śląd osadnictwa	3	48	97 - 69	?,		
66	Szafranów	śląd osadnictwa	4	49	97 - 69	EK, OWR,	KPr,	
67	Ziempniów Dolny	śląd osadnictwa/ osada	1	1	97 - 69	PŚ,		

68	Ziempniów Dolny	śląd osadnictwa	2	38	97 – 69	?, EK, EB		
69	Ziempniów Dolny	osada/ śląd osadnictwa	3	39	97 – 69	N, PŚ,		
70	Ziempniów Dolny	śląd osadnictwa	4	40	97 – 69	N,		
71	Ziempniów Górny	śląd osadnictwa	5	43	97 – 69	?, M,		
72	Ziempniów Górny	śląd osadnictwa	6	44	97 – 69	?,		
73	Ziempniów Górny	śląd osadnictwa	7	45	97 – 69	EK, EB,	KM,	
74	Ziempniów Górny	nieokreślone	8	46	97 – 69	OWR,	KPr,	
75	Ziempniów Górny	śląd osadnictwa	9	50	97 – 69	OWR,	KPr,	
76	Ziempniów Górny	śląd osadnictwa	10	51	97 – 69	M,		
77	Ziempniów Górny	śląd osadnictwa	11	52	97 – 69	?,		
78	Ziempniów Górny	śląd osadnictwa	12	53	97 – 69	N, EB,		
79	Ziempniów Górny	śląd osadnictwa	13	54	97 – 69	?, EK,		
80	Ziempniów Górny	śląd osadnictwa/ osada	14	55	97 – 69	EK, OWR,	KPr,	
81	Ziempniów Górny	śląd osadnictwa	15	56	97 – 69	EK,		
82	Czermin	śląd osadnictwa	1	1	97 – 70	?, EK,		C-68 z 27.02.2013
83	Czermin	śląd osadnictwa	2	5	97 – 70	EK,		
84	Czermin	śląd osadnictwa	3	13	97 – 70	EK,		
85	Czermin	śląd osadnictwa	4	14	97 – 70	?,		
86	Czermin	śląd osadnictwa	5	15	97 – 70	?, EK, WŚ,		
87	Trzciana	cmentarzysko	1	2	97 – 70	EB,	KŁ,	
88	Trzciana	śląd osadnictwa	4	6	97 – 70	?, WŚ,		
89	Trzciana	cmentarzysko/ śląd osadnictwa	5	7	97 – 70	EB, WŚ,	KŁ,	
90	Trzciana	śląd osadnictwa	6	8	97 – 70	?, WŚ,		
91	Trzciana	śląd osadnictwa	7	9	97 – 70	?, EB, WŚ,	KŁ,	
92	Trzciana	śląd osadnictwa	8	10	97 – 70	WŚ,		
93	Trzciana	śląd osadnictwa	9	11	97 – 70	?,		
94	Trzciana	śląd osadnictwa	10	12	97 – 70	EB,	KŁ,	

LEGENDA:

M- mezolit

N- neolit

EB – epoka brązu

EK – epoka kamienia

EŻ – epoka żelaza

KM – kultura mierzanowicka

KPr – kultura przeworska

KPL - kultura pucharów lejkowatych
KŁ - kultura łużycka
? - epoka nieokreślona
ON - okres nowożytny
OWR - okres wpływów rzymskich
WŚ - wczesne średniowiecze
Ś - średniowiecze
PŚ - późne średniowiecze

Rzeka Stary Breń w okolicy Czermina, fot. D. Komada, 2025 r.